

Hamarkrøniken

[ca. 1610]

[Forord](#)

[Innledning](#)

[Hamarkrøniken – Normert versjon](#)

[Handskriftene](#)

[Tidligere trykte utgaver](#)

[Hamarkrøniken etter manuskriptet 164 qv. i Deichmanske bibliotek](#)

[Utdrag av K¹](#)

[Ordforklaringer og realopplysninger](#)

[Varianter med kommentarer](#)

[Utdrag av kommentarer i K¹](#)

[Utdrag av K¹' bispekrønike](#)

[Ekskurs om språket i handskriftene](#)

[Handskriftliste](#)

[Litteraturliste og forkortede boktitler](#)

[Forkortningsliste](#)

Forord

Denne utgaven av Hamarkrøniken er den 11. i rekken. Den første ble utgitt i 1774 av Christopher Hammer, den siste av Arvid Østby i 1969. Den eneste vitenskapelige utgaven er Gustav Storms Om Hammer, som ble utgitt av Kjeldeskriftfondet i 1895 i samlingen Historiske Skrifter om Norge og norske

Landsdele, forfattede i det 16de Aarhundrede. Den kom i fotografisk opptrykk ved Universitetsforlaget i 1968 i To norske historisk-topografiske skrifter fra 1500-tallet. Storm bygde på et handskrift fra ca. 1630, som var det eldste han kjente til. Siden er det blitt funnet et eldre manuskript fra ca. 1610. Det ble utgitt av Arne Arnesen Hamarkrøniken med andre Kilder til Kunnskap om det gamle Bispesete ved Mjøsen. Oslo 1937. Dette er en utmerket utgave av krøniken, presentert i en vakker bok. Som tittelen sier tar den med også andre gamle handskrifter som angår Hamar. Både Storms og Arnesens utgaver gir gode kommentarer og et rikt historisk bakgrunnsstoff. Nærværende utgave står i gjeld til disse tidligere utgavene.

Til grunn for vår utgave ligger det samme handskrift som det Arnesen nyttet. Men Arnesen har gjengitt det i normert form, og det er en del mindre avvik fra manuskriptet. Hans utgave har heller ikke med variantapparat eller omtale av andre handskrifter, siktemålet har vært å gi en mer populær presentasjon av krøniken.

Når det er ønskelig med en ny vitenskapelig utgave, skyldes det at Storms utgave ikke lenger kjennes helt tilfredsstillende. For det første er hans manuskript som sagt ikke det eldste og vel heller ikke det beste, dvs. det som kommer originalens tekst nærmest. Dessuten har det dukket opp mange nye avskrifter som Storm ikke kjente til. Noen av dem gir høyst interessante opplysninger til Hamarkrønikens historie.

Storms utgave er heller ikke helt pålitelig når det gjelder den språklige gjengivingen av handskriftet. Det er også nødvendig å endre eller modifisere mangt av det han mener å ha funnet om forholdet mellom de forskjellige handskriftene.

Vår utgave gjengir ett enkelt manuskript, uten forsøk på emendasjoner, utfyllinger eller sløyfing av tekstdeler, ut fra den vurdering at denne teksten trolig står originalen like nær på de fleste punkter som noen annen tekst. Variantapparatet vil være der til kontroll.

Den diplomatarisk gjengitte språkformen skulle ikke volde større vansker for en nåtidsleser. Likevel har jeg funnet det hensiktsmessig også å gi en normert versjon, som samtidig vil være en tolking av teksten på en del uklare punkter.

Jeg er svært takknemlig for den hjelpsomhet samtlige bibliotek som jeg har

vært i kontakt med, har vist meg under arbeidet. Det har vært til stor hjelp at de beredvillig og raskt har skaffet meg fotografiske kopier av samtlige håndskrifter og at de har vært behjelpelige med å finne fram, ikke bare de manuskripter jeg selv har bedt om, men også andre som de mente kunne ha interesse for arbeidet og som ofte hadde det. Takk til Det kongelige bibliotek i København, Sorø akademis håndskriftsamling, Deichmanske bibliotek i Oslo, Universitetsbibliotekene i Oslo og Trondheim, Hedmarksmuseet og Domkirkeodden.

Særskilt retter jeg en varm takk til professor Ludvig Holm-Olsen som har lest gjennom manuskriptet og har rettet opp feil og gitt meg mange verdifulle forslag til forbedringer.

Innledning

Hamarkrøniken har vært kjær lesning for nordmenn helt fra den ble skrevet ned en gang på 1500-tallet. Det vitner de mange avskrifter om som fra første stund har versert, og det vitner de trykte utgavene om, som fra 1774 av har kommet med visse mellomrom. Hva kan grunnen til denne populariteten være? Den kan skyldes den allmenne norske interessen for historiske og topografiske skrifter, og det enkle faktum at Hamarkrøniken ikke hadde mange leseverdige norske skrifter å tevla med. Men den gamle krøniken gir noe mer enn velmente forsøk på dokumentert historisk framstilling, den gir noe sterkt personlig som har grepet lesere gjennom alle tider, et rørende naivt kjensleladet engasjement. Krøniken er en varm kjærlighetserklæring til byen ved Mjøsa, til dens stolte fortid med minner om storhet og skjønnhet. Den ånder av sår langt tilbake til det som en gang var, til herlige kirker og klostre, til vakre, velstelte gårder og hus med frukthager og urtehager, til travle gater, der handverkere av alle slag var i virksomt arbeid, handverkere som ikke hadde sin like i hele Norge, viden kjent for sine kunstferdige arbeider.

Man har sett for seg den ærverdige samling av betydningsfulle menn, bøydd over byens gamle dokumenter hin dag i 1553, med den 100 år gamle Trugels kantor som det selvfølgelige midtpunkt, mannen som mintes lengst tilbake. Nostalgisk minnes fortelleren sommerkvelden da en red omkring byen eller rodde på Mjøsa og kjente angen av de mange velluktende urter, særlig den de

kalte engelhorn, eplerosen, som de var særskilt glad i. Det var pilegrimene som på sin ferd fra Det hellige land førte med seg fremmede urter og trær for å pryde fedrelandet og hjembyen. Når så klokkene kimte fra alle tårn og salmesangen fra prestene og munkene lød langt utover landet og vannet i de stille sommerkvelder, ja, da måtte den ha et hjerte av stein som ikke måtte gråte av glede. Det er en blomstrende by det fortelles om, en idealby der kirken og klosteret og all herligheten omkring bispesetet står i sentrum. Fortelleren er en god lutheraner. Men hans hjerterøtter står tydelig nok plantet i den katolske tradisjonen, som han er forpliktet til å fordømme. «Det blinde papisteri» står i et gyllent skjær. Det kan en lese mellom linjene.

Noe stort kunstverk er krøniken ikke. Språket er ofte knudret, fritt for eleganse. Men den enkle stilen eier en eiendommelig sjarme som ikke unnlater å virke på et åpent sinn, rørende og engasjerende som den er, og det er med god grunn Francis Bull slår fast at det er Hamarkrøniken som danner den virkelige begynnelse til den nyere norske litteratur (Bull 1958:24). Fortelleren vil gjerne være en nøktern framstiller av historiske fakta. Derfor de mange tilvisingene til biskopenes bøker og brev, derfor også det evinnelige «item» som han innleder avsnittene med i tide og utide, i stil med skikken i tørre dokumenter. Det hjelper bare ikke. Fortellerens kjærlighet til det gamle Hamar, byen som «i de dager var begavet av Gud med meget godt», slår for tydelig igjennom. En annen sak er om det fins historisk grunnlag for all den skjønnhet, den storhet, den folkerikdom som Hamar blir utstyrt med. Det er helst tale om vandresagn, mener Ludvig Daae.

Hamarkrønicens verdi som historisk og kulturhistorisk dokument har i det hele vært mye diskutert. Slik det står skrevet, får vi altså opplysninger om en aktiv 1300- og 1400-tallsby, hvordan den var anlagt med hovedgater, tverrgater og fisketorg, med staselige bygninger, kirker, kloster, bispegård, rådhus og fengsel, med borgernes hus og hager og fiskernes sjøbuer. Vi lærer om pæler og bolverk til vern mot oversvømmelser fra Mjøsa, om grøfter og rennesteiner. Med en viss stolthet blir det fortalt at man kunne gå til og fra hverandre i byen under lukket tak. Vi får små innblikk i kjøpmennenes virksomhet og de handelsveier deres varer fulgte, om fiskerne langs Mjøsstranda. Vi blir fortalt om byens styre og stell, om forvaltning og rettsvesen og om forsvarsordninger. En særlig glede kan arkeologer og kunsthistorikere ha av skildringene av de forskjellige

kirkebygninger og deres rike utstyr. Et nyfunnet manuskript, her kalt K, er i den henseende særskilt interessant med sine detaljerte beskrivelser av Domkirkens arkitektur og innretning.

Også botanikere og navnegranskere har i Hamarkrøniken funnet opplysninger av verdi. Botanikere har gledet seg over skildringen av den velluktende eksotiske engelhorn, og navnegranskerne får blant annet kjennskap til hvordan gatene i mellomalderens byer ble navngitt.

Men mangt i dette vakre bildet av den vesle Hamar-kaupangen er nok forskjønelser fra en lokalpatriot som så gjerne ville framstille sin gamle by som en riktig levende og strålende mellomalderby. Det vi blir fortalt om tallet på borgere, om de mange kjøpmenn og handverkere er overdrevet. Den bylov og de vedtekter vi hører om, har vel aldri vært gjeldende for Hamar like så lite som byen hadde brevdragere med Hamar bys våpen på seg. Krøniken byr oss altså en litterært sett sjarmerende blanding av historie og diktning som har forvirret, men også engasjert forskerne. Det er alt sammen med på å forklare den posisjon denne gamle beretningen har blant våre eldre litterære minnesmerker.

Til selve Hamarkrøniken slutter det seg en egen bispekrønike over de katolske og lutherske bispene i Hamar. Det er ellers mer en liste enn en krønike, ettersom det bare er noen få av bispene som får noen nærmere omtale i den opphavlige krøniken. Enkelte avskrivere har rett nok hatt noe mer å fortelle om en del av biskopene, særlig gjelder det han som står bak håndskriftet K.

En særskilt oppmerksomhet er vidd den siste av de katolske biskopene, Mogens Lauritsen. Til ham knytter det seg selsomme historier om underlige jærtegn som skjedde like før han ble fengslet av Truid Ulfstand - kirkeklokkene ringte av seg selv, natten ble lys som dagen, det ble sett spøken i kirkene, en hornet okse for som en pil bortover Mjøsa, men først og sist dukket sjøormen opp, forskrekkelig og ille-luktende. Til all lykke ble den drept og partert, og beinraden fikk noen tyske menn bearbeide og gjøre seg nytte av. Den skeptiske Holberg synes det går for vidt når en heller ubetydelig bisp som herr Mogens skulle forårsake større jærtegn enn dem som skjedde ved Jerusalems ødeleggelse.

I sine diskusjoner om Hamarkrøniken drøfter Storm og Daae inngående historien om sjøormen for å sette sagnet inn i den rette historiske

sammenhengen, slik hver av dem oppfattet den. (Storm 1890:1 16, 282ff, Daae 1890:262, 314ff).

Utenfor den egentlige krønike står også fortellingen om hvordan denne bisp Mogens ble tatt til fange av Truid Ulfstand og om hvordan han tilbrakte sine siste leveår som fange i Danmark. Biskopen gjorde et siste patetisk forsøk på å forsvare seg og sin katolske tro, men til lite gagn. Da herr Truid så hans forsvarsverk rundt Hamar gård, «da lo den gode herre derav». Bispen ble ført til Danmark, der han ble satt i Antvorskov kloster sammen med sin trofaste dreng Lars Hummer, han som Storm og andre har ment skrev Hamarkrøniken. Den store oppmerksomhet som krøniken på denne måten vier den siste katolske bispen, den siste forsvarer av den gamle tro, røper nok at forfatteren ennå bærer denne gamle tro i sitt hjerte, trass i alle de fordømmende ord. Den vesle fortellingen om herr Mogens er kanskje ikke særlig merkverdig som litterært dokument. Men den har en gripende slutt, som samtidig er et sårt farvel til det gamle Hamar, den gamle tid og den gamle tro. Fortelleren av denne historien - hvem det nå måtte være, det behøver ikke være krønikens forfatter - har reist biskop Mogens et uforglemmelig minne med denne rørende skildringen, som gjerne siteres av litteratur- forskerne: «Som herr Truid og bispen gikk sammen og som bispen kom til strandbakken, da faller han på sine knær og takket Gud i himmelen for hver dag han hadde hatt. Dernest bød han kannikene og prestene god natt, dernest bød han Hamar domkirke og kloster god natt, dernest bød han hoffmenn, menige allmue, borgere og bønder god natt og bad dem alle be godt for seg og mente at han snart ville komme til dem igjen. Men der til sa han: O Gud fader i himmelen, finnes vi ikke før, da Gud gi at vi finnes i Himmerike. Denne bønn bad han med gråtende tåre og sa Vale, vale, vale.»

En del av diskusjonen mellom Storm og Daae gjaldt historien om bisp Mogens. Storm mener bestemt at denne historien hører med til krøniken og er forfattet samtidig og av samme forteller. Han bygger da blant annet på at historien er med i begge de eldste handskriftene, A og B. Vårt handskrift, som Storm altså ikke kjente til, har ikke historien med. Heller ingen andre avskrifter enn A og B, som tydelig har felles forelegg.

Det er uråd å si med visshet om denne fortellingen virkelig har hørt til den opphavlige krøniken. Det ser ut til at det i siste halvdel av 1500-tallet verserte to versjoner av krøniken, en med og en uten historien om bisp Mogens. Den siste

typen har også hatt en kortere versjon av jærtegn- historien.

Vi vet ikke når Hamarkrøniken er skrevet eller hvem som har skrevet den. Disse spørsmål har vært drøftet av forskere helt fra J. Chr. Berg gav ut «En gammel Beskrivelse over Staden Hammer» i 1802. Berg hevdet at krøniken umulig kunne være skrevet i 1553 siden den over alt omtaler Hamar by, Domkirken og Hamar gård som noe som hadde eksistert, ikke som noe ennå eksisterende. Særskilt peker Berg på at det et sted fortelles at Hamar gård var oppbrent og ødelagt av fienden, og det skjedde først i 1567. Krøniken måtte følgelig være yngre enn det året. Men Berg mente å ha funnet gode indisier på at den først ble forfattet en gang mellom 1617 og 1624. Han bygger da på at listen over de evangeliske bispene i handskriftet = A, slutter med Nils Simonssøn Glostrup, som var bisp fra 1617 til 1639. Berg hevder at det ikke kan innvendes at de siste biskopers navn kan være tilsatt av avskriverne. For hvorfor da slutte med denne biskop og ikke føre opp de seinere som skriveren kjente til? Dette handskriftet nevner nemlig årstallene 1649 og 1656 i stykker om andre emner, skrevet med samme hand. (Berg 1802:208f). Innvendingen kan synes berettiget. Men andre avskrifter viser at det er vilkårlig hvor langt bispelisten blir ført. De fleste avskriverne fører den fram til sin egen samtid, men andre tar med bare de samme som forelegget. Storm har til overmål vist at det er uriktig at A-handskriftet helt igjennom er skrevet med samme hand. (Storm 1895/1968:26). Sin terminus ante quem bygger Berg på at det et sted tales om Oslos velstand. Men, sier han, 1624 gikk Oslo under.

I et tillegg til sin utgave omtaler Berg hvordan han i en katalog over Peder Resens bibliotek, utgitt i 1685, fant nevnt «Antiqviteter udaf Vangs Sogn paa Hedemarken i Opslo, sammenskreven af Michael Andr. Aalborg A^o 1523». Berg gjør selv oppmerksom på at 1523 er skrivefeil for 1623 . Han tar det for gitt at disse «Antiqviteter» nettopp er Hamarkrøniken og at forfatteren er Aalborg, prest i Oslo stift i Vang sokn 1610-26. Berg mente da å ha fått sin hypotese vakkert bekreftet. (Berg 1802:286f).

Gustav Storm har behandlet Hamarkrøniken ved to høve, første gang i Historisk tidsskrift 1890 (= Storm 1890), andre gang i sin utgave av krøniken (= Storm 1895/1968). Han avviser der hypotesen om at Aalborg skal være forfatteren. Storm fant i UBT en rest av de «Antiqviteter» som Aalborg hadde

forfattet og kunne slå fast at det ikke var Hamarkrøniken. Derimot fant han i katalogen fra 1685 nevnt et annet skrift «Hamars Gaards Beskrivelse», som trolig var det rette.

Storm hevder at boken er yngre enn 1542, siden bisp Mogens' død det året er det siste som omtales. Krøniken skildrer en forgangen tid, en tilstand som var. Men for Storm trenger det ikke være etter byens ødeleggelse i 1567. Han finner at skildringen av den forfallene tilstanden, av ruiner, er omtrent slik Peder Hansson skildrer det i et brev til kongen 22. juli 1539 og 27. mars 1540. Det heter der bl. a.: «Da skal Eders fyrstl. Naade i Sandhed vide, at Gaarden er saare meget forfalden. Dersom Eders Naade har i Sinde at ville lade bygge derpaa, da skal han meste Parten bygges paa ny igjen; der er saa godt som ingen Hus paa, som noget duer, som Eders Naades Raad ydermere kan give Eders Naade derom tilkjende.» (Fra Peder Hansson Litle til Kongen 22. juli 1539. Brev i Geheimearkivet, her sitert etter Storm 1890:129).

Storm mener at innledningen til krøniken, 'intimasjonen' blir den alltid kalt, er pålitelig siden de data som lar seg kontrollere, er det. Der blir det sagt at skriftet, krøniken, ble funnet fram ved møtet i 1553, gjennomsett, og så sendt til hans nåde, dvs. til regjeringen i København, men først etter at Christen Munck hadde tatt en kopi av boken. Storms hypotese blir da at Hamarkrøniken ble forfattet en gang mellom 1542 og 1553.

Ludvig Daae er langt mer skeptisk til verdien av intimasjonen. Når det heter «bispenes bøker og brev som de hadde med sine egne hender underskrevet», så er det en historisk feilopplysning, for man undertegnet ikke brev egenhendig på den tid det her er tale om, hevder han. Til det kan en innvende at formuleringen i 1553, da man kunne underskrive brev egenhendig, vel egentlig bare uttrykte at bispenes navn og segl var med i brevet. I likhet med Berg hevder Daae at den tilstanden som skildres, må gjelde tiden etter 1567. Hamar gård var ikke oppbrent og ødelagt verken i 1453 eller 1502, da svenskene rett nok hadde inntatt Hamar. Daae har flere innvendinger mot Storms teori. Ikke minst er han uenig i Storms tolking av tempusbruken i krøniken. For Daae viser bruken av fortidsformen at det er forhold som lå langt tilbake, som blir skildret. Storms tanke at «Denne Fortid strækker sig --- lige til 1537, og overhovedet er den Tid, som kjendes og skildres nærmest den sidste Biskops Tid», finner Daae uakseptabel. (Storm 1890:113-140, 277-308, Daae 1890:244-269, 309-334).

I sin utgave i 1895 har Storm tatt hensyn til en hypotese rektor A. E. Erichsen hadde framsatt for ham angående forfatteren av krøniken, nemlig at denne skulle være bisp Mogens' dreng, Lars Hummer. Erichsen skrev selv i 1895 en artikkel om Hamarkrøniken, der han la fram sine teorier om skriftets tilblivelse. Han antar at det er skrevet av en mann fra Hamar, men som lever i Oslo, at nedskrivningen har skjedd etter 1556, men før 1567. Han tror at forfatteren må ha vært til stede ved hendingene i 1537, at han var nær knyttet til bisp Mogens. Alt peker da på Lars Hummer. Denne var en fjern slektning av bispen, bodde i Hamar i sin ungdom, men fulgte bisp Mogens til Antvorskov i Danmark. Han ble kannik i Oslo i 1565. (Erichsen 1895:379-396).

Storm slutter seg altså til denne teorien. Han finner at språkformen i krøniken avgjort peker på en forfatter av norsk herkomst. En form som 'maaser' må gjenspeile østlandsk uttale 'måså' og forfatteren må følgelig være østlending. Dette er dristige slutninger på tynt grunnlag. Språkformen sier ikke noe annet enn at skriveren av dette spesielle handskriftet brukte disse formene. Om originalens skriftform vet vi ingenting med visshet. I dette særlige tilfellet er det også bare det ene handskriftet = A som har «maaser». Når Storm videre hevder at forfatteren viser en særlig forkjærlighet for Oslo fordi han et sted uttaler «oc siden tid effter tid er Opslo by megit bleffuen forbedrit oc kommen till vellmagt oc sin rette brug, som vell er (*Gud schie loff*)», så bygger han på en uttalelse som ikke fins i noen andre handskrifter enn A og B og derfor godt kan være en avskrivners egne tilføyelser, som så mangt annet i disse handskriftene. (Storm 1895/1968:38,127).

Hypotesen at Lars Hummer skulle være forfatteren, er seinere forlatt av alle som har behandlet Hamarkrøniken. S. H. Finne-Grønn har gjort utførlig greie for Lars Hummers slektsforhold. Han finner det lite trolig at Lars Hummer skulle ha forfattet krøniken, men tenker seg heller hans far som mesteren. Også Inger Cathrine Spangen tror vi må søke innen familien Hummer for å finne forfatteren. Ikke Lars, men hans yngre bror Ture Hummer, en mann med vide kunnskaper og interesser. Han besøkte en gang Absalon Pederssøn, som omtaler ham i sin dagbok 11 juli 1563: «kom til kost hos mig M: Absalon en from lerder persone ved naffn Thure fød i Hedmarcken». (Finne-Grønn 1926:416f, Spangen 1963:215f, Iversen 1963:30).

Francis Bull har i Edda 1923 og siden i Norsk litteraturhistorie 1924, ny utgave 1958 satt fram sin egen teori om Hamarkrønikens tilblivingshistorie i en meddiktende og vakker presentasjon av det gamle dokumentet, der han gir en analyse som kanskje kommer sannheten svært nær. Han bygger på det som historikerne Storm og Daae har lagt fram, men han har sin egen oppfatning, sin egen opplevelse av møtet på Hamar gård den julidagen i 1553. Som Daae hadde pekt på, var det i 1550-årene utgått kongelig ordre om at en rekke katolske arkiver skulle gjennomgåes og registreres. Den danske lensherren på Hamar gård, Christen Munck har med glede og interesse fulgt påbudet opptatt som han var av alt som angikk den gamle by og dens historie. Han har da innkalt til arkivundersøkelser egnens mest framstående menn, dem som intimasjonen nevner, først blant dem Trugels kantor.

«Når lensherrens gjester satt over dokumentene, og når de baketter styrket seg ved begrene, har de sikkert alle sammen stadig vendt seg til den gamle kantor, utspurt ham og lyttet til hans beretninger, og på lensherrens bud er så - kan man tenke seg- det hele blitt nedskrevet, enten av kantoren selv, eller kanskje snarere av hans sønn, Olav Trugelssøn, gårdsfoged hos Hamar-bispen, og far til Lars Hummer, biskop Mogens's «drenge» og ledsager i fangenskapet.---. I Hamarkrøniken synes man iallfall ofte å høre den gamle Trugels kantors røst. Men i de tre første kapitler er den ikke enerådende. Der gjøres det rede for gater og bygninger i det gamle Hamar, for byens organisasjon og befolkning, og for bispehistorien; gang på gang påberoper nedskriveren seg hva man kunne «forfare» av bispenes bøker og brev, og i den uavlatelige konkrete oppramsning av steder og navn - bare forbundet med talløse «item»'er- synes man å merke at arkivdokumentene har ligget fremme på bordet og dannet utgangspunkt for det som skulle skrives. Men rett som det er, kaller navnene frem et gammelt minne, og «item»'ene avbrytes av noen setninger som klinger muntlige, følelsesfulle, personlige.» (Bull 1958:25).

Som Arne Arnesen sier, synes Francis Bulls hypotese å føre langt på vei til å forklare krønikens egenart. Den lar seg godt forene med intimasjonen. Men den forutsetter at krøniken ble skrevet før 1567. Arnesen selv mener at det er vanskelig å henlegge krønikens utforming - iallfall som vi nå kjenner den - til tiden før 1567 (Arnesen 1937:60).

I en omtale av Hamarkrøniken i årbok for Hedmarksmuseet og

Domkirkeodden 1957-1968 slår Arvid Østby fast at «det nå er enighet om at krøniken er skrevet av en Hamar-mann av slekten Hummer, men hvem av dem kan ingen si med sikkerhet.» (Østby 1969:49).

Francis Bull tror altså ikke at det dreier seg om en ferdigskrevet bok som ble funnet fram i Hamar gårdstårn, men at det snarere var en bunke med brev og dokumenter, registre av ulike slag. Jeg deler den oppfatningen. Når det heter at de var gjort i en bok, behøver vi vel ikke legge mer i det enn at de var bundet eller heftet sammen og at det var som en slik 'bok' de ble sendt ned til hans nåde = regjeringen i København. Det kan vel og tenkes at det er tale om en kopibok i likhet med den de bergenske biskopene hadde. Når det videre heter «hvilken bok Christen Munck lot innskrive i sin egen bok, som her etter følger», så ligger det nær å tenke seg at det nettopp var på initiativ av lensherren at denne boken, Hamarkrøniken, ble til, kanskje slik som Bull tenker seg. Det vil blant annet kunne forklare språkformen, som best svarer til tiden etter 1550. Skriftspråket hos generasjonen før, f.eks. hos biskop Mogens, er, som Arnesen peker på, mye mer alderdommelig med flere foreldete ord og uttrykk (Arnesen 1937:60).

Når det likevel fins gamle ord som samtiden ikke brukte eller kjente til, så peker det mot eldre dokumenter. Slik når det heter at byfogden i Hamar hadde tre *rennere*, som nå kalles stadstjenere. Det er det gammelnorske *rennari*, som nettopp også ble brukt i betydningen bytjener (s. 58,13). Slik også når det tales om *rødsteder*, som avskriverne forvansker i ulike retninger fordi ordet ikke lenger var kjent. Det er det gamle *ruðstaðr* det er tale om (s. 61,29).

Et springende punkt i diskusjonen om krønikens alder gjelder utsagnet «som noksommelig med sannhet kunne bevises, dersom rikets fiender på den tid ikke hadde oppbrent og ødelagt Hamars gård». Denne ødeleggelsen kan etter den vanligste oppfatningen bare gjelde svenskenes gjerninger i 1567. Altså må krøniken være blitt til etter det året, slik Berg, Daae og Arnesen helst vil tro. Dersom avskriftene på det punktet er i samsvar med den ukjente original, er det vanskelig å komme utenom den konklusjonen. Men vi vet at avskriverne kunne føye til og trekke fra etter eget skjønn. Et eksempel på det ble trukket fram ovf. s. 14. Variantapparatet vil vise mange flere eksempler. En slik tilføyelse er det slett ikke utelukket at dette isolerte utsagnet kan være. Det må i tilfelle ha skjedd i en tidlig avskrift siden de fleste håndskrifter har den med. Men så lenge vi ikke kan

nå fram til en sikker tolking av dette utsagnet, kan vi heller ikke med sikkerhet slå fast når krøniken ble forfattet. Men trolig skjedde det etter 1553, muligens like etter 1567.

Dessverre har vi ikke funnet handskrifter av Hamarkrøniken fra 1500-tallet. Men siden Bergs og Storms utgaver er det kommet for dagen eldre avskrifter enn noen av dem de kjente til. Arnesens utgave av 1937 og nærværende utgave bygger på et håndskrift som ble til en gang mellom 1608 og 1617. Enda mer interessant er det at det i 3 handskrifter fra ca. 1800 blir omtalt et håndskrift fra 1601, skrevet av prostens Jens Bugge, som selv kjente godt til det Hamar som han skrev om i sin kommenterte avskrift av Hamarkrøniken. (s. 44f). Det blir dermed klart dokumentert at krøniken må være forfattet på 1500-tallet.

Hadde disse handskriftene vært kjent av Storm og Daae, ville mye av den lærde diskusjonen de førte i Historisk tidsskrift i 1890 om skriftets alder, vært spart. Men samtidig ville vi da ha gått glipp av mange historisk interessante drøftinger av detaljer i Hamarkrøniken.

Fortellingen gjelder fortidens Hamar «den tid den var i sin beste flor som var omtrent år 1300». Fortelleren står med brev og dokumenter og med andres og egne minner og ser tilbake. Fortellingen skrider fram på tre ulike tidsplan.

1: Den tid som ligger langt tilbake, omkring 1300. Da blir alt gjengitt med preteritumsformer: klosteret *var* fundert, det *var* vernet med bolverk, man *kunne* gå under lukket tak fra Kommundet til skolen, Domkirken *var* herlig beprydet, gårdene *strekte* seg omkring Hakebekken, det *var* ingen borgermester som regjerte byen osv.

Denne fjernere fortid understreker forfatteren med tidsadverbialer: hvorledes den (= byen) var bygt i *gamle dager*, i Hamars gårdstårn hadde det vært i *gamle dager* bryggerhus, handverkere som i de dager ikke fantes bedre, som gudstjenesten tilhørte *på den tid*, messeklær og bøker som *den tid* var brukelig, fantes *den tid* i Hamar 1800 våpenføre menn.

2: Den nære fortid. Det er rimelig med Storm og mot Daae å anta at forfatteren brukte fortidsformen ikke bare om det som en gang var og som nå var borte, men også om den nære fortid som han har et personlig forhold til. Det er når han meddeler egne eller nære heimelsmenns minner. Fortidsformen kan lettere forklares om vi med Erichsen, Storm og andre antar at forfatteren er en

Hamar-mann som bor og har bodd i lengre tid i Oslo. Denne fortidsformen kan da dekke forhold som ennå var aktuelle da krøniken ble skrevet. Når det for eksempel heter om Klosterstredet at det *gikk* fra Kloster kirkegårdsмур, at Grønnegaten *begyntes* på torget, at Biskopsstredet *begyntes* ved Stallgården og at det *var* et langt strede, ja, så er det et forhold som gjaldt like til fortellerens egen tid og lengre. Enda tydeligere er det når personer som det må forutsettes at nedskriveren har kjent, omtales i samme fortid: «den vestre gård – som var kalt Kannikgården, Halvor Ulfensens gård.» [Halvor døde i 1549], «en skjønn gård som tilhørte Trugels kantor». Denne nære fortid nøter vi i de vakre minnene vi må tro er forfatterens egne, om kirkeklokkene som i stille vær kunne høres langt ut over landet og vannet, om prestenes og degnenes sang som måtte røre alle hjerter, om roturene på Mjøsa om sommeren når alle urter gav en så herlig duft fra seg.

3: Det tredje tidsplan i fortellingen er nåtiden, fortalt i presens eller perfektum. Vi hører om en nåtidig tilstand, sørgeligere enn den som en gang var: klosterhagen og hustomtene har Mjøsa tatt bort, der det før var herlige fiskevann, der er nå morasser og gorrmyrer. Og vi hører om de sparsomme rester av fordums storhet som ennå er til syne: bispens alterstein, den brede fiskestein på torget, de hvelvede kjellerne til kannikgårdene.

Disse tilleggene av typen 'som ennå er til syne' finner Daae meningsløse hvis krøniken virkelig var skrevet i 1553. Da stod Domkirken ennå som «den vakreste Kirke udi alt vort Rige Norge», etter et utsagn fra Domkapitlet i 1551. Det heter der riktig nok også, uten at Daae nevner det, at Domkirken var svært forfallen og ikke uten stor hjelp kunne settes i stand. Daae finner det da vanskelig å forklare krønikens ord «Bispens altersten som ennå er til syne i muren i kirken». Et slikt utsagn forutsetter en kirke i ruiner? Det er vanskelig å feie slike innvendinger bort. Men det kan tenkes at seinere avskrivere, ut fra egne iakttakelser, har føyd til slike merknader og at de ikke hørte til det originale manuskriptet. Vi kan påvise mange tilføyelser i de forskjellige handskriftene. Det ville gi en god forklaring på mangt som virker selvmotsigende.

Særlig interessant i denne sammenhengen er de deler av handskrift K som refererer til Jens Bugges merknader. Det ser ut til at prost Bugge har gjort en avskrift av Hamarkrøniken i 1601 og at han har gjort tilføyelser og satt til personlige merknader, bygd på det han selv hadde sett av det gamle Hamar. Skriveren av K gjør oppmerksom på at Bugge var 11 år gammel da 'revisjonen'

fant sted på Hamar gård i 1553 og at han selv som øyenvitne har sett det han i 1601 skrev om. Bugge forteller at Domkirken var noenlunde holdt i stand inntil svenskene brente den i 1567, og han gir en detaljert beskrivelse av kirken slik han husket den - og også av det man den gang i 1601 ennå kunne se. Det heter for eksempel: «kannikene på Hedmarken holdt sin kommune ved samme kirke inntil den ble ødelagt 1566 (!). Nå er den nesten øde så at det ikke mere holdes noen gudstjeneste.» (Se s. 70).

De handskriftene vi har bevart, enda de eldste av dem, er sikkert avskrifter av skrifter. Det er derfor lite de kan fortelle oss om forfatterens egen språkform. Vi må regne med at avskriverne i viss monn fulgte sin egen rettskrivning, og de fulgte også ofte sin egen språkkjensle både når det gjaldt syntaks og ordvalg. I allfall er det klart at de yngre avskrivere, de fra 1700-tallet, kunne bytte ut foreleggenes foreldete gloser og formuleringer med sine egne. Det vi derfor kan si noe sikkert om, er bare de enkelte handskrifters språkform, ikke originalens. Likevel må vi ha lov til å regne med at vokabularet og stilen i de eldste avskriftene er overtatt mer eller mindre direkte fra originalen. De særnorske glosene som er felles for alle de eldste avskriftene, har vi god grunn til å tro at forfatteren selv satte på papiret. Men sikre kan vi aldri være. Vi så ovenfor at Storm tok ordet og formen *maaser* som et godt indisium på at forfatteren var nordmann og østlending, men vi kunne og slå fast at ordet ikke forekom i vårt eldste manuskript, der *morasser* ble brukt i stedet. De felles norskhetene er ytterst få. Hit kan vi regne *schruff* = 'skruv', brukt om topp over de fire portene rundt kirkegården, *rødsteder* = gno. 'ruðstaðir', rydningsplasser, *gaarmyre* = 'gorrmyrer', (Gillund-) *støen* og *tomt*, som først på 1700-tallet ble tatt opp i dansk som lån fra norsk. Også ord som 'bygd' i formen *bøygden* og 'elv' hører helst til det heimenorske vokabularet.

Som antydnet ovenfor er det uråd og uklokt å slutte noe om detaljer i forfatterens språkform ut fra språket i de ulike handskriftene. De resultatene som for eksempel Ragnvald Iversen kommer til i sin undersøkelse Bokmål og talemål i Norge 1560-1630 kan derfor ikke gjelde for Hamarkrøniken, bare for det handskriftet han har lagt til grunn for undersøkelsen = A.

Når vi ser bort fra de få norske ordene, er det tidens danske språk vi møter i krøniken. Vi må konstatere at forfatteren - så langt vi kan slutte det fra

avskriftene - har tilegnet seg det danske skriftmålet forbløffende bra. Vårt manuskript har ikke mye som ikke kunne vært skrevet av en danske i samtiden. Andre handskrifter har likevel sterkere norske innslag.

Det er få ting ved språket som en nåtidsleser ikke umiddelbart vil forstå når en bare trenger bakom den utbroderte ortografien. Men en del trekk ved syntaksen viker av fra vårt moderne mål, konstruksjoner og ordbruk viser klart avstand i tid. Ordtilfanget er for det meste fellesnordisk, og det er lite som ikke fremdeles er gangbart. Fremmedordene er helst slike som knytter seg til kirken og er velkjente. Krøniken bruker en god del lån fra tysk, særlig ord med forstavingene be- og for-. De fleste er slike som har levd videre til vår tid, men noen er gått av bruk eller har endret innhold, slike som ungefær, behøring, forstyrret ('ødelagt'), seierverk, veraktig, fennik, fetalie, besynderlig ('viktig', 'særskilt'), handel ('virksomhet'), embed,-smann ('handverk,-er'), besidde ('bo'), beskeden (subst.).

Språket i krøniken er ellers for det meste enkelt og endefram. Det er litt stereotypet og lite nyansert. Både enkelte ord og enkelte syntagmer kommer igjen og igjen.

At det er skildring av fortidig tilstand, ikke av handling, kommer fram ved at det er så få finitte verb i fortellingen. Helt dominerende er syntagmer med 'var' + predikativ eller 'var' + perfektum partisipp. Det er svært kort avstand mellom syntagmer av dette slaget: «I klosteret var mange --- herrekammer», «der var herlige klokker», «klosteret --- var herlig nok bygd», «kirken var herlig beprydet», «var statelig – fundert».

Symptomatisk for det statiske bildet som blir formidlet, er det at av andre verbalformer som blir brukt, er *bodde* den som hyppigst forekommer.

Et annet iøynefallende syntaktisk drag er den utstrakte – overdrevne vil si – bruk av preposisjonsuttrykk med *med* i betydningene 'tillikemed', 'utstyrt med', 'som inneholder'. I den relativt korte teksten finner vi mer enn 60 slike syntagmer, de står altså tett i tett: «hver gård med sin frukthage», «et skjønt orgelverk med megen annen herlighet», «et seierverk med timeklokke», osv., osv.

I skildringen av en by er det naturlig nok behov for mange konkrete substantiv, og konkretene er da også i stor overvekt. Men forfatteren mangler lyst eller evne til språklig og stilistisk variasjon. Vi skal ikke et øyeblikk glemme at

byen det gjelder, er Hamar. *Hammer, Hammers by* eller *Hammers kjøbsted* blir nevnt med små mellomrom, flere ganger på hver side. Det er heller ikke stor avstand mellom hver gang ord som *kirke* eller *kloster* dukker opp. Også *gård* og *hage* har svært høy frekvens, og naturligvis *biskop* som den sentrale person og institusjon. Den historiske dokumentasjonen skjer ved en stadig tilvising til *biskopenes bøker og brev*, og de talløse *Item'er* skal understreke framstillingens nøkternhet. De stadige gjentakene kan ha en viss suggestiv virkning.

Mangelen på språklig fantasi faller oss kanskje mest i øynene ved de stereotypene fortelleren tyr til når han skal skildre fortidens storhet og skjønnhet. Det er ikke stort andre ord han har for handen enn 'herlig', 'herlighet' 'skjønn' og selvsagt 'stor', som karakteriserer hele 12 av Hamars gamle herligheter. Som attributiv veksler 'skjønn' og 'herlig', som adverbial er 'herlig', 'herligen' mest enerådende når noe skal prises. Stuer og kammer er helst skjønne, klokkene og bøkene er herlige:

Der var 'skjønne sovekammer', 'mange andre skjønne nyttige kammer', det var 'skjønne murede kjellere under', 'der var et skjønt orgelverk' osv. 'der var herlige klokker', 'der var herlige bøker', 'et herlig seierverk', 'herlige malte stoler', herlige fiskevann' og 'engeltorn gav en herlig lukt fra seg'. Som adverb: 'klosteret var herlig bygd', 'Domkirken var herligen beprydet', 'kirkegårdsgjerdet var herlig muret' osv.

Vi hører om 'megen herlighet': om frukthager- og all annen herlighet, om bøker og messeklær med annen herlighet, orgelverk med megen annen herlighet, om borgerne som hadde sin beskjeden og herlighet.

Stadig blir vi så minnet om at all denne herligheten tilhørte en forgangen tid. Derfor det hyppig gjentatte 'på den tid', som klinger gjennom fortellingen, bare med en smule variasjon ved tilsvarende uttrykk som 'i de dager', 'i gamle dager' eller 'i gammel tid'.

Hamarkrøniken – Normert versjon

Tidligere tiders avskrivere og utgivere av Hamarkrøniken har ikke alltid kjent seg bundet av sine foreleggs språkform, ortografi, syntaks eller ordvalg, men har i en viss monn tillempet språkformen etter sin egen samtids. Ord er blitt oversatt eller strøket hvis de var blitt foreldet og uforståelige, og syntaksen er ofte brakt

noenlunde i samsvar med avskriverens egen språkkjensle.

Når det nedenfor blir presentert en modernisert versjon av krøniken, er det derfor i tråd med gammel tradisjon. Så langt som mulig er likevel manuskriptets ord og syntaks bevart når det ikke strir altfor mye mot moderne språkform og når det ikke hindrer forståelsen av teksten. En modernisering vil i mange tilfeller også medføre en tolking av teksten. En del av Hamarkrønikens ord har dunkel betydning, og syntaktisk er teksten stundom så uklar og innfløkt at den logiske sammenhengen ikke gir seg selv, men åpner for flere mulige tolkninger. Det er derfor tilrådelig å jamføre med den diplomatarisk gjengitte teksten.

Hamars krønike

Om hvordan Hamar var bygd med kirker, kloster og om forskjellige andre forhold den gang da byen stod i sin beste flor, omkring år 1300 etter Kristi fødsel.

Anno domini 1553 den 22. juli var til stede på samme tid på Hamar gård hos Christen Munck: av Hamars kapittel herr Trugels kantor, en mann henved 100 år, mester Torbjørn av Toten, mester Amund Ellingsøn av Hadeland, herr Bård Rolfssøn av Stange med flere geistlige menn. Videre Bernt Hård lagmann, Christoffer Mogenssøn til Vie, Hans Krukov til Tjerne med mange andre gode menn, både adelige og uadelige. Like så var det til stede gamle odelsbønder og andre forstandige menn. Nå gikk man gjennom alle biskopenes bøker og brev som angikk Hamar kjøpstad og dens forhold. Disse dokumentene var egenhendig underskrevet av biskopene og lå oppbevart i Hamar gårds tårn. De var samlet i en bok og forseglet. Siden ble den etter kongelig befaling sendt ned til hans nåde. Denne boken lot Christen Munck føre inn i sin egen bok, og den lyder som følger:

Om Hamar og Hamar kjøpstads bebyggelse hvordan den var grunnlagt og bygd i gamle dager, den tid den var i sin velmakt med kirker, kloster, med kannikenes residens og med kommune og skole.

Om St. Olavs kloster

Dette kloster med sin bygning og sin beliggenhet, med sine frukthager, eple-

og kirsebærhager, humlehager og all annen herlighet var rett staselig og gunstig anlagt og bygd. Men sjøen Mjøsa har siden tatt alt bort, både hager og hustomter med deres storhet. De var den gang såre vel beskyttet langt ut til vannet med pæler og bolverk, slik at vannet ikke kunne gjøre skade på noe av byen. Men klosteret i seg selv var herlig bygd både innvendig og utvendig etter den papistiske vis med utstyr som hørte til gudstjenesten på den tid. I klosteret var det mange skjønne herrekammer og stuer, både store og små, som var brukelige på den tid. Der var herlige klokker i kirken, både timeklokker og andre klokker, både store og små. Der var herlige bøker og messeklær med annen herlighet, som det er for vidt å skrive om.

Fra den vestre og ytterste gård, som ble kalt Kannikgården, hr. Halvor Ulfssøns gård og inntil kommunet som lå ganske nær, lå der hus ved hus, og hver gård hadde sin frukthage og urtehage, like dit bort hvor kommunet og klosteret møtte imot. Hver gård som kannikene hadde, var bygd med skjønne murede og hvelvede kjellere. Mange av dem er ennå å se.

Fra kommunet og til kirkegårdsporten kunne man gå under lukket tak inn i skolen. Skolen lå like ved, med skolegården utenfor kirkegården. Halvparten av skolen stod innenfor kirkegårdsmuren mens skolegården lå utenfor. Skolen hadde skjønne kammer og stuer med murede kjellere under. Den var så ordentlig anlagt og bygd at biskopen kunne stå i sin sal og høre på når prestene eller degnene sang enten i skolen, kirken eller i klosteret.

Fra kommunet og inn i klosteret kunne man gå under lukket tak. Gjennom kommunet var det en gang til bispens brygge, med port og lås for.

Om Hamars domkirke

Hamars domkirke var meget herlig prydet med alt sitt tilbehør, både innvendig og utvendig. På de to tårn var 16 forgylte fløyer med forgylte knapper på. På det store tårn og spir var det 10 forgylte fløyer med forgylte knapper på, og en forgylt hane med 3 forgylte kors på. Kirken var innvendig herlig prydet med kunstferdige malerier og med herlige malte lukkede stoler med dører for.

Der var et skjønt orgelverk med megen annen herlighet, så vel som messeklær og bøker som på den tid var brukelige. I Hamars kirketårn var det herlige

kløkker og et herlig seierverk med timeklokke som hang på gavlen på den siden som vendte mot kommunet.

Videre var der et spir over tårnet med forgylte fløyer og knapper, og hver gang vinden blåste litt hardt, kunne man høre lyden av alle fløyene.

Der var en gang fra kirken og inn på Hamar gård, og den gikk fra bispens kapell, der bispens alterstein ennå er synlig i kirkemuren.

Om Hamars kirkegård

Kirkegårdsgjerdet var herlig oppmuret og tekt hele veien rundt med røde taksteiner. Der var 4 murede porter med tekt skruv (=topp) over og med 2 fløyer på hvert skruv. Kirkegården var så vel sikret at intet kreatur kunne komme inn på den når portene var lukket.

Om Hamars gård

Hamar gårds tårn var muret jevnhøyt med det første [var: største] tårn på domkirken, slik at de kunne stå og tale med hverandre i tårnene når de talte litt høyt. I samme Hamar gårds tårn hadde det i gamle dager vært bryggerhus, bakerhus, steikerhus og hvelvet kjeller med brønn i og mange skjønne kammer og våninger.

Inne på gården var der to store herresaler, den ene over den andre og med to herrekammer. Ved den nederste og ytterste sal var der en gang med forstue så man kunne gå inn i den lille fruerstue [var: forstue] som vinkjelleren var under. Midt mellom salene var det fatebur med skjønne sovekammer. Nedenunder var der to store kjellere, der man hadde matvarer og alle andre saker, hvad som helst man ville ha.

Det var bygd mange smukke trehus med fruerstue, borgstue og skrivekammer, gjestekammer og mange andre skjønne og nyttige kammer. Der var og en muret bordstue [=spisestue, var: badstue] og mange nok rom til 1000 mann, om det skulle være behov for det.

Om Hamar kjøpstad

Først om Klosterstredet. Dette gikk rett fra klosterkirkegårdens mur og var tett bebygd på begge sider, gård ved gård med alle de nyttige hus som kunne være tjenlige i en kjøpstad, med stuer og kornbuer [var: krambuer] under.

Hver gård på begge sider i dette strede hadde sin kålhage, urtehage, eplehage, kirsebærhage og humlehage. Hver kjente til sin andel og sine eiendommer, hva som lå til hans gård og tomt. Men de som bodde på dette førnevnte strede, de hadde hver sin brygge og sjøbu med båter, og det var en lystig gate.

I det stredet var det mer enn 200 gårder som strakte seg langt omkring Hakebekk mot Holset. Hakebekk var på den tid en god og nyttig bekk for mange gater, både langstreder og tverrgater. Dem hadde de anlagt med renner og grøfter slik at de ikke manglet vann noen tid, verken vinter eller sommer.

Alle Hamar bys fiskere bodde ved sjøen, og deres gate strakte seg fra Hakebekk og ut til Aspeholmen, gård ved gård. Der hadde de sin virksomhet og sine eiendommer.

Til fisketorget, der den brede fiskestein ennå ligger, dit skulle alle byens fiskere føre den levende fisk til salg. Men den døde skulle de beholde selv.

Fra det førnevnte Klosterstrede gikk det vel 15 tverrgater opp i Grønnegate. De hadde alle sammen sin bestemte andel både med tomter og gårdsrom, og like så med sine frukthager og andre vilkår. All ting var så ordentlig og vel ordnet at den ene hadde det like bra som den andre i alle måter.

Om Grønnegate

Denne førnevnte Grønnegate begynte på torget ved bispegårdens eplehage, som lå midt framfor Hamar gårds port. Nærmest utenfor var bispens humlegård. Dette førnevnte strede stakte seg langt omkring Korskirken og til Østerløkken. Siden fra Østerløkken og langt omkring Grønnebekken.

De folk som bodde på denne førnevnte lange gate, de hadde også all sin bestemte andel og herlighet, liksom de andre. Det gikk også fra samme Grønnegate mange tverrgater, og den var så ordentlig bygd at man kunne gå til og fra hverandre igjennom staden.

Om Korskirken

Korskirken var oppmuret med rød teglstein, og den var herlig prydet med sine ornamenter, både innvendig og utvendig, - som det hørte med til en kirke etter den skikken som på den tid var brukelig i pavedømmet, den hadde både seierværk og timeklokker. Videre lå det ved Korskirken en skjønn gård som tilhørte Trugels kontor.

Om Biskopstrede

Førnevnte Biskopstrede begynte ved Stallgården der den ennå ligger, og derfra like ned dit allmueveien nå går og til Furuberget. Der bodde handverksfolk av alle de slag som noen kunne tenke eller nevne. Det var teglbrennere, steinhuggere, kirkebyggere og alle andre som man etter landets forhold hadde behov for.

De folkene som bodde på førnevnte strede, de hadde også alle sin bestemte andel, sine eiendommer og sin virksomhet liksom de andre byens innvånere, så mye som de kunne ha råd til å nyttiggjøre seg for sitt handverk.

Dette var også et langt strede, og det var bygd gård ved gård på begge sider fra Stallgården og imot Furuberget, som det før står skrevet. Det var ikke mye av Hamars hage på noen kant som dugde til å brukes, som ikke på den tid var i bruk til Hamar bys nytte. Det gikk mange tverrgater fra den før nevnte lange gate, og folket der hadde sin herlighet som de andre byens innbyggere. Den bekk som renner fra Kolkinn og ut i Mjøsa, var også utstyrt med renner som mange av byens folk hadde gagn av.

I Hamar by og stad bodde på den tid så dyktige handverksfolk at det i de dager ikke fantes bedre eller ypperligere her i Norges kongerike når det gjaldt deres handverk. Dette fantes beskrevet i bøkene etter bispene i Hamar til erindring om den berømmelsen som disse handverkere nøt.

Alle bispenes fiskere hadde sin bolig ved et berg som kalles Geiteryggen, der bispens slakterbu var. Likeledes fantes det og beskrevet i bispenes bøker i kong Håkons tid at Hamar by stod i sin beste flor og velmakt anno domini 1 300. Det

fantas på den tid 1800 våpenføre menn som bodde i Hamar by. Når kongen eller hans ombudsmann ville holde mønstring en gang hvert år i Hamar, da ble Hamars borgere inndelt i to parter. Hver part hadde sin fane med Norges konges hoff-farge som var blått og gult. Videre så man av bispenes bøker at siden den store mannedød er Hamar kjøpstad med sin herlighet blitt mindre, og siden er, tid etter annen, Oslo blitt større og kommet til velmakt. Slik tapte Hamars borgere.

Det fantes i bisp Sigvards bøker og brev at i hans tid var 121 [var: 900] bevæpnede og våpenføre menn i Hamar, mens det fantes 3000 voksne folk av alle slags, både piker og gutter som gikk til sakramentet i påsken, foruten kvinner og barn og uføre folk som ikke kunne komme til kirken for sin skrøpeligheits skyld.

Om St. Jørgens kirke

Denne St. Jørgens kirke var en trekirke, og den stod hen mot Hakebekk og var innvendig og utvendig utstyrt med alle sine ornamenter, slike som en kirke burde ha etter den tidens bruk.

Når det skulle være noen store fester, enten påskedag, pinsedag, juledag eller andre høytidsdager som var pålagt i det blinde papisteri, da var det slik skikk at det først skulle ringes i Domkirken, der nest i klosteret, siden i Korskirken, og aller sist i St. Jørgens kirke. Når de så hadde ringt, skulle de kime hver som han best kunne. Men de skulle rette seg etter den skikken som man holdt i Domkirken og ikke lenger.

Når det var stille vær, da kunne man høre klokkeklangen langt ut, både på land og ute på vannet. Når man hørte prestene og degnene synge i kirken, da måtte den som ikke hadde et steinhjerte, gråte av glede over Guds usigelige nåde og miskunn mot menneskene, så vel som over Guds hellige ord og deilige salmer som de hørte synges.

Om regenter i Hamar

I Hamar kjøpstad var det ingen borgermester som regjerte byens allmue. Det gjorde lagmannen med byfogden og rådmennene. På den tid hadde byfogden 3

rennere som nå kalles stadstjenere eller bysvenner, og når som helst øvrigheten hadde noe som skulle utrettes eller noe som skulle meddeles allmuen, da gikk alle 3 bysvennene, hver med sitt kobberhorn og verje og blåste for å be dem komme til rådstuen og høre øvrighetens mening, og hver stadstjener visste hvor mange streder han skulle gå.

Om rådstuen

Hamars rådstue lå på torget utenfor klosterkirkegården. I samme rådstue hang det 80 kobberspann som var sterkt laget, for å slukke ildebrann, og der ble holdt vakt både vinter og sommer.

Om Hamars våpen

Hamars våpen var en orrhane med utslagene vinger i toppen på et grønt fututre. Dette våpen var inngravd over rådstuedøren. Der nest stod det utenfor rådstuen en stor stein som var uthugget med stadsvåpnet og med gamle bokstaver [var: runebokstaver] omkring. Det var såre lystig om sommeren når noen rodde omkring Hamar by. For alle urter gav en slik herlig duft fra seg, og de pilegrimer som drog til Roma og til den hellige grav og gjennom mange steder og land, de gjorde seg den største flid for å kunne føre med seg tilbake til sitt fedreland noen av de velluktende urter, for de var mest velkomne. De elsket meget på den tid i Hamar et slags tre som kalles engelhorn, som også gav en herlig duft fra seg.

Om podemestere i Hamar

På den tid var det podemestere i Hamar by. Bispen hadde sin podemester og borgerne hadde sine, som ikke hadde sitt utkomme på annen måte.

Om mostpersere

Likeledes hadde bispen sin mostperser og borgerne sine, og de hadde også bryggere, som årlig laget for dem deres most og kirsebærdrikk. Bryggerne

brygget året igjennom for dem, og det var nok å selge både vinter og sommer for dem som hadde lyst til å kjøpe.

Om kjøpmennene

I Hamar by var særlig viktige de kjøpmenn som fraktet varer med jekter og båter, først med hest fra Oslo til Stallsberg, siden fra Stallsberg og til Eidsvoll, fra Eidsvoll til Hamar by. Bispene hadde særskilt sine kjøpmenn, likeledes borgerne, som skulle bringe de varer som de trengte, enten salt, vin, mjød, olje eller voks, fløyel eller silkevare, slikt som da var brukelig. Man kunne i bisp Sigvards tid kjøpe den beste alen fløyel som noen ville begjære for 8 skilling, og alt annet silketøy kunne man kjøpe for 3 skilling. Men hvor god mynten har vært, må Gud vite.

Hamar kjøpstad var begavet av Gud den allmektigste med mye godt i de dager. Der var skjønne frukthager, som det før er talt om, og det var en meget ringe borger som ikke årlig hadde av sine frukthager en halv lest most og en halv lest kirsebærdrikk til å bruke til sitt eget husbehov, foruten det de solgte til andre eller sendte på landsbygda til sine gode venner. Der vanket alltid det som godt var, og der var nok i alle husene i Hamar by og på bygda.

Ville man holde sitt barn i skole i Hamar by, da kunne man få et års kost for 8 skilling, men de syntes likevel det var å gi for mye. For det vanket ikke mange rede penger på den tid, de gav vare for vare.

Der var på alle gater ved hver manns port eller dør malt på svarte fjeler med store hvite bokstaver et tegn for hva han var for handverksmann og hva han hadde å selge.

Om Hamar bys rett

Der var en streng byrett beskrevet artikkelvis for at allting skulle gå skikkelig til, slik at den som led urett, han fikk rett, og den som gjorde urett, han fikk sin tilbørlige straff enten han var rik eller fattig.

Om byens fengsel

Ved rådstuen var der bygd en dårekiste og enda et annet fengsel som de kalte mørkestuen. Når noen voldte skade enten i ord eller gjerninger, straks kom stadstjenere og fulgte ham hen til det fengsel som han hadde fortjent.

Hamars stadsvåpen stod inngravd på stadens horn, sverd, klubbe, hellebard og spyd som hang på rådstuen. Likeledes var stadens våpen inngravd på de 80 kobberspann, som det før er skrevet om.

Om stadens brevdragere

Alle stadens brevdragere hadde på sine klær Hamars byvåpen som var gjort av messing, for at de kunne kjennes fra andre.

Om Hamar by, hvor stor den hadde vært med sine eiendommer, med fiske vann og annen herlighet

Fra Hamar biskopsgårds stallgård inn til Furuberget med alle de plasser og eiendommer, store eller små, som strakte seg ned til Flagstad bru, og siden alt landet som ligger på den vestre side av Flagstad elv, både gårder og eiendommer, vått eller tørt, intet unntatt, og siden alt inn til Aspeholmen og byens fiskegårder, og den andre enden av Hamar by møtte imot, da skulle de alle sammen på den tid svare til Hamars byrett på alle måter, både til geistlig og verdslig øvrighet.

Man kunne og se av bispenes bøker og brev som de etterlot seg i Hamar, at der som det nå er morasser og gorrmyrer, der var det på den tid herlige fiskevann, så at Hamars borgere og innbyggere fikk der mye pen fisk, og dette kunne i sannhet tilfulle bevises dersom rikets fiender på den tid ikke hadde oppbrent og ødelagt Hamar gård. Likeledes kunne man og se av bisp Hermanns og bisp Mogens' bøker at i disse to bispers tid, de siste som var bosatt i Hamar, var der 200 gårder og 200 borgere igjen, mesteparten handverksfolk foruten kvinner og barn, som var mere enn 4 ganger så mange. Like ens kunne man og se at bispenes, den ene etter den andre, skulle holde kongemakten her i Norges rike 100 væpnede karer av Hamar biskopsdømme, om noen feide påkom.

Her etter følger hvor mange biskoper som har vært bosatt i Hamar og hvem som først lot bygge Hamars kirke med klosteret, kommunet, skolen og bispegården

Adrian Anglus, den gode kardinal, var den første som grunnla og lot bygge Hamars domkirke. Han var kommet fra Roma. Han lot også bygge St. Olavs kloster i Hamar. Som han nå hadde ordnet dette hos kongene og vårt råd etter pavens befaling, og kongen som da regjerte i Norges rike, sammen med sitt råd og adelen, og den menige allmue på Opplandene hadde lovet med hand og munn, på Guds og pavens vegne at alt skulle bli gjort ferdig til Guds ære, da drog førnevnte Adrian Anglus til Roma igjen til paven. Han ble så selv pave fordi den som regjerte før ham, var død. Og da Adrian hadde overtatt den pavelige myndighet i Roma, sendte han straks sine kardinaler ut mange ganger all den tid han levde, både til Norges rike og til mange andre land og lot besøke kongene gjennom sine kardinaler. Dessuten skaffet han seg kunnskaper om kirkene, klostrene og religionsutøvelsen på det aller flittigste. Og sant er det at han sendte steinhuggere og alle slags handverkere fra Roma gjennom Tyskland og til Hamar for at gudstjenesten ikke skulle glemmes eller forsømmes.

Nå følger Hamars biskoper

Arnald. Han var den aller første biskop i Hamar. Han var kommet fra Grønland etter pave Adrianus' befaling og skrivelse. Den andre Orm, 3. Ragnar, 4. Tore, 5. Ivar, 6. Hallvard, 7. Paul, 8. Peter, 9. Gilbert, 10. Torfinn. Han ble gjort fredløs i kong Eiriks tid anno 1292. Den 11. Jorund, 12. Torstein. Han var til anno 1200 (sic), 13. Ingvald. Han var til anno domini 1300 i kong Håkons tid. Da ble alle de fleste rydningsplasser både på Nes og flere steder gitt under Hamars kapittel, biskopsstol, skole og kommune. Og den tid stod de i sin velmakt. Men i den store mannedød ble de lagt øde av den grunn at det var ingen til å bo der. Så fullstendig var folket utdødd. Det skjedde anno 1350. Den begynte her i Norge på Marias fødselsdag og stod på til alle helgens tid. 14. Botolv. Han var til anno 1320, 15. Hallvard. Han var til anno 1323, 16. Håvard. Han var til anno 1361, 17. Magnus. Han var til anno 1426, 18. Arnbjørn. Han var til anno 1430, 19. Biskop Sigvard. Han var til anno 1438. Han var født i Romedal på Hedmark og døde St. Mikkelsdag i Hamar og ble begravet der. Han var en streng

mann og straffet hardt dem som det tilkom ham å dømme. I hans tid kom det mye gods under Hamars biskopsstol til dens forbedring, gods som han samlet i hop, så vidt som hans biskopsdømme strakte seg. 20. Gunnar. Han var til anno 1439, 21. Karl Sigurdsson. Han var til anno 1440. Han var slottsherre på Akershus og sokneprest på Toten. Hans far hette herr Sigurd, ridder på Grefseng i Nes sogn. Den samme herr Sigurd[-ssønn] fikk Toten av kong Hans med all geistlig og kongelig regimente [var: rente], og holdt kapellan der. Han døde på Akershus slott, og hans lik ble ført fra slottet til Hamar. Der ble han begravet etter sitt eget ønske. 22. Bisp Karl. Han var til anno 1507 og var en riddersmanns mann, 23. Bisp Hermann. Han var til anno 1513, 24. Bisp Mogens Lauritsen. Han var den siste av de [katolske] biskoper og ble fanget i Hamar av hr. Truid Ulfstand og var til 1535.

Evangeliske bisper over Oslo og Hamar stifter

1. Bisp Hans Rev var den aller første evangeliske biskop. Han måtte først innordne Hamar stift under Oslo stift, og etter kongelig bevilling skulle han forestå stiftet med hensyn til religionen, slik at alt kunne gå skikkelig til med det som angikk kirkelæren.
2. evangeliske biskop var bisp Anders Matsen.
3. Der nest kom hederlig og vellærde mann mester Frans Berg, superintendent over Oslo og Hamar stifter. Han ble sendt her opp til Oslo sammen med her tug Fredrik, da han ble hyllet i Oslo.
4. Der nest kom hederlig og vellærd mester Jens Nielsen.
5. Der nest hederlig og høylærd mann mester Anders Berntsen.
6. Siden kom hederlig og høylærd mann mester Niels Claussen.
7. Mester Niels Simensen Glostrup.
8. Mester Olav Bossen.
9. Mester Henning Eggertsen Stockflet,
10. Mester Hans Claussen Rosing.
11. Dr. Hans Munck. Død 1712,
12. Bartholomæus Deichmann. Avsatt 1730.
13. Mester Peder Hersleb, forflyttet til Sjælland 1738.
14. Niels Dorph.

Noen jærtegn som skjedde i Hamar før bisp Mogens ble fanget

Det skjedde i Hamar domkirke at ved midnattstid gikk alle klokkene og orgelverket av seg selv. Og da bispen hørte det, stod han opp og så ut. Da var det

så lyst i Domkirken og koret som om det hadde vært lys dag. Likeledes gikk og klokkene i klosteret og Korskirken av seg selv, og den natten hørtes det også mye spøkeri på bispegården, som om to krigshærer sloss, slik at vekterne og folkene ble skrekkslått over det. Likeledes viste en forferdelig stor sjøorm seg på lyse dagen ute i Mjøsa, og den syntes å nå fra øyas land [Helgøya] og inn på kongens land. Der nest viste seg en såre stor hornet okse som gikk fra Gillundstøen som ligger i Stange sokn og inn på øya, den syntes å gå på vannet, og den gikk såre fort som en pil fra en stålbue.

Likeså viste seg dag etter dag mange sjøormer i Mjøsa, og de slo mange lenkebukter opp mot himmelen. Siden kom den forferdelige store sjøormen, som før står skrevet.

Deretter kom det en gresselig stor orm som var forferdelig å se, og løp så raskt inn på et skjær nedenfor den ytterste odden uten for kommunet. Hans øyne var så store som et karband, og han hadde en stor svart man liksom en hest, og den hang ned på halsen. Han lå lenge på klippen, og slo sitt hode mot klippen og ville ha vært ute i sjøen igjen. Men en av bispens karer, en gild vågehals, han gikk til uten bispens vitende og tillatelse, og skjøt mange stålbue-piler i øynene på ham som han lå på klippen. Mange som stod og så på den fæle tingen, de leste og bad Gud i himmelen om å skille dem av med ham uten skade, fordi han var så stor og fæl å se til på grunn av de mange slags farger han hadde. Denne samme vågehals, han tok en av sine stallbrødres piler uten at denne visste det, og skjøt enda en gang mot den fæle giftige orm og skjøt etter hans øyesten slik som før, så at de kunne se mye grønt stoff renne tit av øynene og hodet på ham, slik at vannet omkring ham der han lå, ble grønt, og mye av det drev inn på Hamars land. Men natten etter, da gav Gud lykken til at det kom kraftig regn og storm, og været det vendte seg så han drev inn på øya, og det stod en fæl lukt av ormen. Så var der en del av øyas folk inne hos bispen og spurte ham om råd, hva de skulle gjøre for å bli av med den fæle ormen for den vonde luktens skyld som stod av ham. Da lot bispen sin befaling gå ut at de straks skulle sende til øya en voksen mann fra hver gård i Nes og Svabu og noen av de andre gjeld. Før, unge karer kom også til øya etter bispens befaling, og alle hjalp hverandre med å brenne opp den fæle ormen. Så hugg og slepte og bar hver kar som best han formådde, og kastet uhorvelig med ved på ham og brente ham opp så mye som de kunne gjøre eller som kunne

være mulig. Beinraden av ormen lå i mange år på stranda. Deretter kom det noen tyske menn som fikk lov til å ta de beste av beinene hans som de kunne gjøre seg nytte av. Det fikk de gjerne lov til. Den minste del av ormens ryggbein kunne neppe en sterk kar bære. Mange hundre lass ved ble brukt på ham, før det ble slutt på den fæle, vonde lukten.

Handskriftene

I sin presentasjon av handskriftene omtaler Storm 18 som han kjente og nyttet, og 12 tapte handskrifter (Storm 1895/1968:24-32). Sin egen utgave har han bygd på det eldste manuskript han hadde funnet, 938 fol. i Thotts samling, Kgl.bibl. Kbh. fra ca. 1633, kalt A. For referansens skyld blir Storms handskriftbetegnelser beholdt.

I tillegg til Storms 18 handskrifter er det funnet 10 andre, som vil bli omtalt nedenfor.

Nærværende utgave av Hamarkrøniken bygger på et annet og eldre handskrift, nr. 164 qv. i Deichmanske biblioteks manuskriptsamling, her kalt U (for utgave).

Til Storms ms. F, her betegnet F1, slutter det seg 2 handskrifter som blir betegnet F2 og F3 = Kgl. bibl. Kbh. Kalls saml. 590 og 1766 8°. Dessuten fins deler av en avskrift som svarer til F = F4 : UBO 496 fol.

Ett handskrift hører nærmest til klasse G hos Storm og får betegnelsen G7 = UBT 29 qv. I tillegg til de 6 avskrifter som Storm har samlet under H, er det funnet 2 nye, begge i Kalls samling i Kgl.bibl. Kbh. også de under nummer 590, her betegnet H7 og H8.

Endelig må vi nevne en svært interessant handskriftklasse på 3 avskrifter, her klassifisert som K. K1 = UBT 29 qv.a. K2 ligger i Hedmarksmuseets manuskriptsamling. K3 = UBO 3046 8°.

Vår utgave av Hamarkrøniken bygger altså på det eldste bevarte handskriftet som vi kjenner til. Storm kjente ikke dette handskriftet. Men det er siden utgitt av Arne Arnesen, Oslo 1937 under tittelen Hamarkrøniken med andre Kilder til Kunnskap om det gamle Bispesæte ved Mjøsen. Den utgaven har en noe modernisert rettstaving, og det er foretatt en del mindre rettelser i teksten. Som

tittelen antyder har Arnesens utgave et videre siktemål enn å gjengi Hamarkrøniken. Den gir en relativt bred framstilling av det historiske grunnlaget for krøniken og drøfter dens alder og opphav.

U. Ms.Deichmann 164 qv. er nå separat innbundet og har 22 sider. Det utgjorde tidligere siste del i et samlebind i Siegwart Petersens samling, etter det Arnesen opplyser i forordet til sin utgave. U er skrevet med en øvet skriverhand. Skriften er liten, men vakker og tydelig. Det inneholder hele Hamarkrøniken, men har en avkortet versjon av sjøormhistorien, med samme omfang som i C D E. Fortellingen om bisp Mogens' fengsling er ikke med. Handskriftet er ikke yngre enn 1617, da den siste biskop som er med i bispelisten med handskriftets hand er Niels Claussen 1608-17. Med ulike andre hender blir bispelisten ført 8 bisper videre og slutter med Niels Dorph.

For fullstendighetens skyld tar vår utgave med hele fortellingen om jærtegnene og historien om bisp Mogens' fengsling etter manuskript A.

De enkelte handskrifter

A, som Storm bygde sin utgave på, er som nevnt fra ca. 1633. Skriftet om Hamar er bare en del av dette manuskriptet. For nærmere opplysning vises til Storm 1895/1968. I sin utgave retter Storm ofte teksten etter andre handskrifter, føyer til eller sløyfer ord og sekvenser for å komme nærmest mulig det han antar er originalens tekst. A's egne former må vi svært ofte gå til variantapparatet for å finne. Storms ord at A «aftrykkes her bagstavret» [sic], er heller ikke i fullt samsvar med det faktiske forhold. Det vrimler av ortografiske avvik, ubetydelige kanskje, men viktige nok når rettskrivningshistorie skal granskes. Handskriftets dobbeltskriving av konsonanter blir ikke alltid gjengitt. Blant mange andre har følgende ord med dobbel konsonant i A fått enkel hos Storm (Tallene viser til side og linje i Storm 1895/1968) : *stortt* 141,24, *mueligtt* 142, 13 , *att* 122, 10, *handell* 124,1, *deell* 130,20, *fengssell* 132, 16, *Pouffuell* 136, 6 . Handskriftets *dtz* blir gjengitt *dz*, f.eks. i *Gudtz* 119, 14, *kierchegaardtz* 120,11 , like vel bevart i *Kiøbstadtz* 1 19, *igaardtz* 122,9 .

Storm retter A's *sch* til *sk*, men på langt nær konsekvent. Med *sk* skriver utgaven blant annet handskriftets former: *schilling*, *schick*, *schole*, *schulle*, *schriffue*, *bischobp*, *mennischen*. Likevel skriver Storm *gandsche* 123, 7, og han

har både *skyld* og *schyld* 126,3 , 127,8 . Overflødige bokstaver sløyfes stundom *muhrede* → *murede* 120,9 , *Pohrt* → *port* 121,3, *komb* → *kom* 139,14, 16, *frembdeles* → *frem-* 127,7. Der handskriftet har *æ*, har utgaven flere tilfeller med *e*: *væsterste* 120,4 , *bræde* 124,2 , *Giæderyggen* 126,22 , *været* 135,20 får alle *e*. *i* og *j* blir gjengitt vilkårlig av Storm, som i *inden vdj* → *jnden vdi* 121, 12 . Likeens blir *i* i trykklett stilling stundom skrevet *e*: *vanchid* → *vanched* 131,24 , *fremmit* → *fremmet* 132, 12.

Andre unøyaktigheter, som til dels er alvorlige, er slike som de følgende : *ere mange* → *er -* 120, 10, *de haffde* → *de haffue* 124,20, *Kongis* → *kongens* 127, 6 , *store eller smaa* → *store oc smaa* 133, 8, *straffedt* → *straffede* 137, 13 , *gieistlige* → *geistlige* 117,5, *imellom* → *imellem* 1 22,19 , *furetræ* → *furutræ* 129,16, *Engelhorn* → *Engelthorn* 130,4, *høy* → *høyg* 132,11, *fligtigste* → *flittigste* 135, 15 *daug* → *dag* 140,7.

Dette handskriftet har med hele sjøormhistorien og fortellingen om biskop Mogens' fengsling og er det mest fullstendige av alle.

B = Kgl. bibl. Kbh. ny saml. 1565 qv.b. Det er ingen særlige merknader å føye til Storms omtale. Handskriftet er skrevet etter 1735. Det har nemlig med samme hand en tilvisning til Jonas Ramus : *Norriges Beskrivelse*, som ble utgitt i 1735, og til Holbergs *Danmarkshistorie* fra 1733. Handskriftet slutter slik: «A^o 1560 blev Hammers Domkirke afbrændt af de Svændske, og hafde Cannickerne i Hammer nogenlunde holdet deres Communitet hos samme kirke ved magt indtil dend tiid, men siden dend tiid blev staden icke opbygget igien, Eftersom Hammers stift i Reformations Tiiden var lagt under Opsloe stift. Vid. Plura Rami Histo. Norv. p. 77 et Holberg Tom. 2p. 1 72. De civitate Loc.»

B mangler tittel og intimasjonen. Dessuten siste del av fortellingen om Mogens' fengsling, dvs. at første og siste blad trolig har manglet i forelegget. B har ellers med hele sjøormhistorien i samsvar med A, men i motsetning til U C D E. Handskriftet står nærmere A enn det gjør noen av de andre handskriftene, men det er ikke avskrift av A. Det har blant annet med tekstsekvenser som A har hoppet over. På flere punkter står A og B aleine i sine formuleringer mot de andre versjonene. Særlig en del utbroderinger av detaljer i teksten virker som personlige tilføyelser, gjort av den som skrev det felles forelegg for A og B.

C = UBT 233 fol. Det er skrevet ca. 1740. C er avskrift av et manuskript som

står U svært nær, men det er lite sannsynlig at det er en direkte avskrift av U. Bispelisten stanser ved Niels Claussen, som U's, og sjøormhistorien har samme omfang som i U. Enkelte av de avvikende formene ser ut til å være avskriverfeil på et tidligere stadium, siden flere handskrifter er felles om dem. Det gjelder *Bordstue* i U D E som i C og AB er *Badstue*.

Det er ikke godt å vite hvilken stue det er snakk om, men *Bordstue* glir kanskje best inn i konteksten. Det gjelder videre U's *kornboder* som i C er *kramboder* i samsvar med A B. Også her er U's ord trolig det rette. UDE har «121 berystede ---- mend» mot C og A's «ni hundrede gerostede ---- mend». (Storms variantapparat gir feilaktig 1121 for D E, Storm 1895/1968 : 127). I andre tilfeller er det tydelig at skriveren av C ikke har kunnet tyde formene i forelegget. Således blir *vestre gaard* til *venstre gaard*, *luchte stolle* i U blir til *hvite stolle* i C, *skulde de kime* blir *skulde de time*, *megen fisch* blir *nogenn-fisk*.

Andre større avskriverfeil er *Engeltorn* → *Fagelseen*, *tegt runt* → *dett runden*, *Kolekind* → *Kolekund*, *Øffrigheds Mehning* → *Menighedens mening*.

Stort sett er ortografien i C blitt noe modernisert på de drygt 100 år siden U ble skrevet. C har trekk som peker mot A B og andre som peker mot U D E. En del av formene i hver av disse gruppene må skrive seg fra umedvitne eller medvitne avvik fra forelegget, foretatt av avskriver(e) på et tidligere tidspunkt. Det er utenkelig at ett enkelt forelegg forener alle trekk fra begge gruppene. C har antakelig hatt flere forelegg for handen.

Noen viktige punkter der C samsvarer med A og B mot U (U's former i parentes): *Badstue* (*Bordstue*), *Kramboder* (*Kornboder*), *Nøster* (mangler), *Gade och herlig Gaardsrom* (*gade*), *Almandvejen* (*Almuffweyen*), *Regimente* (*Regiering*).

Punkter der C samsvarer med U mot A B (A's former i parentes): *herresale* (*herresider*), *den lille Fruerstue* (- - *forstuffue*), *var beliggendis* (*laa*), *moradser* (*maaser*), *dette første thaarn* (- *største* -), *Gud allermegtigste* (*Gud*), *Naade och Miskund* (*Naade*), *Konglig Regemente* (*Kongelig Rente*).

A B har flere tilføyelser som mangler både i U og C og som heller ikke fins i de andre avskriftene. De er trolig individuelle avvik gjort av en av avskriverne.

C avslutter listen over de evangeliske bisper ved samme bisp som U, nemlig Niels Claussen, mens A fører den en bisp og B 3 bisper videre.

C tar også med bare det av jærtegnene som U har.

Der A må ha sprunget over en linje i sitt forelegg og gir en omtale av bisp nr. 20, Gunnar, som gjelder bisp 21, Karl Sigurdssønn, der har C [og B] det rette forholdet.

D = Kgl.bibl. gl. saml. 2842 qv. Det er fra midten av 1600-tallet og har samme omfang som U. Bispelisten er ført fram til nr. 9 Henning Eggertssøn Stockflett 1647-64. Dette handskriftet er sikkert en avskrift av U. Det stemmer over ens med det i nærmest hver detalj, unntatt reint ortografiske. Et sted har D sprunget over et stykke som helt svarer til en linje i U. En feil som Korkierchen i U går igjen i D. D har det umulige årstallet 200 knytt til biskop Torstein. Forklaringen er at årstallet 1200 i U har fått en blekk-klatt over 1-tallet, og avskriveren har slavisk skrevet av 200. U har feilaktig *Gaader* for *Gaarder*. D har *gader* (s. 55,36). Både U D og E skriver *Orgeverck* (s. 54,31). Til og med en skrivefeil i U som «att den stund» for «all ----» går igjen i D. (s. 61,14). [E har først skrevet *att*, etter U, men så rettet til *all*.]

Det fins likevel noen avvikende former som kan være medvitent endret av D. U's *Ombudsmenn* blir *Embedzmend* (s. 57,19) og dets *fetallie* blir *Victualie* (s. 55,19). Varianten er for øvrig ikke med hos Storm (1895/1968:122). Handel blir gjengitt *Handling* (s. 56,39) og *Bordstue* blir *Borestuffue* (s. 55,23).

Avskriveren har trolig ikke kjent foreleggets *Engeltorn* og forvansker det til *Engelnoeren*. (s. 58,37).

E = Kgl. bibl. Kbh. Thotts saml. 1720 qv. Det er trolig også avskrift av U selv om visse ting kan tale imot det. Avvikene fra U kan lett forklares som individuelle. Det kan ikke være avskrift av D, for der D hopper over en linje, har E den med. E har som U og D *Ousdalsbønder* for Odels-, trolig oppfattet som bønder fra gården *Ousdal*? Som i U og D blir ordet *strede* utelatt i sekvensen «boende paa dette forn» (s. 55,34). På avskrift av U tyder og formen *Brønder udj*, der U og D har *Brynd der udj*. U har *Brynd* i linjeslutt. Andre avvikende former er ikke like lette å forklare. E's *kostelige* for U's *konstlige* kan skyldes feillesning (s. 54,29). Vanskeligere å forklare er ulikheter som *Monchekelder* for *Murrede kieldere* (s. 54,14), *Ollufsens* for *Wlffsens* (s. 54,5) og *Roddeste* der for *Rødsteder* (s. 61,29). Trolig er E selv opphav til feilene.

E mangler kapitlene «Om podemestere», «Om mostpersere» og «Om

kiøbmender». Det har ellers samme omfang som U og D og slutter på samme sted i fortellingen om jærtegnene. Bispelisten er ført 4 bisper videre og slutter ved Hans Claussen Rossing, død 1699.

Som Storm antar, er det trolig dette handskriftet Holberg har nyttet i sin Danmarks Historie II 1 72 og 351 . Men det er en sannhet med modifikasjoner at «Holbergs Afskrift stemmer nemlig omtrent bogstavret med E, særlig i dens Feil f.ex. Kappelaun». Bare i dette ordet har Holberg 3 «avskriverfeil» og skriver Capellaun. Storm kunne også ha nevnt formen *Embeidsmend*, som Holberg trolig har fra dette handskriftet. Det er vel ellers riktigst å si at Holberg har stilt seg fritt overfor handskriftets ortografi. Snart beholder han dets form, snart endrer han den. Noen eksempler: *bleff* → *bleff* og *blev*, *vaar* → *vaar* og *var*, og → *og* og *och*, *dend* → *dend* og *den*, *hard* → *hard* og *haard*, *Norrige* → *Norge* og mange flere.

Det fins og noen større avvik fra E. Ved den 12. biskop, Torstein, har E kommentaren : «hand var til Anno 1200». Holberg sløyfer den, trolig på grunn av det urimelige årstallet. Om den 19. biskop, Sigvor, heter det i E : «--- vaar fød udj Rommedall paa Hedemarchen». Hos Holberg : «--- vaar fød paa Hedemarchen».

F1, Storms manuskript F = Deichmanske biblioteks håndskriftsamling 67 fol., er skrevet kort etter 1700. Det har en fullstendig versjon av sjøormhistorien. Derimot har det ikke med fortellingen om bisp Mogens' fengsling. Bispelisten ender med nr. 10, Hans Rossing. Se ellers Storm 1895/1968 : 27f.

F2 er skrevet av en øvet skriver. Avskriften er langt på vei identisk med F1 med hensyn til innhold. Også ortografisk er der godt samsvar. Men F2 kan ikke ha hatt F1 som forelegg. Snarere er F1 skrevet av etter F2 eller etter et forelegg som har stått F2 svært nær. Men F2 har ikke med listen over de evangeliske bispene. Heller ikke er kapitlet om jærtegnene med. Handskriftet slutter med bisp nr. 21, Gunnar, som får en omtale som gjelder Karl Sigerssøn, dette helt i samsvar med F1. De siste ordene i F2 er: «holt der en Capitain i sit stæd, døde paa Aggershuus slott». Det ser ut til at de siste bladene av manuskriptet er revet eller skåret bort. F3 , som etter alt å dømme er en direkte avskrift av F2, har da også med resten av bispelisten og historien om jærtegnene.

Et klart indisium på at F1 ikke har vært forelegg for F2 er blant annet det

forholdet at F1 har sprunget over en sekvens som ellers hører med til teksten. F2 : «Udj samme Kloster var mange skønne Herrekammers og stuer, baade stoere og smaa, der var herlige Klocher udj samme Kloster, baade timme Klocher og andre baade store og smaa, der var ---» (Jf. s. 53,39f). F1 springer over sekvensen som står mellom de to forekomster av «store og smaa».

F1 har en del andre mindre avvik fra F2, og de peker mest alle på at F1 er mindre opphavlig enn F2 . Noen eksempler:

F1	F2
«frugt og haver»»	«frugthauger»
«der hoes»	«der nest hoess»
«mand kunde fra og till»	«mand kunde gaa fraa, og til»
«folch gafn»	«folch hafde gafn»
«paa de kunde kiendes»	«paa det de kunde kiendes».

F3 er yngre enn F2 . Det er en avskrift fra siste del av 1700-tallet og er skrevet med en mindre vakker handskrift, ikke alltid lett å tyde. Det har i nesten hver detalj samme ortografi som F2 og følger dette handskriftet også der dette viker av fra F1. Som nevnt ovenfor, har det med siste del av teksten, slik F1 har det, trolig etter F2 da dette var fullstendig.

I kapitlet Om St. Jørgens kirke heter det i F2 «skulde Ringis først i Domkirchen dernest udi Klosteret siden udj Kaarsskirchen». F3 hopper over sekvensen «Klosteret siden udj». Under omtalen av bisp nr. 22, Karl, sløyfer F3 merknaden i F1 «hand var een Riddermandz mand». Av de evangeliske biskopene blander F3 sammen nr. 5 og 6. Anders Baarsen blir kalt Anders Claussen og Niels Claussen blir kalt Niels Baarssen. Tilsvarende feillesning finner vi ved de katolske bispene nr. 12 og 13: «12. Gattulf hand var til 1323. 13. Haluord hand var til 1320». Årstallene er byttet om. F1,2 har det rette forholdet.

En liten, interessant detalj er det at F1 skriver «her i Oplandene», men F2,3 har bare «udj Oplandene». Kanskje antyder det at skriveren av F1 var fra Hamar eller befant seg der under skrivingen.

Av felles feil i de tre avskriftene kan vi nevne at de alle skriver *Capitein* (*Capitain*) for *Capellan* og at de hopper over biskopene nr. 18 og 19 i bispelisten.

F 4 består nå bare av 5 ark, paginert 116, 117, 130, 132, 143. Resten er tapt. Det inneholder tittel, intimasjonen og deler av kapitlet om St. Olavs kloster. Første ark inneholder og avskrift fra Chr. Hammers utgave 1774 av Holbergs Danmarkshistorie. Også ark 3 = s. 130 inneholder avskrift av Hammers utgave,

fra kapitlet om Hammers Bye, og dessuten hans tillegg «Sognepræster til Toten indtil Magister Holst». Ark 4 = s. 132 fortsetter denne prestelisten og har dessuten begynnelsen til et kapittel «Nogle Anmærkninger om Hammer Bye», som ser ut til å være kommentar til kapitlet Regentere i Hammer. Det lyder: «Af denne Beskrivelse om Hammer Bye haves mange Afskrifter, som baade har tient Ramus og Holberg. - I alle Kiøbstæder var der Raadmænd førend der blev Borgemester, de første fik navn af Consules, og da dette Navn var bleven Dem egen kaldte man siden Borgemester, Proconsul, endskiønt heel urigtig. Borgemester hafde i Begyndelsen alleene med Byens Vægt og Maal og var snarere en Politiemester end en Magistrats Persohn som sad Retten. Thi Laugmanden med Raadmændene sadde Byens Ret. Den første Borgemester i Bergen blev i Christ. 3. Tiider efter Absolon Pedersens Beretning, og hed Anders Hansen, som hafde været med Kong Hans i Sverrig, og blev given Skiold og Hielm.»

Siste ark = s. 143 inneholder kommentarer til bisp Mogens' fengsling.

Den del av handskriftet som inneholder teksten av Hamarkrøniken, røper tydelig avhengighet av F1. Rett nok blir F1s opplagte feil «frugt og haver» rettet til «frugthaver». Men F4 springer over samme sekvens som F1, og i motsetning til F2,3 skriver F4 som F1 «som for vidt(løftig) er at optegne og skrifue om».

G. Storm presenterer 6 avskrifter av denne klassen. De har samme tittel og i det vesentlige samme innhold som F-klassen, men er ikke skrevet av etter noe F-handskrift. Av de 6 avskriftene er G 4= UBT 29qv. Hammers samling ikke gjenfunnet. Det blir omtalt relativt utførlig av Storm, men ser altså ut til å være forsvunnet fra biblioteket. Derimot fins det under samme nummer [29 qv.] 2 andre avskrifter av Hamarkrøniken, begge ukjente for Storm. 29 qv.a vil bli utførlig omtalt seinere. 29 qv.b hører avgjort til klasse G og kan nummereres som G7.

G1 = Sorø skoles håndskriftsamling 50 qv., er etter Storms mening forelegg for G2 = 149 qv. i samme samling, for G3 = UBO 461 qv. og for G5 = UBO 348 qv.

G1 var «skrevet paa Wien paa Øen Helge I Næss Sogn paa Hedemarcken d. 2. og 3. Martius, Anno 1731» av en som underskriver seg med initialene SNSP. På første blad heter det: «Denne Hammers Beskrivelse Tillige med Hvad andet der

udi inde Holder Tilhører med ald Rætte Christen Olsøn Svennerud hvilcket ieg som en Ringe og Eenfoldig gave Til Tieneste Hannem forærer. --- Wien d. 5. Martius Anno 1731.» (Storm leser *Fremmerud* for Svennerud, Storm 1895/1968:28).

G 3 er etter opplysning bakerst i handskriftet skrevet i 1765. Det heter: «Ende paa Hammers beskrivelse –. Krabye paa Toten, og udskreven paa Hammer 1765 den 16de Januarii af Lauritz Larsøn.»

Forholdet mellom de ulike handskriftene av denne klassen er neppe slik som Storm framstiller det. Men først noen ord om G's forhold til F og felles trekk som binder G-klassen sammen. Betegnelsene F og G nf. står for de tilsvarende klassene.

Det er neppe tvil om at det er et nært forhold mellom F- og G-gruppene. Men som Storm sier, er ikke G1 direkte avskrift av F1. Det er flere ting som tyder på at G bygger på et handskrift som har stått F nær. Men det er tydelig at G-avskriveren har hatt et forelegg for handen, som på visse punkter har veket av fra F-gruppen og hatt en riktigere tekst.

F blander sammen bisp Gunnar og bisp Karl Sigerssøn. Omtalen av Gunnar gjelder Karl, som nevnt ovf. s. 36. G har det rette forholdet. For F's *Capitein* har G den rette formen *Capelan*.

Det vanlige er likevel at det er F som har den riktige teksten og at G-handskriftene har felles avvik fra F. En del tilfeller skyldes direkte feillesing eller mistydninger. Noen eksempler sitert etter F1 og G1

F	G
«geistlige mænd»	«christelige mænd»
«paa gavlen»	«paa gulfvet»
«mange andre sovekammer»	«mange andre- svendkammers»
«een træffelige muret borgestue»	«en treefoldt mured borgerstue»
«de havde gjort konstig»	«–kostelig»
«Grønnebechen»	«Grønnebacken»
«var opmuuret»	«var og muret»
«moratzer og torvmyrer»	«march og torfmyrer» (De andre Ghss. sløyfer «march og».)
«Dend 4de Tord»	«den 4. Froder»
«15de Magnus»	« -- Anslangus».

Den siste underlige navneformen i G₁, som har variantene *Aslangin* i G₅, *Ansborgus* i G₃, skyldes feillesing av *Magnus*, der M lett kan mistydes som *An*.

I andre tilfeller skyldes ulikheten at det i G er hoppet over eller sløyfet tekstsekvenser: F: «paa det herligste zieret og beprydet med kostelige formalninger» → G: «paa det herligste formalet». F: «med een stor forstue af huilchen man kunde gaa i een anden liden forstue, under huilchen viinkielderen var» → G: «med en stor forstue under hvilcken var vinkielderen». F har en omtale av de kostelige embetsmenn som «fantès - beskrevet efter bisperne i Hammer, till een eevig berømmelsse». I G blir det en meningsløs sammenheng: «Render som mange af byens folch hafde gafn og gott af – til en ævig hukommelse og berømmelse».

En annen meningsløs sekvens i G får sin forklaring ved å jamføre med F: «Pave Adrian --- sende --- sine Cardinaler til mange andre lande og lod besøge Religionen -- at de kunde komme i skick». F: «sende-sine Cardinaler—og lod besøge Kongerne paa det at Religionen – komme udj god schich».

Noen andre felles avvik i G i forhold til F: I G er Baard Rolfsen lagmann istedenfor Bernt Haard, som ikke er med i G. G har «Amund Ericksøn *af Stange*» mot F's «*af Hadelan*». Disse og en del andre mindre avvik fra F som er felles for G-klassen, tyder på at avvikene er å søke i et felles grunnhandskrift nær i slekt med F-klassen. At de forskjellige håndskriftene i G neppe er avskrift av hverandre, synes klart. De har innbyrdes til dels vesentlige ulikheter. G₁ og G₅ står hverandre nærmest, og begge står nærmere F enn de andre i klassen gjør. G₂ og G₃ hører og sammen, og nær dem står G₇. Som nevnt ovf. regner Storm G_{2,3,5} som avskrifter av G₁. Det kan altså ikke være tilfellet.

Stundom er det bare G₁ som viser samsvar med F. Omvendt er det ikke sjelden G₁ som viker av fra F i ordvalg eller ordsekvenser, mens G ellers følger F. Det viser at G₁ ikke har vært forelegg for de andre i denne klassen.

Noen eksempler på samsvar mellom F-gruppen og G₁ mot de andre:

F og G₁ [etter G₁]: G ellers [etter G₃]:

«huus hos huus» «gaard hos gaard»

«en forgylt hane» «et forgylt kors»

«tæglskruf» «tegelsteenskruf»

«der indenfore» «der udenfore»

Eksempler på samsvar mellom F og G[- G₁]:

F og G [etter G₂]

G₁:

«kunde man lang vej høre»	«kunde mand høre»
«store røde steene»	«store steene»
«muurede sahler»	«murede huuse eller sahler»
«byens almue»	«byens indvaanere»
«sette sit barn»	«sette sin søn eller daatter»
«hvad embede hand kunde»	«hvad hand kunde»
«lige højt med det største taarn»	« – med det største»

I enkelte tilfeller er det bare G5 som viser samsvar med F:

F og G5	G1
«ingen skade gjøre noget af byen»	«ingen skade gjøre byen»
«ald anden deel»	«ald anden tilbehøring»
«med al anden tilbørlig vilkaar»	«med anden tilbehøring»

Det er mange detaljer som tyder på at G2 og G3 hører sammen og at G7 nær mest slutter seg til dem. G7 har visse forkortelser som det er aleine om. Former som er felles for G2,3,7 er *Robsers* for *Rolfsen*, *stolper* for *stoler*, *flere ornamenter* mot de andres *anden usigelig ornamenter*. Som F har disse tre *runde bogstaver*, der de andre har *rune bogstaver*. De sløyfer også sekvensen «og ind paa Hammers Gaard saavel som en Gang fra Bispens Capel». Dessuten fins det en del mindre betydelige avvik som G2,3,7 står sammen om mot G1,5 og F.

Det er gjort klart ovenfor at G1 ikke kan ha vært forelegg for de andre. G2 har i sin tur neppe vært forelegg for G3 ettersom G3 stundom har med tekstdeler som er borte fra G2 eller har ord og uttrykk som svarer til G1, men ikke til G2. G1,3: «–tale med hverandre af sit Taarn» mot G2: «– udi enhver af Taarnene». Ordet *drift* er med i G3,7, men ikke i G2. *giæsteherberge* er likeledes med i G3 som i G1,5 og F, men mangler i G2. Siste setning i kapitlet om Hamars kjøpstad er med i G3,7, men ikke i G2. Dette skulle være tilstrekkelig til å vise at G2 ikke kan ha vært forelegg for G3 eller for G7.

Omvendt kan G3 ikke ha vært forelegg for G2, for vi kan notere flere tilsvarende uoverensstemmelser, f.eks.: G2 har som G1,5 og F «som for vidt var at skrive om». G3,7 mangler det. I kapitlet om Bispens strede sløyfer G3 store tekstdeler som er med i G2. Vi kunne ellers nevne mange innbyrdes avvik som peker i ulike retninger, slike som at G2,3 oversetter de andres *fetalie* til *madvarer*. I bispelisten står G2 mot G3 og G7 når det gjelder rekkefølgen. *Bispene Anslangus*, *Embret* og *Sigvard* er i G2 nr. 15,16 og 17. I G3,7 er de nr.

14, 15 og 16. G7 har ellers trekk som peker bort både fra G2 og G3, men viser samsvar med G5. I det hele er det ikke lett å påvise at noe håndskrift er direkte avskrift av et bestemt annet håndskrift. Forholdet er iallfall på langt nær så enkelt som Storm vil ha det til. Det har nok sirkulert mange flere avskrifter enn dem vi tilfeldigvis har fått kjennskap til.

H. Under denne håndskriftklassen har Storm samlet 6 avskrifter: H1-6 . H1 = UBO 461 qv., H2 = UBO 349 qv., H3 = 1563 qv., H4 = 1565 qv.a og H5 = 1564 qv., alle tre i ny samling i Kgl.bibl. Kbh, H6= UBO 504 qv.

Storm holder H1 for det eldste i gruppen, fra hen imot midten av 1700-tallet. Han mener at det er forelegg direkte eller indirekte for de andre. H2,5 skal være direkte avskrift av H1, mens H3,6 skal være avskrift av H2 og H5 . H4 skal være en fri avskrift.

En nærmere gransking viser klart at slutningene hos Storm ikke holder for denne klassens vedkommende heller. Det trengs rettinger og tilføyelser. I tillegg til de 6 avskriftene som Storm kjente til, er det som nevnt funnet ytterligere to avskrifter av ikke liten interesse. De får numrene H7 og H8 , uten at det med det er sagt noe om det kronologiske forholdet.

H1 er et ufullstendig manuskript. Første og siste blad mangler, men teksten kan fylles ut etter H5. På et vedhengt kladdeark står blant annet «Hurum 1733».

Alle håndskriftene har med historien om jærtegnene «Nogle Tegn», men bare H1,5,6,8 har den fullstendig. H2,3,7 kutter ut beretningen om hvordan sjøormen ble skutt og partert. H4 slutter midt i den beretningen. H1,5,7 har med et kapittel om sokneprester på Toten. I H6 er bare de 4 første prestene med. Kapitlet om de lutherske bispene mangler i H4,6 og H4 mangler kapitlet «Hammers bye». H1,5,6,7 har dette kapitlet plassert før kapitlet «Lutherske biskoper». H2,3,8 har det plassert etter.

H5 er interessant ved at det har en oversettelse til tysk av Intimasjonen, kan hende med tanke på en fullstendig oversettelse av Hamarkrøniken, som ikke ble realisert.

H6 har, som Storm gjør oppmerksom på, varianter som samsvarer med F. Avskriveren av H6 antar at F1 var det eldste eksisterende håndskrift av krøniken. Han gjengir tittelen etter F, og i marginen til sitt eget manus tar han med varianter fra F, men fører det ikke videre enn til kapitlet «Hammers Domkirke».

Uten tvil utgjør disse H-handskriftene én gruppe. Men de er klart skilt i undergrupper, der H1,5,6,7 utgjør én enhet = Ha, og H2,3,8 utgjør en annen. = Hb. H4 blir stående i en mellomstilling og slutter seg snart til den ene, snart til den andre undergruppen.

De to avskriftene i Kalls samling hører altså til hver sin av de to gruppene. På tittelbladet til H7 står «Ullensager Præstegaard den 2den Maj A° 1733». Det er trolig det eldste bevarte manus av denne klassen og er det eneste som er datert. Men i en tilføyelse etter slutten på H8, skrevet med en annen hand enn hand skriftet ellers, står det en interessant tilvisning til et eldre manus: «Dette er confereret med et andet Exemplar, hvilket saaledes slutter: Skrefvet paa Thrøystad in Augusto Anno 1705. O. Thrøystad.»

Denne andre hand har altså rettet H8 på flere punkter etter dette tapte 1705-handskriftet. H8 er ellers mest identisk med H2 med omsyn til ordlyd. Men de rettingene som er foretatt og de varianter som blir gitt i marginen, er for det meste i fullt samsvar med H4 og H5. Likhetene med H4 er så avslørende at de bare kan forklares ut fra et fellesskap mellom H4 og 1705-versjonen. Noen eksempler: I Intimasjonen blir det vist fra (*Gaards*)*Torn* til en annen skrivemåte *Thron*, som bare fins i H4. I kapitlet «Hammers Gaards Bygning» er *Fadebordet* rettet til *Fadeburet*, som også H4 er aleine om. I kapitlet «Biscop Stræde» blir sekvensen «Norges Kongers hovenske anfodres», som er i samsvar med H2,3, rettet til «--- høverske anførdes», som er den formen H4 har.

H4 er ganske visst ikke det handskriftet fra 1705 som det er vist til. Men det er grunn til å tro at H4 er avskrift av dette handskriftet eller av et forelegg for det. H1 kan og gå tilbake til det, ettersom de fleste rettingene i H8 også samsvarer bra med formene i H1.

H1 kan ikke ha vært direkte forelegg for H2, slik Storm hevder. På den annen side kan heller ikke H3 være forelegg for H2, blant annet fordi H3 har utelatt nødvendige sekvenser som er med i H2. I kapitlet «Hammers Gaards Bygning» har H2 «fra det eene taarn og til det andet, i samme taarn hafver været ---». H3 hopper fra det ene «taarn» til det andre med øynene og det blir «fra det eene Taarn haver været». H3 er trolig en avskrift av H2. At H2 ikke kan være skrevet av etter H1 eller H5,6 kommer klarest fram ved det faktum at H2 har full tekst der de andre har sprunget over sekvenser, oftest på grunn av slike øyehopp fra

det ene likelydende ord eller uttrykk til det andre, for eksempel: H2: «var mange herrestuer og kammersser baade store og smaa, der var herlige klocker baade store og smaa sampt skønne bøger». H1 mangler arket med denne teksten, men H5,6 samsvarer godt med H1. De hopper fra det første «store og smaa» til det andre så den mellomstående teksten faller bort.

Tilsvarende sprang under avskrivningen finner vi i kapitlet «Hammers Gaards Bygning»: H2 «sampt mange smuche kammersser og vaaninger. Inden paa gaarden var tuende smuche kammersser, hoss den inderste --». H1,5,6 skriver det første «smuche kammersser» og fortsetter etter det andre.

Det er ellers en stor mengde større eller mindre avvik mellom på den ene siden Ha og på den andre siden Hb:

Ha	Hb
«Wiil (Vill. Will)»	«Vie(Vje)»
«Closteret»	«Coret»
«vestre gade»	«venstre gade»
«en (et) stor spiir»	«et stort spield»
«100 mand»	«1000 mand»
«Erter»	«Urter»
«200 gaarde(r)»	«2000 gaarde(r)»
«nyttig for mange gaarde(r)»	«nyttig i mange gader»
«Løber fra Kalche»	«ligger fra Koldkind»

Dette variantoversynet viser at det er et nært forhold mellom avskriftene i Ha. Storm antar at H5 er avskrift av H1 da dette var fullstendig. Men H1 ser ut til å være sekundært i forhold til H5,6. H5 har for eksempel full tekst der Hi har sprunget over sekvenser av samme grunn som den vi viste ovf.: H5 «strechende sig om Hagebek mod Hoelset og var Hagebek den tiid meget nyttig –»: «strechende sig om Hagebech den tiid meget nyttig».

H6 viser ikke sjelden små avvik fra H1-5, dels ved å utelate deler av teksten trolig slikt som avskriveren har sett på som overflødig – dels ved å endre noe på ordlyden eller leddfølgen. Flest avvik finner vi i kapitlet «Hammers Kiøbmend», men og i de seinere kapitlene. Vi merker at H6 er det eneste manus i denne gruppen som har rett form på navnet *Truid Ulftand*. De andre har *Ulvild Tand*. På den andre siden har H6 som det eneste *Furnes gaard* for det korrekte *Tierne gaard*.

En del små detaljer kan tyde på at Hb står de eldre manuskriptene noe nærmere enn Ha gjør, men stor betydning har det ikke.

I forholdet til de eldre handskriftene ser H ut til å slutte seg nærmest til A B. H har for eksempel *forstue* som A B, mot *fruerstuffue* i U C D E. H har *kramboder*, som A B C G K mot *kornboder* i U D E F.

En liten kuriositet er det at der U C D E har «dett første Taarn» og A B F G K har «det største thorn», der har H kombinert begge adleddene: «den første og største taarn».

Storm peker korrekt på at H-gruppen har urette navn på tre menn blant de tilstedeværende på Hamarsgård. H2: *Amund Evenssøn* for *Amund Ellingsen*, *Bertell laugmand* for *Bendt Haar laugmand* og *Hanss Gottskie til Tierne gaard* for *Hans Krukov*. Det er av interesse å legge merke til at handskrift F1 i margen har nettopp *Hr Amun Evensen* med tilvisning til tekstens *Amun Erichsen* og *Bertell godschie Lauman* med tilvisning til tekstens *bent hare Laugmand*. Også 29 qv.a = K1 har *Hr. Laugmand Bertel Godsche*.

H-gruppen har ellers en rad med til dels vesentlige avvik fra de andre handskriftene. Trugels kantor blir kalt Cannich, Christoffer Mogensen heter her *Christen* -. Vi får underlige utsagn som dette: «fandtes udj Een Bog, kaldet Hammergaards Taarn» [Etter H5] og som «Myndten har den tiid været hvider» [Etter H5]. Jamfør U's formulering: «Menn Huor goed Myntten haffuer weritt maae Gud vide». Vi så ovenfor at noen av handskriftene i H hadde *spield* for *spir* og *venstre* for *vestre*. Storm tillegger slike feil hele gruppen (Se Storm 1895/1968:30). Når det gjelder prisen for skolegangen i den tids Hamar, har nok inflasjonen spilt avskriverne et puss. Man «kunde faa Kaast om Ugen for 8 skilling», heter det i H2 , der de andre kan fortelle at den prisen gjaldt for et helt år. H-gruppen lar handverkerne som paven sendte fra Roma gjennom Tyskland, komme fra Tyskland: «siden sendte hand adskillige Handværchsfolch til Hammer, som Steenhuggere, Bygmestere af alle slags, som fandtes udj Tydskland» [Etter H5].

Det har gått fram av det foranstående og vil ytterligere gå fram av variantapparatet at H på flere punkter viker av fra alle andre handskrift-klasser. Av variantapparatet vil det óg gå fram at H på avgjørende punkter viser best samsvar med den ene hovedgruppen av handskrifter, nemlig U A B C D E. På mindre vesentlige punkter kan H vise samsvar med F G K-handskriftene. Det gjelder helst noen tilfeller der H i likhet med F G K mangler et syntagme eller et

ord som er med i de andre. For eksempel blir «med derris Storhed» sløffet etter «tømpternne» i kapitlet om St. Olavs kloster, «och spier» blir sløffet i paratagmet «taarn och spier» i kapitlet om Hamars domkirke.

De punktene der H-klassen samsvarer med U A B C D E viser klart at skriveren av det ukjente handskriftet som H-avskriftene bygger på = h, må ha hatt et forelegg fra den gruppen eller fra et handskrift som stod den nær.

For eksempel er datoen for møtet hos Christen Munck 22. juli mot 22. januar i F G K. I kapitlet om Hamar gårdsbygning har de den samme disponering av stoffet mot den i F G K. I kapitlet om St. Olavs kloster er i H som i U A B C D E kannikgården og Halvard Ulfens gård én og den samme. I F G K er det tale om to gårder.

I flere tilfeller mangler F G K syntagmer som H har med, for eksempel: [de kunne stå og tale med hverandre i tårnene] «nåar som de tallede noget Høytt», i kapitlet om Hamar gårds bygning. I samme kapittel mangler i F G K «och huald kielder» i syntagmet Stegershuuss och huald kielder, med Brynd der udj».

På den annen side er det mange små indisier på at skriveren av h også kan ha hatt et handskrift av F- eller G-klassen for handen.

K. Det eldste handskriftet av Hamarkrøniken som vi har fått opplysning om, er skrevet i 1601 av prostens Jens Bugge på Ringsaker. Opplysningen finner vi i tre handskrifter fra omkring 1800, skrevet av tre navngitte personer. Disse manuskriptene blir ikke omtalt av Storm og har sikkert ikke vært kjent av ham. De blir her klassifisert som K1-3.

K1 er skrevet av Christian Carlstrøm i 1797. K2 ligger i Hedmarksmuseet i Hamar. Det er en avskrift av K1 – etter all sannsynlighet- og skrevet av skoleholder Svend Christensen. Det er skrevet noe etter 1800. K3 finnes bakerst i nr. 62 i Henrich Andreas Mørchs Excerptbøker 1-68 i UBO. Det er udatert, men er trolig yngre enn K1, kanskje avskrift av det.

Disse manuskriptene inneholder Hamarkrøniken med mange kommentarer og ulike merknader av historisk, kulturhistorisk, personalhistorisk og topografisk art. De har til dels store avvik fra andre versjoner av krøniken, både i rekkefølgen av kapitlene og i innhold. Dessuten er det kommet til to kapitler som ikke er med i andre versjoner, ett om Bispegården og ett om Hamars alder, kanskje hentet fra Bugges manuskript. Det ser ut til at dette Bugges manuskript er en avskrift av et

eldre forelegg, som kan ha vært originalen og at Bugge har gjort sine tilføyelser, grunnet på egne erfaringer og på selvsyn av det Hamar som blir beskrevet. Jens Lauritssøn Bugge var først kapellan og fra 1581 prest på Ringsaker. Han døde i 1612, 70 år gammel. Han var altså en 11 år gammel gutt da møtet ble holdt på Hamar gård. I Jens Nielssøns visitasbok hører vi at han ledsaget biskopen rundt i prostiet i 1589. (Nielsen 1885 :55ff).

K1 er det eldste og det mest omfangsrike av de tre manuskriptene, og det gir inntrykk av å være det mest opphavlige av dem. Det er et ferdigskrevet manuskript, beregnet på å utgis i trykken. Utgiveren forteller at han selv eier to gamle manuskripter som er aldeles «konforme» med Chr. Hammers trykte utgave av 1774, og at han har hatt til låns et tredje, det som var skrevet av Jens Bugge i 1601. Med disse avskriftene som grunnlag vil Chr. Hammers utgave bli forøket, rettet og forbedret, heter det i K. Manuskriptet nådde aldri trykken. K1 har et par kapitler i tillegg til dem som er med i K2.3 : « Adskilligt Hammer angaaende» og «Anmærkninger for Dem der ikke har seet eller er bekiendt med Hammers Situation i henseende til Bredde og Længde m.m.» Videre inneholder handskriftet «En liden Beskrivelse over Ringsager og Næss Sognes Alderdoms Mærkværdigheder paa Hedemarken» med i alt 27 underkapitler om forskjellige kirker og lokaliteter av topografisk og historisk-antikvarisk interesse, men som faller utenfor rammen av denne utgaven.

Hovedteksten i K1 er skrevet med liten, men sirlig skrift og er lett leselig. Hver side er delt ved horisontale linjer slik at det blir avsatt plass til fotnoter. Fotnotene er dels skrevet med samme skrift som teksten ellers og er altså lett leselige, dels er de skrevet med en annen skrift, smått og knudret, sammenflytende og ofte helt uleselig. Merknadene med denne handen er seinere tilføyelser, ofte plassert der det fantes et lite åpent rom, i margin eller mellom linjene. Dette gir manuskriptet som helhet et uordentlig, stundom rotet preg, som det slett ikke hadde fra Carlstrøms hand. Av «Forerindring» går det fram at manuskriptet skulle innleveres til trykken. Det må i tilfelle ha gjeldt før tilføyelsene kom til.

K2 . Dette manuskriptet er det grunn til å omtale litt nærmere siden det alt har fått en viss publisitet, i det minste på Hedmark. Det ble nemlig trykt som føljetong i Hamar Arbeiderblad 1967, nr. 184-235, og det ble presentert slik: «Hamar Arbeiderblad har hos Peder Berntsen på Olstad i Vang fått utlånt en

200 år gammel Hamars beskrivelse som i sin tid tilhørte Jens Nielsen Nedre Bjørtomten i Wangs sogn. I innledningen til denne hittil ikke offentliggjorte Haandskrift avskrevet av skrifteksperten Dina Rud i Statsarkivet i Hamar heter det i denne tids rettskrivning»

Manuskriptet ble også presentert av Arvid Østby i Årbok for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden 1957-68. En del av de opplysninger som fins i dette manuskriptet, og som ellers ikke er kjent fra Hamarkrøniken, blir gjengitt i årboken. Manuskriptet er siden overlevert til Hedmarksmuseet, der det nå ligger. (Østby 1969 :67ff).

Siden man ikke har kjent manuskriptene K1 og K 3, har man tatt opplysningene «Samlet og med Andmærkninger udgivet af Svend Christensen skoleholder» for god fisk. Men denne skoleholderen har nok bare vært en noe ukyndig avskriver – trolig har han hatt K1 som forelegg før tilføyelsene der var blitt gjort. Ingen av dem er nemlig med i K 2. Forelegget har hatt et annet navn på utgiveren, trolig altså Christian Carlstrøm, som skoleholderen så har skiftet ut med sitt eget. I en fotnote til kapitlet om Hamars domkirke blir det fortalt om en gammel nøkkel som ble funnet i gruset. Det heter både i K1 og i K2: «Samme ligger endnu hos mig i forvaring». Avskriveren har ukritisk fulgt forelegget også i et slikt tilfelle. Mørch i K3 utelater derimot slike personlige opplysninger.

I K1 står det som kommentar til den siste omtalte evangeliske biskop Christen Smith blant annet: «hvilket Embede han med ære og berømmelse til denne dag har forestaaet 1797». Dette står og i K 2, men etter de opplysningene som Østby legger fram, var denne Svend Christensen en gutt på 13-15 år i 1797, og enda Østby finner det lite trolig at han da kunne ha skrevet noe slikt som dette, tar han ingen videre konsekvens av sin mistanke.

I Christensens avskrift er det mange og til dels grove og misvisende feillesinger. Et lite utplukk skal presenteres. I «Forerindring» heter det i K1: «Jeg kun derved har ønsket at give Een og anden Elskere af det Antiquvariske Studium nogle korte og maaskee ubetydelige efterretninger -». I K2 blir *Elskere* til *Besked* og *ubetydelige* blir *ubegribelige*. Videre heter det i «Forerindring» i K1: «Tør Jeg da ved dette ringe Skrift end ikke haabe at tilfredstille de Lærde Old granskeres Fordringer saa -». Dette blir hos Christensen til : «tør jeg ved dette ringe skrift end ikke haabe at tilføre de Ordgra- (?) Forandringer». Naar K1 etter bispelisten

nevner den «bortrømte» Kong Christian, får K2 dette til den «berømte» Kong Christian. «Adrian Angelus» i Xi får i K2formen «Adriange tus» og «Gudstjenestens vedligeholdelse» blir til «Gudstjenestens Velvilligholdelse». «Geble (Pedersen)» blir kalt «Globe», biskop Hans Munks «sovesyge» blir til «svære syge». Under bisp Bertil Deichmand nevnes «jus vocandi» som blir mistolket til «Guds vocandi». I det hele blir fremmedord gjerne feilaktig gjengitt av skoleholderen.

Verre enn de mange forvirrende lesefeil er det likevel at avskriveren ikke ser ut til å ha oppfattet at det som i forelegget er skrevet nedenfor delelinjen, er fotnoter. Han leser tekst og fotnoter fortløpende side for side med høyst originalt resultat. Bare nå og da råker han til å lese en fotnote for det den er. Underlig at ikke dette skapte sterkere mistanke til manuskriptets originalitet.

K2 er ellers ikke så fullstendig som K1 eller K3. Det mangler noen sentrale deler av krøniken. Intimasjonen er ikke med. Heller ikke kapitlene om Klosterstredet, Bispestredet, Den grønne gade, Korskirken eller St. Jørgens kirke. Derimot er K1's fotnoter om Korskirken med. Bare første del av kapitlet «Hammers Gaards Bygning» er bevart. Trolig er noen ark av handskriftet kommet bort.

Omvendt har K2 med et kapittel som ikke fins i K1 eller K3 og som heller ikke hører med til den vanlige teksten i Hamarkrøniken. Det er nærmest en parafraze over innholdet i flere kapitler, kanskje skrevet av skoleholderen selv, eller hentet fra et annet forelegg.

K3 mangler de første sidene med utgiverens «Forerindring». Det begynner med omtalen av prosten Jens Bugges manuskript. Handskriftet slutter med nr. 16 av de lutherske biskoper. Det har sløffet kapitlet om jærtegnene. K3 er nesten ord til annet identisk med K1. Den store forskjellen mellom de to manuskriptene er at de kommentarene og merknadene som i K1 er tilføyd med annen skrift, dels under de opphavlige fotnotene, dels plassert i margen eller der det kunne finnes plass til dem, de er i K3 innarbeidet i noteapparatet av Mørch, og er altså ikke seinere tilføyelser som i K1. Det gjør det vanskelig å si noe avgjort om forholdet mellom de to manuskriptene. At Mørch ikke er den som tenker på utgivelse, synes opplagt. Han sløyfer alt som er skrevet i jeg-form. Han forkorter stundom teksten eller avslutter en sekvens med «etc», noe som klart viser at manuskriptet

ikke er beregnet for trykken, at resten av teksten kan leses annetsteds. Dersom man antar at Carlstrøm er opphavsmann til K, kan det tenkes at hans manuskript med de mange tilføyelser er blitt reinskrevet, og at det er dette reinskrevne manuskript Mørch har hatt som forelegg. Mindre sannsynlig er det at han har klart å lese alle notene i K1 slik det nå foreligger. Som nevnt tidligere, er K2 trolig avskrift av K1 før tilføyelsene kom til. Det kan og tenkes at Mørch selv i sin avskrift har føyet til nye merknader og kommentarer til Ki, og at disse i sin tur er ført over til dette manuskriptet av en ny innehaver av det.

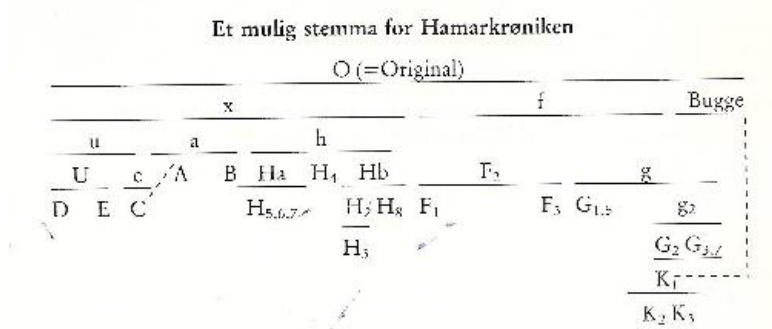
Som nevnt ovf. følger K andre versjoner av Hamarkrøniken temmelig nøye når det gjelder innholdet. Det slutter seg nærmest til G2 . Men ordleggingen kan være forskjellig, og kapittel-rekkefølgen er stokket om. Stundom er også deler som i andre manuskripter hører til ett kapittel, ført til en annet i K. Kapitlene om podemestere og om mostpersere er for eksempel innarbeidet i kapitlet «Hammers Kiøbmænd». Siste del av kapitlet «Om Bispestræde» finner vi i K1 igjen dels i kapitlet «Om Hammers Byes størrelse», dels som fotnote av 2. hand til dette kapitlet. Siste avsnitt av kapitlet «Om Byens fængsel» er i K plassert under neste kapittel «Om Hammers Brevdragere». Et kapittel som er tilføyd i K «Om Hammers Alder», har i hovedsak samme innhold som U's kapittel «Her efterfølger Huor mange Biskoper som udj Hammer haffuer werrit besiddendis». Men K innleder med en refleksjon om Hamars alder som ellers ikke kjennes fra krøniken:

«Paa hvad tid denne gamle Kiøbstæd er begyndt, derom findes ingen Efterretning i Historien, men en gammel Meening er at Hammer uden Tvivl er den ældste Kiøb- og Handelstad i Norge eftersom det formodes at Hedemarken er den ældste Provintz som først er bleven beboet i Heele Norge, især er det Troeligt at den Smukke Plan hvorpaa Hammer har staaet, har været beboet og bebygget fra ældgamle tider, og maaskee været en Kiøbstæd længe førend Bispesædet og Kirkerne her blev til».

De kapitler eller deler av kapitler som ikke er med i Hamarkrøniken ellers og som angivelig er fra Bugges manuskript, er så vidt interessante at de vil bli gjengitt i vår utgave. Det gjelder noen viktige nye opplysninger om Hamar dom kirke, ventelig av stor interesse for studiet av kirkens arkitektur og innredning, og det gjelder kapitlet «Om Bispegaarden». Rett nok er det, som nevnt ovf, publisert i Hamar Arbeiderblad og i Hedmarkmuseets årbok etter den dårlige avskriften i

K2 .Men dette er ikke lett tilgjengelige kjelder og er altså ikke heller helt pålitelig.

Kapitlene i K1 har denne rekkefølgen: «Intimasjonen», 1. «Om St. Olufs Kloster», 2. «Om Hammer Domkirke», 3. «Om Hammers Kirkegaard», 4. «Om Hammers Gaards Bygning», 5. «Om Kloster Strædet», 6. «Om Bispe Strædet», 7. «Om den grønne Gade», 8. «Om Kors Kirken», 9. «Om St. Jørgens Kirke», 10. «Om Bispegaarden», 11. «Om Hammer Byes Størrelse», 12. «Om Hammers Alder», 13. «Om Hammers Kiøbmænd», 14. «Om Hammers Vaaben», 15. «Om Regenterne i Hammer», 16. «Om Raadstuen», 17. «Om Hammers Bye Rætt», 18. «Om Hammers Fængsel», 19. «Om Hammers Brevdragere», 20. «Om Hammers Bisper», 21. «Om de Jerntegn der skeede ---», 22. «Adskilligt Hammer angaaende», 23. «Anmærkninger for Dem der ikke har seet eller er bekiendt med Hammers Situation ---».



Store bokstaver betegner de kjente håndskriftene. Små bokstaver betegner de ukjente foreleggene for disse. Trolig må vi regne med flere ukjente ledd enn de som er angitt her. Striplet linje antyder muligheten av flere samtidige forelegg. Enkelte avskrivere, som de av F1 og H6 skriver i margen varianter som de har hentet fra andre håndskrifter enn det de ellers nytter som forelegg. Avskriveren av K opplyser at han ved siden av 2 håndskrifter som han eier, også har nyttet Bugges avskrift av 1601.

Tidligere trykte utgaver

1. Christopher Hammer: Gammel Beskrivelse om Hammer Bye paa Hedemarken. Christiania 1774, trykt hos Kongelig Majestæts privilegeret Bogtrykker og Boghandler over Aggershuus Stift, S.C. Schwach, og findes hos ham til Kjøbs.

Utgaven bygger etter Storm på G6 , et håndskrift som ikke er funnet igjen. Den gir noen få kommentarer og har et tillegg: «Sogne-Præster til Toten indtil

Magister Holst».

2. J. C. Berg: En gammel Beskrivelse over Staden Hammer. Utgitt i Thaarups Magazin 2. bind, Kbh. 1802. Utgaven har en fyldig Forerindring (s. 207-246) der det blir gitt en bred framstilling av Hamar og Hedmarks historie på grunnlag av gamle dokumenter. Flere av dem blir gjengitt i utgaven. Berg drøfter også krønikens alder og opphav, som omtalt ovf. Før Storms utgave var denne den avgjort beste. Den bygger på manuskript A, det samme som Storms utgave. Men Berg har normert språkformen.

3. Sandfærdig Beskrivelse over den fordum berømte Hammer Bye i Hedemarkens Fogderie og Amt i Norge; dens udbredte Flor og Velstand, Kirker, Klostere, Kannikeresidenser, Communitet og Skole, samt Efterretning om, hvorledes alt dette nu saa aldeles er ødelagt. Kjøbenhavn. Til kjøbs hos Forlæggeren, Joh. Rud. Theile, i store Helligejststræde No.150.

Forfatter eller utgivingsår er ikke oppgitt, men Storm anser det som sikkert at utgiveren er Hurum-presten A. Mørch, «dengang residerende Kapelan paa Ringsaker (1796-1805), der i disse Aar vides at have syslet med Samlinger og Undersøgelser vedkommende det gamle Hamar». (Storm 1895/1968:34). Utgivingsåret antas å være 1804 eller 1805.

Skriftet gir en noe fri gjenfortelling av Hamar-krøniken og det gir noen sparsomme kommentarer. Nå vet vi, noe Storm trolig ikke gjorde, at denne Mørch hadde gjort en avskrift av manuskriptet som vi har kalt K, som er atskillig mer omfattende enn denne trykte versjonen. Noen få trekk peker hen mot K.

4. G. F. Lundh: Om Oplandenes gamle Bye Hammer. Utgitt i Budstikken, 2. årgang, 1821 sp. 781-800, 812-829. Lundh har kjent flere avskrifter, men det han har lagt til grunn for utgaven er ukjent. Han sier selv: «For den nærværende Udgave er lagt til Grund en gammel paa Hedemarken erholdt Afskrift, der synes at være fra Enden af det 17de eller Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, og som paa enkelte Afbigelse nær stemmer overens med det deichmannske Bibliotheks Exemplar (Mskr. Saml. No.67 fol.). Foruden disse har Udg. tillige betjent sig af Herr Justitsraad Bergs og den hammerske Udgave; dog har han af den sidste kun havt liden Nytte.» (sp. 783). Lundh gir en del kommentarer og nevner og en del varianter fra andre handskrifter.

5. Fuldstændig Beskrivelse over gamle Storhammer By, som i fordums Dage

blomstrede paa Hedemarken, med mange Kirker, Klostere og andre Herligheder, som alt er gaaet til Grunde, tilligemed sandfærdig Beretning om den bekjendte store Sjø-Orm i Mjøsen, og de mange underlige Jærtegn, som viste sig for den sidste Biskop i Hammer.

Christiania 1842. Udgivet, trykt og forlagt af Ludvig Risum.

Utgaven bygger i store trekk på Lundhs utgave, og har med de fleste av hans merknader. Også en del av hans forord er tatt med. Originalt er følgende passasje fra forordet: «Paa en Tid, da en By atter er reist ved Mjøsens skjønne Bredder, og da «Jernbarden» bringer Aar for Aar et større Antal af Reisende, der besøge de ærværdige Ruiner af den engang saa blomstrende By, – har Man saameget mere troet, at burde igjennem en ny Udgave af hiin gamle interessante Beskrivelse gjenoplive Mindet om den længst forsvundne By, som Oplandene engang har havt i sin Midte.»

6. Opptrykk av nr. 5. Utgitt av N.W. Damms forlag, Christiania 1863.

7. Gustav Storm: Om Hammer. I Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede. Utgitt av Kjeldeskriftfondet. Christiania 1895. Fotografisk opptrykk ved Universitetsforlaget To norske historisk-topografiske skrifter fra 1500-tallet. 1968.

8. Arne Arnesen: Hamarkrøniken med andre Kilder til Kunnskap om det gamle Bispesæte ved Mjøsen. Oslo 1937.

9. En 200 år gammel beskrivelse av Hamar. Føljetong-utgave av handskriftet K2 i Hamar Arbeiderblad, 1967 nr. 184-235.

10. Arvid Østby: Om Hamarkrøniken. Opptrykk av nr. 8, med en kort innledning. I Årbok 1957-1968 for Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. Hamar 1969, s. 45-66.

Sammesteds er opptrykt deler av K 2: Supplement etter et nyoppdaget håndskrift av Hamarkrøniken. S. 67-82.

[Hamarkrøniken etter manuskriptet 164 qv. i Deichmanske bibliotek](#)

Manuskriptet er skrevet med vanlig gotisk 1600-talls skrift. Den er klar og

lettlest og byr på få problemer. Men det er stundom vanskelig å skjelve klart mellom e og r og mellom a og o på grunn av de små skriftegnene. Det fins enkelte innslag av latinsk skrift, særlig i overskriftene eller i deler av dem, og i de latinske lånordene, slik skikken var. Det er få ord det gjelder: Anno, Can(n)ich, Cantor, Capitell, Cardinall, Commune, fundere, Item, Ornamenten, Rel(l)igion, Residents, Sacrament, Superintendent. Full konsekvens i bruken av skriftform i disse ordene er det likevel ikke. Det kan veksle mellom latinsk og gotisk e, f.eks. i Item og fundere.

Ved gjengivingen av teksten er det forsøkt å være så trofast som mulig mot handskriftet, også når det gjelder tegnsetting og fordeling av store og små bokstaver. Handskriftet skiller ikke mellom komma og punktum, men i utgaven er tegnene fordelt etter skjønn. Som det er vanlig i eldre handskrifter er fordelingen av store og små bokstaver temmelig vilkårlig, etter som det synes, og det er uråd å øyne noe prinsipp. Men selve vilkårligheten forteller sitt om tidens skriveskikk og bør derfor bevares så langt det er mulig. For de fleste bokstavenes vedkommende er forholdet mellom de store og små klart og entydig ettersom de har hver sin særskilte form. Ved d og w kan likevel utseendet være likt, men størrelsen på bokstaven vil avgjøre om den er stor eller liten. Særlig ved w kan valget stundom være vanskelig - den relative størrelsen mellom stor og liten bokstav er ingenlunde konstant i de gamle handskriftene. Av v forekommer to varianter, en med og en uten venstresløyfe. Begge typene er her tatt som representanter for stor V. Tegnet blir bare brukt i framlyd. Ved h og s er forholdet mellom store og små bokstaver særskilt komplisert, og det må ikke sjelden bli en skjønnssak om en velger det ene eller det andre. Det er derfor ikke sikkert at skriverens intensjoner alltid er truffet. Manuskriptets ö og y er gjengitt som ø og y.

Bokstaver som er uteglemt i manuskriptet, er her satt i parentes, f.eks. Kiø[b]sted.

Hammers krønike

Huorledis den Haffuer Werritt
funderit med Kiercher och Clo-
ster, Sampt Anden Atschellig
Leylighed, Der dend vaar
Vdi sin Beste Floer
som vaar unge-
fehr det aar eff-
ter Christie
Fødsell
1300

ANNO DOMINI M:D:LIII Dend 22 July Waare tilstede Samme tid paa Hammerß gaard, Hoeß Christen Munck aff Hammerß Capitell, Herr Trugelß Cantor, en Mand wed Hunderede Aar, Mester Torbiøren Aff Totten, Mester Amund Ellingbønn aff hadeland, Herr Baard Raalffßen aff Stange, med flere Geistlige Mend, dernest Bendt haar, Laugmand, Christoffer Mougensen til Wie, Hans Krugge til tiernne, med Mange Andere goede Adel och Wædel. Item gammelle Ousdalsbønnder, och andere forstandige mend, da bleff Samme tid alle Bispennis bøger och breffue offuerbeett, Huilcke de haffde med derris Eignne hennder Vnderschreffuitt, och fanttis udj Hammers gaards taarn. Om Hammers Kiøbsted och hendis Leylighed, som vaar giordt udj en Bog, och Beseiglitt, och sidenn effter Kongelig befalling bleff Nederbendt til Hannß Naade, Huilcken bog Christen Munck loed udj Sin Egen bog Indschriffue, Som effter følger.

Om Hammer och Hammers Kiøbjsteds Bygning, huorledis dend vaar funderitt och bygt udj gammelle dage, dend tid dend vaar udj sin Wellmagt, med Kiercher och Closter, Canichernis Residentz Saauelsom Commune och Scholle

Om Sact: Olluffs Kloster

Dett samme Kloster med sin Bygning och Leylighed, saauelsom med fruchthauffuer, Ebelle och Kierseberhauger, homblle Hauger och ald Anden herlighed, war statteligen och belleilliggen noch funderit och Bygt som Wandet Møssen nu Siden Haffuer Borttagit Baade Hauger och huuße tømpternne med derris Storhed som Langt Vd til Vandet waar saare Wel forwarrit med Peller och Boelwerck, at Våndet Kunde Ingen schade giøre nogit aff Byenn. Men Klostreritt

I sig selff waar Herligt Noch bygt baade inden och Wden effter den Papistische Wiß, som dennd guds tieniste tilhørde paa dennd tid. Vdj Kloster- ritt waar mange schiønne Herre Kammer och Stueer, baade store och smaae, som Ware nyttige paa dend tid, der waar Herlige Klocker udj Kierchen, baade timme Klocker och Andre Klocker, Baade storre och smaae, der waar Herlige Bøger, och Messe kleder, med Anden Herlighed som foruit Er at schriffue om, der waar fra dennd Vestregaard, och yderste, som war Kallech [sic] Cannichgaarden Her Halduor Wlffsens gaard, och Indtil Comunnit gandsche nær, Huuß hoes huuß, och huer gaard med sin fruchthauge och Wrttehaug Indtil Communit och Closterit møtte Imod, och huer gaard som Cannicherne haffde, de warre med schiønne muret och hualde Kieldere Vnder Som endnu ere mange til siunne.

Itemb Vdaff Communit och til Kierchegaardens Portt Kunde mand gaae Vnder Lucht tag I Schoellen. Itemb strax der hoeß waar schoellen, med schoellegaarden Vden for Kierchegaarden, och schoellen stoed halffpartten Inde paa Kierchegaardsmuren, och Skoellegaarden Vdenfor med schiønne Kammer och stuer, och med Murrede Kieldere hoes, och Vaar saa Ordentlige bygt och schickett att Bispen Kunde staae udj Sin Sali, och Hørre paa naar Presternne eller Degnernerne Siunge entten I Schollen Kierchen eller I Klaasteritt.

Item Wdaff Communit och Ind I Klaasteritt Kunde mand gaae Vnder Lugt tag, och Igiennem Communit Vaar en gang til Bispens Brygge, med Portt och Laaeß forre.

Om Hammers Domkierche

Hammerß Domkiercke Vaar Megitt Herligen beprydet Med ald sin Behørring, baade Indenn och Vden.

Itemb paa de Toe Taaren Var Sexten forgylte fløyer med forgyltte Knapper paa.

Itemb paa det storre taarn och spier, waar Thj forgylte Fløyer, med forgylte Knapper paa, och en Hanne forgylt med Tre forgylt Kaarß paa.

Itemb Kierchen Inden udj waar Herliggen beprydet med Konstlige formallinger, och med herllige formallede Luchte stoelle med dørre fore. Der waar it schiønnt Orgeuerck med megen Anden herlighed, saauelsom Messe

kleder, och bøger som udj dend tid waar bruglige. Wdj Hammers Kierche taarn waare Herlige Klocher Och Et Herligt Seyerwerck, med timme Klocke, som Hengede paa gaufflen paa dend side til Communit.

Wdj ligemaade waar der en Spier offuer taarnitt med forgylte fløye och Knap, som huer gang Veyritt bleste nogit hartt Kunde mand høre Liuden Aff Alle fløye.

Itemb Der vaar En gang aff Kierchen och Ind paa hammerftß gaard Vdaff Bispens Capel, som Bispens Altarsten endnu er Till siunne I Muren udj Kierchen.

Om Hammer Kierchegaard

Kierchegaarden waar Herlig opmurritt, och Tegt Runt Omkring med Røde steene.

Der War Fire Murrede Portter fore med tagt schruff offuer och med Tou fløye paa huert schruff, och Vaar saauel foruarritt at Ingen Creatur Kunde komme paa Kierchegaarden, naar Porttenne Vaar tilluchte.

Om Hammers gaard Bygning

Hammers Gaards Torn Waar Murritt Ligt høyt ved dett første Taarn paa Domkiercken, saa at de kunde staae och Talle med Huer Andere udj Tornnene naar som de tallede Nogit Høytt, udj samme Hammers gaards Taarn, haffde werritt udj gammel dage Bryggerhuuß, Bagerßhuuß Stegerß huuß, och huald kielder, med brynd der udj, och med mange schiønne Kammer och Vaaninger.

Itemb Inde paa gaarden Waar Tuende Storre Herre Salle, dennd ehne offuer dennd Anden, och med tuende Herre Kammere.

Hoes dend Nederste och yderste Sali Var en gang Med forstuffue, saa Mand Kunde gaae I dend Lille Fruerstuffue som Vin Kielderer waar Vnder, och mit Imellomb Sallen Waar Fadbur, med schiønne Soffue Kammere hoes, och der waar Neden Vnder Sallen Tuende store Kielder som mand haffde fetallie udj, Med Ald Anden deel Hvad som helst mand Wilde.

Itemb der waar bygt mannge Smuche Trehuüße med Fruerstue, Borgerstuffue och schriffuer kammer, Gieste kammer, och mange Andere Skiønne Nøttelige kammer, der waar och Murritt Bordstue och Saa mange

Waaninger til Tusende Mand om behoff Giordis.

Om Hammers Kiøbstedt

Først om Klostreritts strede, det samme Klosterstrede gick Ret fra Kloster Kierchegaards mur, Och Vaar gandsche bygt paa begge sidder gaard hoeß gaard med alle de nyttelige huße som udj En Kiøbsted kunde tienne med derris stueer, och Korn boder Vnder. Itemb Huer gaard paa begge sidder I det strede Haffde Huert sin Kaal Hauge, Vrtte hauge Ebel Hauge, Kierseber Hauge och homble Hauge. Sammelendis Wiste Huer sin Anpartt och deel, Hvad som til hannß gaard Och Tompper (sic) war beliggendis. Men de ßom boede paa dette *forne*, de haffde Huer Sin brygge, Søeboed med Baader, och dett Vaar en Lystig gade.

Itemb udj det strede Waar mere end Tou Hunderede Gaader som streckede sig Langt omkring Hagebeck Imod Hoelset. Och waar Hagebeck paa dend tid en goed Nytig beck for mange Gaader, baade langestreder och Tuergader, som de haffde giordt met Render och graffuer, Saa dennem fattedis iche wand nogetid Huerchen wintter eller sommer.

Item Alle Hammers Byes fischere, de Boede Wed Siøen som strechede sig fra hagebeck och Yd til Aspehollmen Gaard hoes gaard, der haffde de derris handel och beschieden.

Itemb Fischetorffuit, som dend Brede fische steen endnu Ligger, did schulle alle Byens fischere føre de Leffuendis fische at Selge, men de som waare døde schulle de Selffue Beholde.

Itemb Vdaff for^{ne} Closter strede gick well fembtten Tuergader Op udj Grønnegade, saa de haffde Alle sammen huer sin Bescheen och deel baade med tompter och gaardsrum Ligge saa med derris Frugthauger, Och Anden Wilkor. Och waar Alting Ordentlig och wel schickitt, saa dend erme Haffde Saauelsom dend Anden udj alle maader.

Om Den Grønnegade

Denne samme fo^{ne} grønnegade begynttis paa det Torff wed Bispegaardens Abild hauge, som Laae mit for Hammers gaardsportt, dernest Vden forre Var

Bispens Humbllegaard. Dette for^{ne} strede stregte sig Langt omkring Korß
kierchen, och til Øster løchen Siden fra Østerløchenn och Langt omkring
Grønnebechen.

Itemb de folck som boede paa denne for^{ne} Lange gade, de haffde ochsaa ald
sin bescheen och Herlighed, lige som de Andere, gick der ochsaa aff samme
grønnegade Mange Tuergader, och Vaar saa Ordentlig Bygt, at mand Kunde
gaae til och fra hin Anden Igiennem staden.

Om Kaars Kierchen

Denne samme Kaarßkierche Vaar opmuridt aff Røed tegelsteen, och waar
Herligen beprydet med sinne Ornamenten, baade Inden och Vden som en
Kierche tilhørede, effter dend schick som udj dend tid waar bruglig I
Paedommit, Saauelsom med Seyeruerch och timmeklocker. Vdj ligemaade
Laae der en schiønn gaard Hoeß Kor[s]kierchen, som Her Trugels Cantor
tilhørrede.

Om Biskops strede

Dette samme for^{ne} Biskops strede begynttis wed Staldgaarden som dennd
endnu er, och lige neder derfra som Almuffweyen nu Løbber och til Furreberiget,
der boede Allehaande Slaugs Embidsmend som nogen Kunde tenche eller
Neffne, som waar Tegelbrender, Stenhugere Kierchebyggere, och alle Andere
som mand effter denne Lands leylighed haffde behoff.

Itemb de Folck som Boede paa for^{ne} Strede haffde ochsaa alle derris
bescheen, Dell och Handel, Lige som de Andere Byens Induohnere, saa megit
som de for derris Embeds schyld Kunde Haffue Raad til at brugge sig til goede.

Dette waar ochsaa it langt stræde och waar bygt gaard hoes gaard paa begge
sidder fraa Staldgaarden och Imod Fureberiget, som forskreffuit staar, och
Vaar Der ick[e] megit Aff Hammerß Hauge paa nogen Side som duede at bruge,
at Joe paa dentid Waar brugligt til Hammers Byes Nytte. Vdj ligemaader gick
der och mange tuergader aff den for^{ne} Lange gade, som och haffde derris
Herlighed med de Andere Byens Induohnner. Och dend beck som Løber Aff

Kolekind och Wdj Miøeß, waar ochsaa giordt med Render, som Mangge aff Byens folck haffde gaatt Aff. Itemb Vdj for^{ne} Hammers Bye och stad, Boede paa dend tid Saa kaastelige Embidsmend, huilcke udj de dage icke fanttis Bedere eller yppermerre Her udj Norgis Kongerige, paa derris Embids Veignne End som de waare. Och Fanttis beschreffuen effter bisperne I hammer udj derris Bøgger, til En Ihukommelse denne Berømmelse om Samme Embidsfolck.

Itemb Alle Bisperniß fischere haffde derris Waaning Wed it Berig Kaldis giede Ryggen, som Bispens Slagterboe Waar Wdj ligemaade fanttis der och beschreffuen udj Bisperniß Bøgger udj Kong haagens tid, at Hammers Bye stoed udj Sin beste floer och Welmagt Anno Domine M C C C. Och Fanttis der dend tid udj Hammer Atten hunderede Weragtige mend, som Boede dend tid udj Hammers bye. Itemb Naar som Kongen eller Hanß Ombudsmend wilde holde Munstering en gang Huert Aar udj Hammer, da bleff Hammers borgere schifft udj tuennde partter, huer part sin fenicke, med Norgis Kongis Hoff farffue som Waar blaatt och Guldt. Fremdellis forfaredis ochsaa aff Bisppernis Bøgger, at Siden dend store Manddøed waar, er Hammerß Kiøbsted med sin Herlighed bleffuen formindschitt. Och siden tid effter tid er Opsloe bleffuen formerritt, och kommen til Welmagt, saa tabte Hammers Borgere.

Itemb Fanttis der udj Bisp Siffuords Bøgger och Breffue at udj hanß tid waar 121 Berystede och werachtige mend udj hammer, Mens der fanttis Tre Tusende woxenne folck aff alle haande Slags baade Pigger och drenge som ginge til Sacramentet Wed Paaschen, Foruden Quinder och Børen och Andre Vanføre folck som icke Kunde komme til Kiercken for derris schrøbeligheds schyld.

Om S. Jørgens Kierche

Denne samme S. Jørgen Kiercke Var en Tre Kierche, Och stoed henne Imod Hagebeck, och Var funderit Inden och Vden med alle sinne Ornamenten, som en Kiercke burde at haffue, effter som dend tid waar brugligt.

Itemb naar nogen Høye fester schulle Werre, Entten Paasche daug Pindtzedaug, Juledag, eller Andre Høytidelige dauge, som udj dend Blinde papisterie waar paalagt, da waar saa schick at der schulle først Ringis udj dom kierchen, dernest udj Klosteritt Siden udj Kaars Kiercken, och Aller sidst udj S.

Jørggens Kierche, och naar de som haffde Ringitt schulle de Kimme Huer som Mest kunde, dog schulle de Rette sig effter dend schick som holttis udj Dom kiercken och iche lenger, och naar det waar stelle Weyer, da kunde mand Hørrede (sic) dett Langt Yd at dett Ringede baade paa landet och Wandett.

Itemb naar mannd Hørde presternne och degnerne Siunge udj Kierchen da maatte dend som icke haffde Steen hiertte græde aff glæde, for Guds Wsigelige Naade och Misgund Imod Menischen, saauelsom for Gud[s] Hellige Ord och Deyllige Sallmer som de Hørde Siunge.

Om Regenttere wdi Hammer

Wdj Hammers Kiøbsted war Ingen Borgemester som Regerede Byens allmuffue, Vden Laugmanden Med Byefougden och Raadmenderne. Paa dend tid Haffde Byefougden Tre Rendere som nu Kaldis Stadstiennere eller Byesuenne, och naar som heldst Øffrigheden haffde nogitt at Vdrette eller tilkiendegiffue Mehnigheden, da ginge alle Tre Bysuennernne Huer med sit Kobber Horn och Verge at blesse och bede dennem komme til Raadstuffuen, och hørre Øffrigheds mehning, och Wiste huer Stadstienner Huor mange stræder Hand Burde at gaae.

Om Raa[d]stuen

Hammerß Raadstue waar paa Torffuit Vden for Kloster Kierchegaard, udj Samme Raadstue Hengede fire sindtziuffue Kaaber Spande stercheligen giordt for Ildtz schyld att Vdsluche, och der holtis Vagt Baade Wintter och Sommer.

Om Hammers Vaaben

Hammerß Waaben Vaar en Vhrhanne med Vdslagnne Winger, udj Toppen paa it Fure Træ som Waar Grønt, och samme derris Vaaben war Vdgraffuit offuer Raadstuedørren, dernest stoed Vden for Raadstuen en stoer steen ßom waar Vdhugen med stads Waaben, och gammelle Bogstaffuer Omkring Wdj ligemaader waar dett saare lystigt om Sommeren, Naar nogen Roede omkring Hammers Bye. Thj alle Wrtter gaffue Saadan herlige Lucht fra sig. Och de

Pellegrimme som droge til Rom och til dend hellige graff, Saauelsom Igiennem Mange steder och Lande, de gjorde derris største flid at Huo som kunde føre med sig til derris federne land Igien noglle aff de welluchtendis Vrtter, de Var Kierist kommen. Och de Elschede megitt paa dend tid udj Hammer ett Slaugs træ, som kaldis Engeltorn, som ochsaa gaff en Herlig Lucht fra sig.

Om Podemestere udi Hammer

Paa Dend tid Vår Podemestere udj Hammerß bye, Och Bispen haffde sin Podemester, saauelsom Borgernne haffde och Sinne, som Intet Andett fortientte derris med.

Om Most Perssere

Wdj Ligemaade haffde Bispen sin Mostpersere, och Borgernne sinne, Saauelsom Bryggere som Aarligen Berrede for dennem derris Must och Kierßdranch Och Brygernne brygte Aaritt Igiennem for Dennem, och waar der Noch at Selge baade Wintter och Sommer, for dennem som haffde Løst til at Kiøbe.

Om Kiøbmendene

Wdj Hammerß Bye Waar Besynderlige de Kiøbmennd, som førde med Jagter och Baader, først med Heste fra Opsloe til Staldsberig, Siden fra Staldsberig och til Edtzuold, fra Edtzuold til Hammerß bye.

Bispernne haffde och besynderligen Sinne, saauelsom Borgernne, som schulle opføre, hvis Wahre de haffde behoff, entten Salt wien, Miøed, Ollie eller wogs, Fløyell eller Anden Selcke Wahre, som Brugligt waar. Mand Kunde udj Bisp Siguors tid, Kiøbe dend beste Allen Fløyel Som nogen wilde begiere for Viii ß:, Och ald Anden Selcke tøyg, kunde Mand Kiøbe allen for 3 ß: Menn Huor goed Myntten Haffuer Werritt maae Gud Vide

Hammers Kiøbsted Var begaffuit aff Gud allermegtigste med megit gaatt udj de dage, der Vaar schiønne Fruchthauger som før er Rørtt. Och waar dett en

megit Ringe Borgere, som iche haffde aarligen aff sinne fruchthauger, en halff Lest Most, och En halff Lest Kiersbedranch til sin Egen husbehoff at fortære foruden Huiß de Solde Vden Hußenne, Och Sende paa Landsbyen till Sinne goede Wenner, och der Vanchede alltid dett som gaatt waar, Och waar Noch Wdj alle hußenne I hammerß bye och paa bøygden.

Itemb Huilcken som Wilde holde sit Baren till schoellen Vdj Hammerß bye, da kunde Mand faae it aarß Koest for 8ß, men de tögte Alligeuel at giffue formegit. Thj der Wanchede ick[e] mange Reede penge paa dend tid, men de gaffue Vahre for Wahre.

Itemb der War paa alle gader hoes huerß Mands portt eller døer Mallitt paa Sortte fielle Med store huide bogstaffuer et tegen for hvad som heldst hand war for en Embidtzmand och hvad hand haffde at Selge.

Om Hammers Byes Rett

Der Waar En streng Bye Rett udj Artickle Wiß beschreffuen, paa det alting schulle gae schicheligen til, Saa at Huilcken der scheede W-ret hand fick Rett och Huilcken som gjorde W-rett dend fick sin tilbørlig straff, Entten hand Var Rig eller Fattig.

Om Byens Fengsel

Der var hoes Raadstuen En Daarekiste giordt och end it Andet fengßel, som de Kallede Mørchestuffuen, och Huilcken som gjorde sig W-nøttig Entten i Ord eller gierninger, strax kom stadstienner Och fulde hannem Hen udj dett fengsel som hand haffde fortientt. I[t]emb Hammers Stads Waaben stoed Vdgraffuen paa Stadsens Horn, Sverd, Klubbe, Hellebaard och Spiud, som hengede paa Raadstuen. Wdj ligemaade waar stadzens Waaben Wdgraffuitt paa de Fire sindstiuffge Kaaber spande Som forskreffuit staar.

Om Stadsens Breffuedragere

Alle Stadzens breffdragere haffde hammerß Byeefi Waaben paa derris

Kleder som waar giordt Aff Messing paa det de kunde Kiendis fra Andere.

Om Hammers Bye Huor stor Den Haffde werritt met sinne Eydeller med fischeuand och Anden herlighed

Fra Hammerß Bischofsgaards Staldgaard Indtil Furberiget med Alle de Pladtzer och Eydeller, Store eller Smaa, som strechede sig Ned til flagstad Broe och siden all Landet som Ligger paa Dend Westere Side Flagstad Elff baade gaarder och Eydeller Waatt eller tørtt Intet Vndertagende. Och Siden alt Indtil Aspe- hollem, och Byens fischegaarde Och den Anden Ende Aff Hammerß bye Møtte Imod, da schulle de alle sammen paa dennd tid Suarre til Hammerß Bye Rett udj alle maade, baade til Geistlig och Werdslig Øffrighed. Itemb Kunde mand och forfahre aff Bispennis Bøger och breffue, som de loed effter sig udj Hammer, att dersom nu er Moradtzer och gaarmyre, der waar paa dend tid Herlige fischeuand, Saa at Hammerß borgere och Induohnner finge der megen fisch som Vaar schiøn, som Nochsommelig med Sandhed kand Beuißis, der som Riggens fiender paa dend tid iche haffde Opbrentt och Forstørritt Hammers gaard. Sammelledis Kunde mand och forfare aff Bisp hermands, och Bisp Mogenßis Bøger, att udj disse Tou Sidste Bisppers tid som war besidende udj hammer Da war der Thoe Hunderede gaarder och Tou hundrede Borgere Igienn dog Embidtzmend Medstepartten foruden Quinder och børren, som Waar mere End fire gange saa mange. Iligemaade kunde mand och forfare aff Bisperne dennd erme effter dend Anden schulle Holde Koningdommen her udj Norgiß Rigge, Ett Hunderede Berustede Karlle om nogen feyde paakomb Vdaff Hammers Bischopsdomb.

Her efterfølger Huor mange Biskoper Som udj Hammer haffuer werrit besiddendis, och Huemb som først loed byge Hammerß Kierche, med Closteritt Communit Skoellen och Bispegaarden

Adriam Anglus Dend goede Cardinal, Hand Waar Dend første, som Funderit Och Loed byge Hammerß Dom kiercke. Hand waar kommen fra Rom, hand Loed ochsaa Byge S: Olluffs Kloster I hammer, som hand nu haffde Bestellitt

dette hoeß Kongernne och Worris Raad effter Pauffuenß befalling, och Kongen som da Regierede I Norgis Rigge med sinne Raad Saauelsom Adellen, och mehnige allmuffue I oplandenne, haffde loffuit med Haand och Mund, paa Guds och Pauffuens weignne, at schulle bliffue ferdig giort Til Guds Ærre. Drog for^{ne} Adrian Anglus til Rom Igien til Pauffuen, och bleff Saa Pauffue, Thj Att dennd som for hannem Regierede Waar død. Ochsom Paffue Adriam war Kommen til sin Pafflig Regiering I Rom, da sende Hand strax sinne Cardinaler Yd mange gange, att [!] dend stund Hand leffuede Til Norgis Rigge och til mange Andere lande, och loed Besøgge Kongernne formedelst sinne Cardinaler. Dernest Loed forfare om Kierchernne Klosterne och Relligionens Handel paa dett Aller flitteligste. Och udj ald Sandferdighed, sende Hand Stenhuggere och alle Haande Embidsmend fra Rom Igiennem Tysland, Och til Hammer, paa dett At gudstienniste icke schulle forglemmið eller forsømmið.

Nu effter følger Hammers Bischopper

Arnalder Hand waar dend allerførste Bischof Wdj Hammer, hand war kommen fra Grønland effter Pauffue Adrianus Befalling och schriffuelsse.

Dend Anden Ormer, 3. Reigner, 4. Tord, 5 Iffuer, 6. Halvor, 7. Poufle, 8. Peder, 9. Gilbertt, dend 10. Torfind. Hand bleff fredeløeß giordt I Kong Erichs tid Anno 1292, dend 11. Jorunder, 12. Torsten Hand Var til Anno 1200 - 13. Inqualder Hand Var til Anno Domini 1300, Wdj Kong Haagenß tid. Da bleffue alle de meste Rødsteder baade paa Neß och flere stedtz giffuen Vnder Hammers Capitel Bischofsstoel och Skoelle, Cumun, Och dend tid stoed de udj derris Wellmagt. Men udj dennd store Manddøed bleffue de Øde Aff dend Aarsage Att der waar Ingen som dennem kunde Besidde Saa slet bleff Folckenne Vddøed, som scheede Anno 1350 Och begynttis Her udj Norge Natiuitatis Mariæ, och stoed paa til alle helgenß tid, 14. Botulff Hand waar til Anno 1320, 15. Halduor Hand waar til Anno 1323, 16. Haffuold Hand Var til Anno 1361, 17. Magnuss Hand Var til Anno 1426, 18. Anbent Hand Var til Anno 1430, 19. Bischof Signor Hand Var til Anno 1438. Och waar føed udj Rommedal paa Heedemarchen, och døde S. Michels dag udj Hammer, Och Der begraffuen. Hand waar en streng Mand och straffede Haardeligen dennem som hannem tilkom at dømme om. Vdj

hans tid kom der megit goeds Vnder Hammerß Bischopsstoel til forbedring, som hand forsammellede til Haabe, Saauit som Hans Bischops dømme sig belangede.

20. Gunder Hand war til Anno 1439, 21. Karell Sigers Hand war til A^o 1440. Hand War Slodsherre paa Aggerßhuß, och Sognneprest paa Totten. Hand Hede Her Siger Ridder paa Greffseng I Næss Sougen dend samme Her Siger fick Totten Aff Kong Hanß med ald geistelig och Kongelig Regimentte, och holt derpaa Kappelan. Hand døde paa Aggerßhuß Slott och bleff førtt lig fra Slottett och til Hammer, och der bleff begraffuen effter hans Egen begiering.

22. Bishop Karl Hand Var til Anno 1507, och Waar En Ridermands mand, 23. Bisp Hermand Hand war til Anno 1513, 24. Bisp Moens Lauritzen. Hand war dend sidste aff de Bischopper och bleff Fangen udj Hammer aff Her Trud Wlffstand och waar til Anno 1535.

Evangeliske Bisper offuer opsloe och Hammer stigter

1 . Bisp Hans Ræff War dend Allerførste Euangelische Bishop. Hand fick først Hammerß stigt til Opsloe Stigt att Bestelle paa Religionens Veignne effter Kongelige Bevilling at fore staae, paadet Aking schulle gaae schickeligen til paa Lerdommenß Weignne.

2. Euangeliche Bishop Vaar Bisp Anderß Madtzen.

3 . Dernest Kom Hederlig och wellerde Mand Mester Frantz berig, Superintendent offuer opsloe och Hammerß stigtter. Hand bleff forskickitt Her op til Opsloe, med Herttug Frederick, der hand bleff Hylditt I Opsloe.

4. Dernest Kom Hederlig och Høyllerdt Mand Mester Niels Jensen.

5. Dernest Hederlig och Høyllerdt mand Mester Anderß Bendtzen.

6. Siden Komb Hederlig och Høyllerde Mand Mester Niels Claussen (1608-17).

[Her slutter bispelisten i manuskriptet. Den føres videre av andre hender Årstallene i parentes er seinere tilføyelser].

7. M. Niels Simenßen Gloestrup (1617-39).

8. M. Oluff Bøeßen. 30

9. M. Henning Eggertsen Stochflet (1647-64).

10. M. Hanß Claußøn Roßing (1664-99).
11. D. Hans Munch, Mort 1712.
12. Batholomæus Deichman Reject 1730.
13. M. Peder Hersleb forfløt til Seiland 1738.
14. M. Niels Dorph.

Naagle Jertegen som Skiede Wdj Hammer førend Bisp Mogens Bleff Fangen

Der scheede udj Hammerß Dom Kiercke, att Om Midnatts tide, ginge alle Klockernne Och Orgewerchitt, aff sig Selff, och Som Bispen dett Hørrede stoed Hand Op, och saae Yd, da Waar det Saa liust udj domkierchen och Korrit Ligesom dett haffde Wærit Liußdag. Sammelledis ginge och Klochernne udj Closterrit och udj Kaarß Kierchen aff dennem Selff, saa Hørdis der ochsaa dend Natt megen Spøgerj paa Bispegaarden, lige som Toe Krigs her schull[e] Slaaeis sammen, saa at Wechternne och folchenne deroffuer forferdis.

Sammeledis Loed sig til siune om Liußdag En forferdelig stoer Siø Oremb Wdj Miøeß, som Synttis at naae fra Øenß Land och Ind i Kongens land. Dernest Loed sig see En Saare stoer Hornitt Oxe som gick fra Gillund støen som Ligger Wdj Stange Sougen och Ind paa Øen, och Synttis at gaae offuen paa Wandett, och gick saa saare fast Lige som en Piell Aff en Staalbue.

Iligemaade Loed sig see Daug effter daug Mange Siø Ormmer I Mioeß som slog I mange Lenchebuchter op Imod Hemmellen. Siden kom dend forferdelige store Siø Oremb som forskreffuit staar.

Fortsettelsen av sjø-ormhistorien og En liten historie om bisp Mogens er her nedenfor gjengitt etter 938 fol. Thotts samling = A. Handskriftet skjelner klart mellom store og små forbokstaver ved A B C E G I M N O P R T Ø. De andre blir alltid gjengitt med små bokstaver i framlyd.

Dernest effter komb der en Meget greßelig stor orm, som var saa forferdelig till at see, oc løb saa saare hastelig Ind paa itt skiær, neden for den yderste odde, uden for Communet. Hans øyen var saa store som it karbond, oc haffde en stor svar Mann ligesom En hest oc Hengde ned paa hans hals. Hand laa lenge paa klippen, oc slog sit hoffued mod klippen, oc ville verit udaff søen igien, men en

udaff Bispens karle en gielt voffhals, hand gick till vden Bispens videnschabff oc forloff oc skiød mange staalbue pille udj hans øyen, som hand laa paa klippen, mange som stode oc saa paa den slemme ting den orm, de leßde oc bad Gud i himmelen, at hand ville schille dem aff mett hannem uden skade, fordj hand var saa megit stor oc slem oc see till, for de mange slags farffuer hand haffde paa ßig. Denne samme forbemelte vogehals, hand tog en aff hans stalbrøders pille hannem uvitterligt, oc skiød till den slemme forgifftige orm, oc schiød effter hans øyesteen ligesom tilforne, saa at de kunde see meget grønt ting løbe udaff hans øyen oc hoffued, saa at vandet om hannem der hand laa bleff grønt, oc dreff meget der aff ind paa Hammers land. Men om natten der effter, da gaff Gud løcken till, at der komb itt stortt Regen oc stormvind, oc værít det vende sig saa at hand dreff Ind paa Oenßøe land, oc stod der en stor slem lucht aff ormen, saa var der en part aff Oenße folck inde hos Bispen, oc spurde hannem om Raad, hvad som de schulle giøre, at de kunde bliffue aff med den slemme orm, for den onde lucht der stoed aff hannem. Da lod Bispen sin befalling udgaa, at en voxßen Mand aff huer gaard, aff Nefi og Suabo oc naagle aff de andre giæld, føre unge karle, komb ocsaa till øen effter Bispens befalling, oc alle hiulpe huer andre at brende op den samme slemme orm, saa hugde oc slæbede oc bar saa mest de kunde oc formaatte, oc kaaste usigelige veed paa hannem, oc brende hannem op saa meget de naagen tid kunde giøre, eller mueligtt kunde verre, oc laa Raaden aff samme orm i mange aar paa stranden, oc komb der nogle tydsche Mend, som finge loff at tage de beste aff hans been, som de kunde bekomme at arbeide sig till goede, huilcket de finge gott loff till, oc den mindste part aff hans Rygbeen, kunde neppelig en før karll bære, oc bleff mange hundrede leß veed forøitt paa hannem, førend den ßlemme onde lucht kunde forgaa.

En Liden Historie om Biskop Mogens der Hand bleff fangen i Hammer, aff Her Truitt Wlstandt

Som her Truitt Vldstand, met ßine høffuidtmend, oc krigsfolch, udj søen finge visße tidende i søen at ErckeBisp Olluff i Trundhiemb, var rømbtt at holland, begaff hand sig strax ufortøffuit op i landet, met fornembde krigsfolch nogle fennicker sterche. Da kiøbte hand krud oc lodt, med andet meget meere som hand paa den tid behoff haffde. Jblant andet da lod hand giøre femb

hundrede fyrpille, som hand førde met sig till Hammer. Middeler tid komb Bisp Mogenßens tidender [B: tienere] fra Trundhiemb, oc sagde hannem aff [B:at] disße fremmede giester var for haanden, oc ville komme till hannem oc vere hans giest. Da haffde Bispen strax ufortøffuit, nat oc daug, uspart sine visße bud ind i Suerrige, till sine venner oc kiøbmend, effter 6000 dalle piller, huilcke dalle pille hand strax bekomb. Jtem hand lod ßine Verckmestere giøre en heell hob med horn ambørst, saa stor att ingen dem allene kunde spende, foruden Jarminde [B : jernpinder] som paa den tid var brugelig, oc lod hand alle vecterne bæere gangene fulde aff kaste steen. Disligeste ochsaa paa Hammers torn. Jtem loed hand ocsaa nedergraffue udj Jorden, sex hundrede stølge, som var ret skarpe, oc suene [B :sueden] udj Enden, som stode paa lud hid oc did alkvegne omkring Hammers gaard, alkvegne at huilcken som iche diß bedre tog sig vare, hand kunde snart faa skade, den som var Ridende. Som her truitt komb ner till Hammers gaarden, oc saa disße stolper saa staaendis, viste hand vell hvad de betydde. Da loe den gode herre der aff, oc meente at det var Bispen en Ringe hielp, om paa schulle trenge. Som her Truitt var Nu kommen met alt sit methaffuende krigsfolck, till Hammers gaard, oc den berendt effter krigsbrug, oc den kilighed beseit, slog hand strax sin leyer och losomente [B: udj Korsgaar den og krigsfolcket tog strax sit logemente] alle vegne der omkring, i de gamble kiøbsteds gader, som de best kunde, bleff da Bischobp Magnus svare forferdit, hand saa de gandsche mange blancke harnisch, oc mange folck, oc meste parten hageschötter, med dobbelthager, oc aff stor hastighed gaff hand sig ad Bispegaarden, oc ind udj kiercken, oc meente at hand schulle haffue kierckefred. Som Bisp Mogenß fornam at krigsfolcken var kommen udj kiercken, begaff hand sig ind paa slottid igien, saa schreff her Truitt Bispen venligen till sine ærinde, med mange ord med ßaadan beschien, att hand ville lyde hannem, oc godvilligen giffue sig fangen vden videre v-mage oc bekostning, oc blodsudgydelse paa baade sider, gick der mange breff oc bud imellem dennem, der nest som her Truitt oc Bispen i mange dauge haffde set fred oc stilstand, paa baade sider, men paa det sidste komb her Truitt och Bispen eene to tillsammen, oc haffde mundtlig samtalle med huer andre udj venlighed. Saa gaff her Truitt Bispen 3 dage frist att beraade sig udj, oc meente h. Truitt oc hans krigsfolck at dersom hand iche med god vilie giffue sig fangen, da ville de brende Hammersgaard offuer hans hoffuit, med en føye vmage oc Ringe bekaastning baade hannem oc hans tienere

till ingen baade. paa den tredie daug som klokken var udj Closterit imellum 7 och 8, kom Bisp Mogens vdgangendis med alt sit folck till her Truitt, huer mett en huidt kiep i haanden. Men før som Bispen komb udaff porten, loed hand sitt krigsfolck beschiche paa begge sider, Mand hoes Mand indtill Kaarßgaarden, som her Truittz losomente var. Saa bleff her Truitt oc Bispen saa foreenett met huer andre, at her Truitt oc Bispen huer met 3 personer schulle følgis att ind paa Hammers gaard. Dernest som de haffde baade tilsammen, seett all leilighed inde paa gaarden, hvad som der var till beste, da gich her Truitt till Porten, oc talled till leutenant oc bad hannem frembkalde alt sit krigsfolck. Disligeste ocsaa Bispens tienistfolck oc Embidtmend, Brygger, Bager, kock, kiældersuæn, oc andre som nyttige vare at bruge, Dennem tog her Truitt i tieniste, saa att huer schulle tage vare paa sit, ligesom de tilforn haffde giort. Dernest bleff frembkallen alle Bispens hoffmend, som haffde Lyst till at tiene for klæder oc penge paa Kongl. Maytt, veigne, endten paa Hammers gaard, eller følge hannem till Danmarck. da schulle de raade. Da sagde forbe melte Bispens gamble tiener, her Truitt sin tro tieniste, oc svor høyligen paa huer udj sin sted, huldschab oc troschab paa Kongl Maytt, veigne aff Dannemarck. Och den største part aff Bispens gamble karle fulde her Truitt med de andre Kongl. Maytt, till Dan[marck]. Siden loed her Truitt Hammers gaard besette med naagle knechte, saa mange som gaarden kunde taalle, och behoff kunde giøris, oc en høffvidsmand ved naffn Tord rudt, som tilforn haffde Kongl. Maytt, breffue paa Hedmarcken oc Østerdallen i forlening. Som her Truitt och Tord Rudt, haffde annammit Hammers gaard, oc Bispen, sammeledis portnøgkne, oc andre nøgle till de andre nøgle [B:huse] paa gaarden. Dernest loed de opschriffue, alt hvis der fandtz effter Bispen jnventarium. Siden dernest antvordet her Truitt her Tord Rudt, en Jordebog. Var paa mange hengende Indsegell nedenfor, och ßamme Jordebog var paa Pergament skreffuen, oc her Truitt, oc her Tord Rudt, med mange andre Ridder Mends Mend, de loede oc henge deris signeter der neden for, forbemelte Jordebog, paa det at ingen skulle giøre skalchhed eller forandring met hinder i mange maader, vnder Kongl. Maytt, hylleste oc V-naade. naagle dage for her Truitt Vldstand, med krigsfolcket vare ferdig till att drage udaff, da loffuit her Truitt Bisp Mogens paa siell oc salighed, med mund oc haand i gode folckis paahørelße, att dersom Bisp Mogens, iche kunde komme offuer eens med Kongen, Danmarckis Raad, at komme udj sin gamble bestilling igien, da skulle

hand fly hannem en Erlig fengsell oc vnderholdning, till sig oc tou drenger, all sin lifftid. Det bleff hannem ochsaa holdet, till hans døde daug. Saa tog Bispen med sig en dreng, ved Nauffn Larß Hummer, hand var hoes Bispen till hans døde daug i Andersskouff Closter. Som her Truitt oc Bispen ginge baade tilsammen, oc som Bispen komb till Strandbacken, da falder hand paa sine knæe, oc tackit Gud i himmelen, for huer dag hand haffde hafft. Dernest bød hand kannickerne oc Prester goede Natt, dernest bød hand Hammers Domkiercke oc Closter goed Natt, dernest bød hand hoffmend Menige Almue Borger oc Bønder goede Natt, oc bad dennem alle bede gott for sig, oc Meente at hand snart ville komme till dem igien. Men der hoes saa sigendis, O Gud fader udj himmelen findes vj iche før, da Gud giffue det vj findis i Himmerige. Denne bøn bad hand med grædende taare oc sagde Vale, Vale, Vale.

Utdrag av K¹

Beskrivelse over Den gamle og forðum vidt berømte Bye Hammer paa Hedemarchen hvilken første Gang blev udgivet i Trykken 1774. Men nu paa nye efter 3 de gamle opfundne Haandskrifter forøget, rettet og forbedret Samt hosføjet Et Anhang Om adskillige gamle og forhen ubeskrevne Norske Alderdoms Mærkværdigheder paa Hedemarken.

Samlet og med anmærkninger udgivet af Christian Carlstrøm

Forerindring

Min hensigt med at udgive paa nye denne Hammers Beskrivelse tilligemed andhang om gamle alderdoms mærkværdigheder troer jeg ingen retskaffen Dansk eller Norsk vil misbillige. Da Jeg kun derved har ønsket at give Een og anden Elskere af det antiqvariske Studium nogle korte og maaskee ubetydelige efterretninger, om hvad der endnu af alderdoms Levninger findes i denne Egn, som maaskee hidindtil ikke er bleven paaagtet og endnu beskrevet. Og skulle end dette mislinge, saa at mit ringe skrift ikke hos lærde finde Bifald, hvilket er meget troelig, da Jeg selv er ulærd, saa har jeg dog det Haab at samme vil bedre fortjene at læses og være i almindelig Mands Hænder, end de mange dumme og

vandskabte Kronikker, som her paa Landet fast Eene er Almues mandens Lystlæsning eller Tidsfordriv, og som foruden De overdrevne Løgne, som derudi findes, endnu ofte tiener til at fordærve baade Hierte og Sæder hos de Eenfoldige i hvis Hænder de falder. Mig har det alle tider været højst fornøjeligt, at kunde skue tilbage paa de Gamle Daad og alle de Levninger som den alt fortærende tiid endnu har efterladt sig som beviser derpaa.

Tør Jeg da ved dette ringe Skrift end ikke haabe at tilfredsstille de Lærde Oldgrandskeres Fordringer, saa smigrer Jeg mig dog med at Jeg derved ikke har skadet nogen uden maaskee mig selv i fald Bogen ikke finder Afsætning, hvilket da skal lære mig for Eftertiden at lade saadanne Gamle Alderdoms Levninger fremdeles ligge ubemærkte i den søde Fred og Forglemmelse, som i aar Hundrede har været de norske Alderdoms Mærkværdigheders Skiæbne, og hvis Forglemmelse har gjort og gjør dette vistnok gamle Riges Ældste Historie saa mørk og uviss. Men skulde herudi finde Opmuntring, da har Jeg foresadt mig at randsage efter Gamle Indskrifter, hvoraf Jeg veed Eendeel, og maaskee ved eftersøgning kunde finde fleere, der naar de bleve afskrevne og ved Trykken bekiendt for de Lærde mueligens kunde tiene til at forskaffe Lys udi Historien i een eller anden deel. Jeg har saaledes gjort Reede for min Hensigt. Enhver dømme ved Bogens Giennemlæsning hvorvidt den er opnaaet eller ej af Forfatteren.

Forfatterens fotnote

Udi Baron Holbergs Dannemarks Riges Historie 2.Tom.pag 171 og 351 anføres denne Hammers Beskrivelse som et rart og troeværdigt Haandskrift. Ved Reformationen blev Hammers og Opsloe Stifter forenede sammen under en Superintendent, nemlig den af Opsloe som nu kaldes Christianiæ Bisp. Derved tabte den Stad Hammer sin forrige Anseelse tog tiid efter anden saaledes af indtil den omsider gandske er bleven ødelagt. Bemeldte Stad har haft 24 Bisper hvoraf den sidste var Mogens Lauridsen som udi Reformations Tiden blev fangen af Hr. Truid Ulfftrand, hvilket er at see udi Christiani 3^{die} Historie pag.351, den første Bisp over Begge Stifter var Hans Ref. Denne rare skrevne Bog som nu er meget vanskelig at overkomme vidner at Hammer var Aar 1300 i sin Velstand og at denne Beskrivelse blev funden 1553 udi Hammers Taarn. Udi denne gamle

skrevne Krønikke findes tilligemed en liden Bispekrønikke, hvor efter Bispefortegnelsen kan rettes hos Hvidtfeldt, thi dette er det Eeneste man har om Hammers gamle Bisper, da der hos Hvidtfeld findes intet uden deres navne, og det i en anden Orden. Fore Bisp Mogenses Fængsel, opregnes adskillige Miracler. Holberg pag. 173 siger at der ikke skeede større Miracler fore Jerusalems Ødeleggelse, og er det her desmeere at forundre sig over, efterdie denne Bisp Mogens kun var en maadelig Bisp, men Miraclerne give tilkiende, at den Romerske Religion maae endda have regieret stærkt blandt Geistligheden i Hammer.

Dette manuskript som Holberg her omtaler, er det samme som Hr. Christoffer Hammer i aaret 1774 med priselig Omhue lod ved Trykken bekiendtgjøre, hvilket Jeg ogsaa herudi tildeels har fulgt, saasom samme er aldeles conform med 2^{de} af de gamle Haandskrifter som Jeg selv ejer, men det 3^{die} som jeg har Laant og findes med egen Haand at være skreven af en Provst paa Ringsager ved navn Jens Bugge heel ulæseligt dateret Ringsager d. 6^{te} September 1601 er meget fuldstændigere en nogen af de forandførte, hvilket Jeg ogsaa til denne beskrivelse meget har brugt. Denne Mands Gravsteen findes endnu i Ringsager Kirke med en Inscription der lyder saaledes: Herunder hviler Vellærde og Høylærde mand Jens Bugi Sognepræst til Ringsager og Religions Provst over Hedemarken og Østerdahlen samt Cannik i Hammer. Døde Paaskedag den 12^{te} April 1612 ætatis 70. Fra denne Mands Haandskrift har jeg taget de fleeste af de tillæg som herudi findes og som ikke findes i den forhen trykte Beskrivelse og var han selv 11 aar gammel da foranmeldte Revition udi Hammer Taarn 1553 skeede og altsaa selv som Øyevidne har seet hvad han siden skrev om i Aaret 1601, og hvor han afviger fra den i Taarnetfundne Beskrivelse synes mand med god Føye at kunde følge ham som troeværdig mand. Endnu skylder Jeg at gjøre mine Læsere tilkiende at dette Manuscript findes paa Gaarden Lille Boelstad udi Ringsager, hvor Jeg fik det Laant til afskrivning af da værende Ejere, men siden ved Døden afgangen meget hæderlige og fornuftige man Jens Gulbrandsen Lilleboelstad, som tillige da fortalte at denne gamle Haandskrift i umindelige Tid fulgt tilligemed Gaarden i deres Slægt, da de nedstammede fra en Præst ved navn Oluf Thommesen som havde boet paa denne Gaard og været Ejere af Haandskrift. Denne Præst findes afskildret i Ringsager

Kirke med sin heele Familie i Aaret 1632.

Tilføjelse av K til kapitlet Om Hammers Domkirke

Udi Bugges Manuscript tilføjes endnu følgende, at nemlig: Denne Kirke var holdet udi nogenlundes stand indtil de Svendske Anno 1567 opbrændte den. Kort for Reformationen var Træværket paa Domkirken meget bedærvet og skal det lille Taarn paa Kirkens mitere Deel være afblæst i Aaret 1490, men siden ikke meere Renoveret. Kirken var byggt i Korsviis med Fløjer og 2^{de} aflæg paa murene, saa at den indre afsæt af Kirkens Mure var bygget paa runde Pilarer af Steen som stod inde i Kirken. Udi den øvre afdeeling af Kirken sees endnu i denne Tid nemlig 1601 mange Huler i Muren hvor Bielkene har sadt paa hvilken Cohrene hvilede, som og mange afbrændte Stumper af saadanne Bielker vises i Muren. Disse Cohr var Herligen udstafferede og udarbeidet som jeg i min ungdom medens den endnu var ved Magt ofte saae. Oppe i denne Afdeeling var mange smaae aflange og runde vinduer, rundt omkring og neden i selve Kirken var mange dobbelte Vinduer med en smal steen i mitten i alt fandtes 18 Vinduer indberegnet de smaae runde ved Listværket. – Mellem Cohret og – hængte et forhæng rødt og hvidt flammende fra Gulvet til Taget opunder Hvælvet. I Cohret var og en Klokke hvorpaa blev ringet naar Præsten traadde for det store Alter, efter at Ringningen var forbie med de 6 Klokker i det store Taarn. Det største Taarn paa Kirken var imellem Kirken og Skolen, hvilken var bygget i en Række med Kirken i dens nordre Ende. paa Kirken var 5 Døre 1 paa væstre 2 paa Søndre og 1 paa den nordre Side foruden Den, som gik til Bispens Capell, Skolen og Hammergeaard. Under Kirken var mange hvælvede Kieldre hvoriblandt Bispekieldereren var meget stor. Ved siden af Kirken var et udgravet Listværk af huggen Steen som gik rundt omkring Kirken og svingede sig omkring Dørene uden paa Kirken. Op under Taget og omkring Vinduerne var ligeledes smaat Listværk i steen. Ligesaa var og overalt paa Væggene i den Haarde Steen udgravet Engler, Mennesker, Dyr, Fugler, Drager, Orme, Træer og Blade og mange slags kunstige Ting som endnu for en Deel ere at see, men dog er den største Deel deraf ved Ildebranden moxen bedærvet og Steenene af Heeden sønderrevnet.

Cannikkerne paa Hedemarken holdte deres Commun ved samme Kirke indtil den blev ødelagt 1566. Nu er den moxen øde saa derudi ikke meere nogen Gudstieneste holdes. Dog kan man endnu derudi see mange Antiquiteter blandt andet et Kors som er saa højt som Kirken inden i og endskiønt det hænger Løst paa Væggen og undertiden drives hid og did af vinden, dog naar man vil skyde det frem og tilbage ikke formedelst sin sværhed og Tyngde er at bevæge. Saa vidt Jens Buggis Efterretning.

K¹s merknader til dette:

Stene til denne Domkirke maae for det meeste være udhugget af et Bierg paa Græfsens Ejer paa Næss 1/2 miil fra Hammer som endnu vises.

[Med 2. hand: Ellers er at mærcke at Hammers Domkircke var af kvadersteen opført, derimod var St. Jørgens Kirke en trækirke og †kirken en tejlsten kirke.]

I Aaret 1785 lod S.T. Major Wessel efter sin Broders Hr. Cancellie Raad Wessels Tilladelse som daværende Ejere af Hammer opbryde Steen af Grunden paa væstre og søndre Hjørne af Kirken hvoriblandt fandtes endel af det før beskrevne Listværk, som endnu er at see i Kiøkken-Muren paa hans Gaard Nederqværn. Paa Gaarden Steenseng, Ringsager er ogsaa at see en Steen udaf dem som efter beskrivelsen dreiede sig op over Dørene paa Kirken. I samme Steen sees og et rundt Hull hvori formodentlig en rund Steen Pilar eller Stolpe har staaet. Samme Tid blev i Gruset fundet en Gammel forrustet Nøgle, som efter al sandsynlig Formodning maae have været Kirke nøgle. Samme ligger endnu hos mig i forvaring, og var nærværende der han og her omskrevne Listede steene blev opbrudte udaf Gruset.

Om Bispegaarden

[Dette kapitlet skriver seg fra Jens Bugges manuskript og er ikke med i de vanlige avskriftene av Hamarkrøniken. Det er hentet fra K¹].

Denne var en skøn Gaard i nord fra Domkirken paa et forhøjet Stæd og var imellem denne Kirken, Klosteret og Communitetet, alle Bispens Haver. Midt for Bispegaarden var i Eendeel Bispens Tiid en kostbar Brygge bygget ud over Vandet Miøsen med Lyst-Huuser derpaa. Ligesaa var en Kostbar Broe bygget fra

Bispegaards-Bryggen ud paa en Holme i miøsen til en meget kostbar Have der tilhørte Bispen, med smaae Træevæxter, Urter og Blomster Herlig prydet. Denne Hauge var bygget med stor bekostning med Pæler og Boldværk, opfyldt med steen og Jord, hvor af endnu i stille og klart vejr paa Bunden er levninger at see. Dog Miøsen aarlig borttager samme. Af selve Bispegaarden sees kun Rudera tilbage af et Steenhuus som forhen er mælet om –.

Ordforklaringer og realopplysninger

Atschellig: forskjellig, som kan atskilles

Leylighed: tilstand, forhold, omstendighet.

Hammerß gaard: var kongsgård eller kongelig ladegård. Stundom kalt Hamarhus. Seinere Storhamar gård

Christen Munck: Christen Hanssøn Munck til Toberup og Hammer (i Skåne). Var høvedsmann på Hamar gård 1549-58 og 1561-67 og på Akershus 1556-72. Svigersønn til Truid Ulfstand.

Trugels Cantor: Tru(ge)ls Olavssøn av en framtreddende adelsslekt i Hamarområdet. Brorsønn av biskop Hermann Tru(ge)lssøn. Se nærmere i Finne-Grønn 1926:412ff.

Mester Torbiøren: Torbjørn Olavssøn av slekten Skaktavl. Han var første lutherske prest på Toten. Gift med søster til nedennevnte Christoffer Mogenssøn. Døde 1577.

Mester Amund: Amund Ellingssøn var sokneprest på Gran på Hadeland fra ca. 1542 og kannik i Hamar. Døde 1573.

Herr Baard: Bård Rolfssøn til Østby av den norske adelsslekten Rosensverd. Var sokneprest til Stange. Døde ca. 1578.

Bendt Haar: Bengt Andersson av adelsslekten Hård. Lagmann på Oplandene 1548-54.

Christoffer Mougensøn: Var av slekten Handingmann, eide Vie (Nordvie) i Stange. Fogd på Københavns slott 1556. Deltok som underadmiral i sjøslaget ved land og falt der 1566.

Hans Krugge: Hans Johansson Krukov eide Tjerne i Ringsaker. Trolig av en adelsslekt fra Pommern.

Ousdalsbønnder: Odelsbønder. Trolig mistolket av en avskriver som bønder fra gården Ousdal.

Commune: felles eiendom for kannikene ved en domkirke, felles bordhold 'mensa communis', og kalt 'communastuffuan'.

Scholle: En skolemester i Hamar omtales første gang 1333. Skolen ble nedlagt 1537, gjenopprettet 1572. Ble flyttet til Vang i 1584. Bisp Jens Nielssøns sønn var elev der.

Olluffs Kloster: Det er bare Hamarkrøniken som omtaler dette klosteret. Det er trolig det samme som kalles St. Antoni kloster i en jordebok fra 1596.

belleilliggen: tjenlig, skikket, gunstig, med god beliggenhet.

Halduor Wlffsen: prest ved Hamars Domkirke 1519 og nevnes og som kannik 1537. Døde 1549.

Seyerwerck: kirkeur, fra tysk Zeigerwerk.

schruff: skruv, topp, òg topplue, topp-punkt.

Herre Salle: herskapssaler.

fetallie: viktualier= matvarer.

Bordstue: trolig den rette varianten, andre er 'badstue', 'borgstue'. Bordstue= spisestue. Borgstue=oppholdsstue for tjenerskapet på en større gård (borg).

Klosterritts strede: Dette Klosterstrede er ellers ikke nevnt. Storm mener det har gått langs stranden fra Storhamar til Hakebekk. Gerh. Schøning og med ham J.C. Berg tenker seg at navnet skyldes et annet kloster enn St. Olavs, ettersom det lå ved Domkirken. Men krøniken forteller at St. Olavs kloster lå ut mot Mjøsa. (Berg 1802:254).

deel: Ordet forekommer flere ganger i krøniken. Det har et noe vagt innhold: del, ting, andel, tildelt eiendel.

Hagebeck: Hakebekk, grensebekk mellom Storhamar gård og den egentlige Hamar by.

Hoelset: ligger søraust i Hamar, ovenfor jernbanestasjonen.

Aspehollmen: nå landfast ved jernbanebrua over Akersvika

handel: her, gjerning, virksomhet.

beschieden: Ordet forekommer oftere i krøniken. Den relevante betydningen er det vanskelig å finne i ODS, Kalkar eller i nedertyske ordbøker. Den nærmeste

betydningen er trolig den som er oppført i SAO: 'beskärđ 1. bestämd del, ration, 'hvad som är (ngn) beskärđt'. Betydningen da helst 'tilmält del, eiendel', og ikke 'ordning' som Storm og med ham Arnesen oppgir.

Fischetorffuit: Storm sier: «Beliggenheden kjendes ikke». Men om den fiskesteinen som lå på torget, sier Schøning at den lå ved stranden søraust for Storhamar gård. 1842-utgaven av Ludvig Risum forteller at den ennå kunne sees «lige ved Vandbredden». (Arnesen 1937:69).

Korßkierchen: Korskirken var egentlig et kapell, 'capella sanctæ crucis apud Hospitale Hamariense' kalles det i 1284 i bisp Torfinns testamente. Kirken lå aust for Domkirken ved Grønnegaten.

Staldgaarden: ladegården, uthusbygningen på Storhamar gård.

Embidsmend: handverkere.

Embed: arbeid, handverk.

Kolekind: Kolkinn er nå en drenert myr nord for Storhamar.

giedeRyggen: nord-nordvest for Domkirken.

Atten hundere: Visselig overdrevet tall.

Weragtige: våpenføre (av 'verje').

blaatt och Guldt: Norges konges farger var rød og gul. Blå og gul var de bare under Erik av Pommern.

Berystede: bevæpnede, utrustede.

St. Jørgens Kierche: Ikke nevnt i andre kjelder. Trolig en hospitalskirke for spedalske her som andre steder.

Rendere: gno. 'rennari' =løper, kamprytter; og utroper, bervbærer. Her altså bytjener, konstabel.

Engeltorn: eplerose, rosa rubiginosa, busk med duft som epler. Blir ca. 2 m. høy. Nå viltvoksende langs kysten mellom Larvik og Oslo.

Besnyderlige: særlige, spesielle; *viktige*, utmerkete.

Staldsberrig: Stallsberg, gård i Skjedsmo.

giorde sig W-nøttig: voldte besvær, voldte skade, fortred. Unyttig; og: uforskammet, nesevis, ond, kivaktig.

flagstad Broe: går over Flakstadelva i Vang. Elva renner ut i Akersvika

Hundrede Berustede Karlle: Det var erkesbisen som kunne holde 100 bevæpnede, utrustede karer, de andre bispene bare 40.

Adriam: Hadrian IV 1154-59.

Hamarkønicens bispeliste har en del feilaktige årstall, og rekkefølgen av bispene er ikke i alt korrekt. Listen over de katolske bispene blir her gjengitt etter DN 17, ved Oluf Kolsrud:

1. Arnalder, innsatt 1152
2. Ormr
3. Ragnarr, død 1188/89
4. Þorir, innvigd 1189/90, død 1196
5. Ívarr Skjalgi, innvigd 1196/97, død 1221
6. Hallvarðr, innvigd 1221, død 1232
7. Páll, innvigd 1232, død 1251. Etter Páll ble Þórðr = Theodorus innstilt til biskop, men ble forkastet av pave Innocent IV. Þórðr var korsbror i Hamar. Han er ikke med i krønicens bispeliste
8. Pétr, innvid 1253, død 1260. Etter Pétr var Loðinn, korsbror i Hamar, utpekt til biskop, men ble forkastet av kongen til fordel for Gillibert. Han er utelatt i krøniken
9. Gillibert, en skotte, utnevnt etter kong Håkons ønske 1263, død 1287
10. Þorfinnr, innvigd 1278, død 1285 i Flandern
11. Jorundr, innvigd 1285/86, erkebisp 1288-92
12. Þorsteinn, innvigd 1288, død 1304
13. Ingjaldr, innvigd 1305, død 1315
14. Bótolfr, innvigd 1315, død 1320
15. Hallvarðr, innvigd 1320, død 1349
16. Ólafr, innvigd 1349, død 1350. Krøniken har utelatt denne biskop
17. Hávarðr, innvigd 1351, død etter 1363
18. Magnús, innvigd 1364, død 1380
19. Ólafr Brand, innvigd 1381, men flytter til Stavanger samme år. Krøniken har ham ikke med
20. Sigurðr, innvigd 1383, død 1418/19
21. Arnbjorn Sunnolfsson, innvigd 1420, levde ennå i 1430
22. Peder Boassøn, innvigd 1434, levde ennå i 1440. Han er utelatt i krøniken

23. Gunnar Torgardsson, innvigd 1442, levde ennå i 1471
24. Karl Sigurdsson, av slekten Skaktavl, innvigd 1476, død 1487
25. Hermann Trulsson, innvigd 1488, død 1503?
26. Karl Jenssøn av slekten Skonk, innvigd 1505, død 1512
27. Mogens Lauritsson, innvigd 1513, ført til Danmark 1537, død 1542.

Varianter med kommentarer

I dette variantoversynet blir det hovedsakelig tatt med varianter som gir teksten et avvikende innhold, som har vesentlige tilføyelser eller utelatinger. Ortografiske og morfologiske varianter, ledd- og ordstillings-avvik blir det sett bort fra. I Storms utgave omfatter variantapparatet håndskriftene A B C D E, og det kan vises til det for et noe mer detaljert oversyn. Avvikene er gjerne større i F G H K, og de kan fortelle en del om de tolkinger og de mistydinger av teksten som avskriverne har gjort. Det kan ha sin interesse.

Variantapparatet er her presentert noe ukonvensjonelt, og det er knytt kommentarer til noen av variantene. Når ikke annet er opplyst, har håndskriftene ikke vesentlige avvik fra U, som vår utgave er trykt etter.

De variantene som forekommer i flere håndskrifter, er gjengitt etter det først nevnte av de håndskrifter som blir referert, når ikke annet er sagt. Når ingen nærmere referanse er gitt til klassene F G H, er de hentet fra henholdsvis F2, G1, H1.

Tittel

U har tittel på skriftet skrevet på egen tittelside. D har ikke bare identisk formulering, men teksten er arrangert på samme måte, i form av et triangel med spissen ned. E har samme tittel, men ikke på egen side.

U's tittelformulering går stort sett igjen i H-klassen med disse avvikene:

Hammers Krønike] Hammers kjøbsteds beskrivelse,
beste] beste og skjønneste.

Ordene «atschellig» og «ungefehr» mangler i H. Ha har dessuten en overordnet tittel: Store Hammers beskrivelse hvorledes den har været funderet

for 400^{de} aar siden.

A har ingen tittel, bare overskriften In nomine Jesu Christi, som ellers også står framfor tittelen i E.

C har som tittel på egen side: Beskrivelse over Hammers Kiøbsted, Samlet af en gammel Bog.

U A B C D E har en ny overskrift eller tittel etter intimasjonen, før første kapittel, noe som tyder på at intimasjonen egentlig ikke opphavlig hørte til krøniken. Variasjonen i ordvalget i disse håndskriftene er av mindre viktighet.

Den overskriften som er plassert mellom intimasjonen og første kapittel i disse håndskriftene går igjen i F og G framfor intimasjonen, men den er bare delvis bevart, og tilføyelser har kommet til:

Om Hammer og Hammers Kiøbsted] En Kaart Beschriuels om Hammer Bye og Kierche sampt Deres Biugning FG [etter F1].

Wellmagt] velstand G2,7.

Scholle] + og huorledis samme stad og schiønne Biugninger er bleven ødelagt og (i Grund G) ruineret FG.

K har sin egen tittel som vist s. 67. Men selve krøniken har i K overskrift nærmest i slekt med den i F og G, med en egen tilføyelse: En Kort Beskrivelse over Hammer Bye, Dens Kirker, Klostre og andre Bygninger den Tid da Byen var i Floer, Samt derhos føyet Korte Anmærkninger om hvad deraf endnu er i vore Tider med fleere Ting og Mærkværdigheder desangaaende som følger ---.

Intimasjonen

Manuskriptene U A C D E H er enige om at møtet fant sted den 22. juli 1553. Men alle F-, G- og K-håndskriftene har 22. januar. 1600-talls-håndskriftene har altså alle juli, så januar beror trolig på en feillesing i det felles grunnhåndskrift for F G K.

Alle kjeldene er enige om at møtet ble holdt hos Christen Munck, høvedsmannen på Hamar gård, at Trugels kantor og mester Torbjørn var til stede. U A C D E er ellers enige om at disse var de andre tilstedeværende: mester Amund Ellingsøn av Hadeland, lagmann Bengt Hård, Christoffer Mogenssøn til Vie og Hans Krukov til Tjerne.

Alle de andre håndskriftene nevner òg Bård Rolfsson, i G_{2,3,7} kalt Robsers. Men G- klassen gjør ham til lagmann og har ikke med at han er af Stange. Mester Amund Ellingsson av Hadeland blir gjenstand for flere forvanskninger. Han kalles Erichsen i FG. I G er det han som er af Stange. F₄ og K har ham som Amund Hemmingsen, rettet til det også av Berg i G₃. Endelig har F₁ Amund Erichsen i margen rettet til Evensen. Denne rettingen er trolig gjort etter et håndskrift av H-klassen, som vi kan føre tilbake til ca. 1700. Alle H-avskriftene har Evensen [Evindsen H 4].

Christoffer Mogensson er med i alle håndskriftene, men er i H kalt Christen og i K omtalt som Christopher Mogensen Handingman til Wien paa Øen den Hellige.

H og K lar en lagmann Bertel Gotske være med på møtet. F₁ har, trolig etter H, tilføyd i margen Bertell godschie Lauman, og Berg har i G₃ rettet Baard Robsers til Bertel Godske. For Hans Krukov har H Hans Gotske til Tiernes gaard [H₆ Furnes gaard].

Varianter ellers i intimasjonen:

Cantor] canich H.

Geistlige] christelige GK.

Ousdalsbønder.] Slik og i D E. Ellers od(d)elsbønder.

fantis udj – Taarn] fantis udj en bog som kaldis Hammers gaards Torn H.

Leylighed] herlighed G₅ H₄₋₇.

Hammers Kiøbsted] Hammersgaards Kiøbsted G_{2,3,7} .

sidenn – Naade] siden efter kongelig befalling nedsendt til Kiøbenhavn H.

Om St. Olluffs Kloster

Bygning] bygninger F₄ G [-G₁] H₅₋₇ K.

Leylighed] Ordet mangler i G K, var vel gått av bruk i den eldre betydningen.

fruchthauffuer] frugtbare haver B, frugt og haver. F₁.

belleilliggen noch funderit] herligen beliggende saa alting var derved vel funderet F G_{1,2,5} K, - G_{3,7}. H omtolker: var baade stor(e) og herligen funderet. H's tolking kan være: Klosteret var både stort og [dessuten] herlig fundert.

Det er noe varierende meninger i avskriftene om hva «wandet Møssen nu siden haffuer borttagit». Som U har A B C D E hager og hustomtene, altså det siste som kompositum. F G H K har det som skilte simpleksord: huusse, hauger og tomterne [etter H 2]. F G K lar dessuten klosteret stryke med: borttaget baade Klosteret, Haugerne, Hussene og deres tompter. A har tilføyelser som ellers mangler: borttagit Jorden, den største Part, baade aff hauffuer och Hussetombter med sin Storhed som laa i Vandet, baade det Eene oc det andet. B følger A inntil 'Storhed'.

med derris Storhed] -r F G H K.

Alle handskriftene har med hvordan dette den gang var vel forvart med peler og bolverk, men F G H K sløyfer langt vd til vandet, og som vi så ovf. mistolker A denne sekvensen. U B C D E har samme ordlyd her. Andre avskrivere har følt behov for å slå fast at vernet gjaldt den gang, altså før Mjøsa har tatt bort alt: F2 som idj tiider var saare vel forvaret, G K som i den tiid var-. H har sin egen versjon: som da med Pæler og bollværch var forfærdiget og befestet [etter H 2].

Klosterritt] Coret H2,3,4,8.

udj Kierchen] udj samme Kloster FG.

K har her et tillegg som ikke fins i andre handskrifter. Kanskje har K det fra Jens Bugges 1601-versjon: «var mange herlige klokke- som brugtes forðum at Time [=kime] paa naar Munkene skulle læse deres Horas eller holde deres bede Timer.»

Vestre] venstre C F4 Hb, væsterste A.

och yderste] - F G K.

Canichgaarden Her Halduor Wlffsens gaard] FG K lar det dreie seg om to ulike gårder: Cannichgaarden nest hoes Hr Halfvor Ulfsons gaard.

Her (=Herr)] hvor H2,3, hos H5,6,7. Mislesingen gir meningsløst innhold.

Wlffsens] Ol(l)ufsen B E, Olsen H.

och indtil Communit – Wrttehaug]A B hopper over hele sekvensen og endrer derved innholdet.

gaard] gade H. H4,5,7 leser da: yderste og vestre gade, H2,3,8 den yderste og venstre gade, og H6 den østre og vestre gade. Denne gade i H lå da ved kannikgården. Som en konsekvens av gade for gaard skriver H: havde hver gade

sin egen frugt- og urtehaug.

Huuss hos huuss] gaard hos gaard G_{2,3} K.

och Closterit] - G[-G₁] K.

H tolker sekvensen på sitt vis : indtil communitætet og Clostret, som mesten møtte mod hverandre [etter H 4].

huer gaard som Cannicherne haffde] hver Canichegaard H.

ere mange til siunne] mangestædss ere at see F G₁.

Kierchegaardens Portt] Domkierchens kierchegaardtz Port A B.

Portt] -G[>G₁] K.

Forholdet med skolen og skolegården blir lagt fram på varierende vis:

schoellen stoed] hussene aff scholen stod ABC.

Skoellegaarden – Kammer] den halfve part af Skoelegaarden som stoed uden fore var med skønne kammers F G K.

Skoellegaarden Vdenfor] uden om schoelen H_{2,3}, runden om Skoelen H 4-7.
I H8 er «uden» rettet til «runden».

udj sin Sali] udj schoelen Hb, udj sin Sahl og skoelen Ha.

Om Hammers Domkierche

Opplysningene om kirketårnene varierer en del:

paa de Toe Taaren] paa det stoere Taarn F G K

Knapper] Carnapp AC, karnap B.

paa det større taarn] paa det andet Taarn F G K, + midt over Kirken K.

och spier] - F G H K.

och en Hanne forgylt] paa hver Fløy var en Forgylt hanne F G₁, paa hvert Fløy var et forgylt kors ovenpaa G[-G_{1,5}].

Hanne] Hammers A, haanes B.

med Tre - Kaarss paa] med 2 de Forgylte stoere Kaarss oven paa F.

Som vi ser, er det til dels stor uenighet i handskriftene om hvordan kirketårn med spir og fløyer har sett ut. U A B C D E nevner alle at det var to tårn med forgylte fløyer med knapper på. Deretter nevner de det store tårn og spir med 1 o

fløyer. F og G taler om det store tårn med 16 fløyer og det annet tårn med 10 fløyer. At H utstyrer kirken med 23 tårn med 16 fløyer beror nok på at foreleggets 2 (eller 3) blir mislest og kritikkløst gjengitt som 23.

K har andre opplysninger om tårnene som kan stamme fra Bugges manuskript: «Denne kirke--- hav[de] 3 Taarn og blev kaldet Hellig Trefoldighedskirke. Paa det store Taarn var 16 Fløje med forgyldte Knapper og paa det andet Taarn midt over kirken var 10 Fløje med forgyldte Kors over, oven over paa Cohret var og et lidet Taarn med forgyldt Fløj og Knap.

Konstlige] kostelige B E F H, drabelig A.

stoelle] stolper G_{2,3,7}. K₂ har samme feillesing, og det kan tyde på at Christensen har hatt et annet forelegg ved siden av K₁.

med dørre fore] + en part A B.

med megen Anden herlighed] med megen anden Usigelig ornament og Prydelsse F G K, og andre Instrumenter H.

bøgger]+ oc Ornament AB, + saa vel som 4re Altere alle forgylte F G K. gauffilen] Gulfvæt G[-G₇].

paa dend side] paa den søndre side H.

Spier] Spids B, Spield Hb. U sier intet om spirets størrelse, men A B har: en liden Spihr [Spids]. F G har derimot: en stor høy forgylt spiiir.

offuer taarnitt] mitt offuer chorrit A, ---torvet B, over det største Taarn i Kirkens østre Ende K, som kan ha denne opplysningen fra Bugge.

Kunde mand høre Liuden] kunde mand lang vey høre liuden F G, gaf det en herlig liud og klang fra sig langveis omkring H [-H_{2,3}].

En gang --- Capel] en gang fraa Kirchetaarnet og ind paa Hammers Gaard, saa vel som og en gang fra Bisspens Capeel, ind paa bemelte Gaard F G₁, en gang fra Hammer gaard og ind paa bemelte gaard G [-G₁], – ind paa Kirkegaarden K. F og G har altså mistydd det slik at det var to ganger, fra kirketårnet og fra bispens kapell.

endnu er Till siunne] Alle avskriftene er enige om at alterstenen ennå er til syne, men K₃ slår fast at det gjaldt tidligere: «endnu i hr. Bugges Tiider var tilsyne». I fotnote: «men ikke i vore dage sees denne Steen.»

Om Hammer Kierchegaard

Røde] Røede store F G[-G₁]K, store G₁.

steene] tagstæne A B C.

schruff] tegelskruff F G, skuur K.

med tagt schruff offuer] Med Tag ofver H.

Tou fløye] 2de Forgylte Fløyer F G K.

I K's kommentarer heter det: «Kirkegaards muuren er endnu meget tilsyne. Den er 170 alne paa væstre, 140 paa søndre side. Det andet kan man slutte sig til, der findes overalt Menneskebeen nok, dog ingen af usædvanlig størrelse. Pladsen overalt er begroet af Malurt om Sommeren.»

Om Hammers gaard Bygning

Disponeringen av innholdet i dette kapitlet varierer. F G K har en annen rekkefølge av innholds-momentene enn de andre handskriftene. De innleder med en beskrivelse av gårdsmuren, som mangler i U A B C D E: «Runden om Hammersgaard stoed en meget høy og tych Muur, der Inden fore [G-G₁ «udenfore] stode først---.» Så følger beskrivelsen av de forskjellige salene og kjellerne. Først der etter kommer omtalen av tårnene, som de andre begynner med. Alle handskriftene har ellers de samme innholdselementene med.

Hammers Gaards Torn] Mit udj Gaarden stoed et Muuret taarn F G K.

Ligt høyt med dett første Taarn] lige højt ved det første og største Taarn Ha. Hb har det samme - højt.

første] største A B F G K.

udj Tornnene]af hver sit Taarn F G [-G₂], udi en hver af Taarnene G 2, paa (fra) det ene Taarn til det andet H.

naar som de – Høytt] - F G K.

Bagersshuss] røggerhuuss F G K, - H.

och huald kielder] - F G K. Meningen blir dermed en annen: --- steggershuus med en Brynd der Nederst udj.

och Vaaninger] - F G K.

Herre Salle] Herre sæder A, muurede Saler F G [-G1] K, murede Huuse eller Sahler G1, smuche Kammerser Hb, - Ha.

Nederste] inderste H.

och yderste] - F G K.

Fruerstuffue] forstuffue A B C F G H K. F understreker at det er tale om to forstuer: Forstue af huilchen mand kunde gaa i en anden Liden Forstue.

gaae I dend Lille Fruerstuffue som Vin Kielderens waar vnder] gaa af dend lille forstue Ned i Winkielderen H.

Fadbur] fadboer B, Fadeboret F G1 H2, fad(e)bordet G3,5 H1,3,5,6.

Soffue Kammere] svendkammers G, smaae kamre K, + store og smaa F G.

Kielder] kornkieldere G2 .

fetallie] Victualie D, madvahre G2,3 K, - A, som i stedet regner opp matvarene: Malt, Mæl, Kiød, fisch-, + med skiøn proviant og fetalix H [Etter H 2].

Ald Anden deel] ald anden tilbehøring G1, - G2,3 K.

Huad som helst mand Wilde] huad som helst til Huussfornødenhed giordes behouf F G, alt hvis som behøfvedis til Folchenes Spisning H.

Gieste kammer] Giæste herberge G1,3,5, - G2 K.

Murrith]en trefelig muret F, en treefoldt mured G1,2,5 K.

Bordstue] badstuffue ABC, borestuffue D, Borgestue F H, Borgerstue G1,2,5 H, Borrestue K.

Tusende] 100 G1,2,7 Ha.

Mand] Mennesker F G.

Om Hammers Kiøbstedt

Først om Klostreritts strede. A B D har dette som del av overskriften. I K er overskriften «Om Kloster Strædet».

gandsche] + tett A.

bygt] beprydet K, + paa baade sider A B C K,+ --- af gaden H.

nyttelige husse] pregtige stoere Muurede huusser F G K, + og kiøbstad bygning(er) H.

tiene] sømme G, + oc behouff giordis [B:giøres] A B.

Kornboder] kramboder A B C G H K.

Sammelledis] + visterhuus, oc A.

Sammelledis --- beliggendis] - K.

Anpartt och deel] Andeel oc Part F G H, och deel] - A.

Huad som --- beliggendis] huiss som enhuer tilhørde F G.

de haffde Huer] hver kiøbmand havde G7 K.

med Baader] med Nøster at sette baader vdi A, med Baade-Noster C, Baader oc all anden tilbehøring i alle Maader F G.

de haffde – Baader] hvorpaa de hafde bygt deris Søeboder og brygger, som de hafde deris baader og Skuder liggende H.

Lystig gade] + oc herlig gaardtzrom A B C, - H.

Gaader] gaarder B C F G Ha K. Det er full forvirring i handskriftene om det er tale om 'gater' eller 'gårder'. I første tilfellet er det uten tvil tale om 200 gårder, slik alle uten U og D har. I det andre tilfellet er det derimot tale om gater, slik det klart går fram av det etterfølgende «langestreder och Tuergader». Likevel har B F G H K «gaarder» også her, B har sågar «tverrgaarder».

langestreder] Hagestreder FG, Havestræder K.

Imod Hoelset] - G H.

stretchede sig] + deres gade F G1 K.

Yd til] i Øster til K.

der haffde de --- beschieden - K.

handel och beschieden] drift og handel FG [-G2], Handel og boder H.

och beschieden] - G2.

Bescheen och deel] beschiæden vell A, hver sin Eyedeel F G K, deres beskichede [beskeden Hb] Leigligheder H.

gaardsrum] gaarder FG.

Ligge saa --- alle maader] - G2,7 H.

Frugthauger] + oc gaardtz beschiæden som nogen af dennem paa Lang stræden boede, vdi allehaande Vilkor A B.

Wilkor] tilbehørig Wilkaar F G1,5.

Och Anden Wilkor] - G3,7.

Saauelsom dend Anden] - og Herrens Rige Velsignelsse F G1,3,5.

Om Den Grønegade

Langt omkring --- Grønnebechen] C hopper over den mellomstående tekst. [Storm opplyser feilaktig at den mangler i B].

bescheen och] - F G H K.

bescheen --- de Andere] bescheden deel vdi alle maader som alle de andre gader, med al Herlighed, i huadsomhelst det kunde være A.

lige] vel saa goed F G.

och Vaar - Bygt] som schiønt oc ordentlig bygd oc forfattid vaar A, - H.

Ordentlig Bygt] herlig og ordentlig bygt, af Muurede Huusser og gaarder F G K.

staden] + huor mand vilde A H. A dessuten: Vden hinder sitt ærinde der at for Rette.

Om Kaarsskierchen

Kaarsskierche] + med sine Ornamenten vaar herligen beprydet oc A.

tegelsteen] steen B H.

effter dend schick --- Pauedommit] - K.

I Pudedommit] - H.

Saauelsom --- timmeklocker] med herlige Klocker G, baade med Orgelverck, Seierværck, Timeklocher og andet som ziirligt og herligt var H, med herlige Klokker, Seierværck og Orgel K.

Cantor] Canich H.

tilhørrede] bode (udi) G1,2,7K, beboede G3,5, var ejende H[-H,], var liggendes H1.

I dette kapitlet skiller A seg en del ut fra de andre handskriftene ved sin ordlegging, men innholdet er det samme: «hun vaar herligen schickid baade Inden oc Vden, med alt huiss Handell, som Hende burde effter den schick som

paa den tid vaar brugelig i Paffuedømmit med alle de Ornamenten som der
tillhørde.»

Om Biskops strede

som dennd endnu er] der som Mand endnu kand see lignelse [Spor K] effter
dend F GK, - H.

lige neder] endnu neder A, endte neder B, og strecher den [stræckte] sig lige
Neder F G, strakte sig ligetil K.

Som Almuffweyen – och] - K.

Almuffweyen] Almandveyen A C, Alfaarveyen F G.

Embidsmend] ha(a)ndverchsfolch H K.

tenche --- behoff] tencke eller effter denne landtz leylighed opneffne eller
haffue behoff, at bruge som vaar Teygelbrendere, steenhuggere, hattemagere,
Plattenslagere, Muhremestere, kierchebyggere, schreddere, schomagere,
kleinsmed, groffsmid, kniffsmede, guldsmede, schindere, Buntmagere, oc
Verckmestere som giorde hornarmbørste, med mange andre slaugs
Embidthmend A. B har tilsvarende tekst.

K viser i selve teksten til Bugges manuskript i omtalen av handverkerne, uten
at noe egentlig nytt kommer fram i forhold til krøniken ellers. Det eneste er
Bugges personlige vitnemål: «og videre foranførte Provsten Jens Buggi i sit
manuscript om Hammer at endnu i hans opvæxt at denne Gade var bekiendt af
mange ypperlige Embedsmænd d.e. Haandværkere som der boede, som ikke
havde sin lige i kunstige arbeider paa den Tid i ganske Norge. Blandt disse
fandtes især fortræffelige Steen og Billedhuggere Tegelmestere samt muur og
Bygmestere, som vidt ifra blev søgt naar nogen kirke eller anden stor Bygning
skulle opføres».

de Folck --- til goede] de hafde og til samme Stræde deris fornøden hauver,
lige ved de andre Invaaner, og særdehlis hvad de til deris handverckers
fornødenhed kunde bruge H. H gir altså denne passus et helt annet innhold.

bescheen, Dell och Handel] Drifft och Handel F G K.

saa megit --- til goede] saa meget som deres Haandværk ville tillade dem K.

hoes gaard – Staldgaarden och] - D.

Vaar Der icke --- at bruge] var der icke meget af Hammers Hafver, paa nogen side, som io duede til at bruge F G. Adverbialet 'jo' i denne eldre betydningen har ikke blitt oppfattet av avskriverne bak F G, og teksten har fått motsatt innhold. H har sammenhengen klarere: Der var da [dog Hb] icke meget af Hammers Byes March uden det var optaget till Nytte og brug. K endrer innholdet: og havde disse sine Haver ligesaa vel som de andre Borgere.

forne Lange gade] bemelte Stræde G [-G1], samme gade Ha, samme stræde Hb. K gir tilleggsoplysninger: Fra dette stræde gik mange Tværgader op i Grønnegade saavel som ned i Miøsen.

Herlighed] beschieden deel oc herlighed A, Beskeen og deel B, fornøden brug H.

Kolekind] Kaaldkild A, Kalche Ha.

waar ochsaa --- gaatt Aff] fra dette ledede de Vandet med Render hvorhen de vilde K.

som Mangge --- gaatt Aff]at deraf kunde have Vand til byens fornødenhed H.

Vdj forne Hammers --- Embidsfolck] -G.

kaastelige Embidsmend] de fornembste oc kunstigste folch A, saa smukke konstrige Embedsmænd B.

udj de dage] + efftersom deris Rychte gick A B

Bedere eller yppermerre] - A.

paa derris Embids Veignne] til deris Arbeyde F, - A.

En Ihukommelse] en ævig i Hukommelse A F H.

Ihukommelse] + effter deris dage A B.

denne Berømmelse] og berømmelsse F, - E.

denne – Embidsfolck] - A B C H.

Bispermis] 4 H.

haffde derris Waaning] de boede oc haffde deris Væssen A B.

Waaning] vaaninger og jord K.

beste floer] ypperste fryd og floer B. + og herlighed H.

Fanttis der ---] H misforstår og stokker om på teksten: Og fandtis da udj Hammer Bye, naar Kongen eller hans Ombudszmand, engang holt Munstring

om Aaret 1000 Vederhæftige Mænd og Borgere.

Weragtige] vederhæftige H.

Ombudsmend] Embedsmænd D E F Hb.

Hoff farffue] Hoffane F G, Vaaben eller Hoffane G [-G1].

formerritt] forbedrit A.

Welmagt] + oc sin Rette brug som vell er, gud schie loff A B.

saa tabte Hammers Borgere] G H.

och Breffue] - A B H.

121] 900 A B, tre hundrede C, 1121 F G.

Tre Tusende] 300 C.

werachtige] vederheftige F G H.

Om St. Jørgens Kierche

funderit] stafferit A B, beprydet H 5.

burde at haffue] tilkom H.

effter som --- brugligt] effter den Catholische viss och schick A, efter dend tiidz skich og Sædvane Ha, effter den tid og sædvane Hb, - G.

udj dend Blinde papisterie waar paalagt] efter dend Catolske Religion blef Celebreret H, i de Catholske Tider ikke var mangel K. De seinere avskrivere har altså mildnet dommen over papisteriet.

Aller sidst] aller mest A.

Ringitt] begynt G1,3,5,7.

Kimme] Ringe oc kime A B, time C, komme F G1,3 H.

Och naar --- Mest kunde] - G2. H omtolker til: Da komme de samptlige hver i sin kierche.

iche lenger] baade med at begynde og ende Ha, ---begyndelse og ende Hb.

stelle Weyer] blidt oc stille ver A.

«Hørrde dett --- Wandett] kunde samme Ringen og Kimen af alle kirchene [klockerne Ha] hør is lang vej baade paa landet omkring alle sider Hb, høre lang vey til land B, høre det langt bort at det Ringede G2,5,7.

naar mannd Hørde --- Kierchen] da kunde mand høre, Naar som at Presten oc degnene siunge i Kiercken oc Orgeverkernis Lyd hørdis A, og de som reede omkring Hammers kircke eller Kiøbstad, da maatte mand høre, naar som at Præsten og Degnene siunge udj Kircken og Orgelverkernis Lyd hørdes B.

maatte dend --- Hørde Siunge] H skriver denne passusen om: til med maatte et Hierte glæde sig ofver dend Gudelige [Hb:yndelige] Sang og Musiqve, der holtis udj alle Kircherne, med Aandelige Psalmer, sampt guds Ordz forkyndelse af Prædichestolen efter dend da værende Papistiske brug. K ordlegger seg også her på sitt eget vis : - Græde og inderligen Glæde sig ved Guds ord og de Psalmer som der bleve udsagde og udsiungne med Orgel saavelsom Menneskers Stemme.

Om Regenttere wdi Hammer] Byens Øfrighed H.

Borgemester] + eller Øfrighed H.

som – allmuffue] - H.

allmuffue] Indvaanere G1, almue og Indvaanere K.

Raadmenderne] + med Laugrettismend A B.

Tre Rendere] 3 vnder sig A B, 10 Tienere som da kaldtis Rendere H, 10 Rændere K. K har en tilføyelse, trolig for å forklare de ulike tall i foreleggene : Paa det sidste var udi Hammer kun 3 Rændere, saa meget havde Byen aftaget.

som nu kaldis] som mand kallede A.

Øffrigheden] en [B :endten] Aandelig eller Verdslig Øffrighed AB.

Vdrette] bestille A B, befalle H.

eller tilkiendegiffue] - F G.

och Verge]- G K.

da ginge – at gaae] da ginge disse 10 Rendere, hver med sin Væрге ved siden og et Kaabberhorn I haanden, hvor udj de blæste og ved den Liud kallede Meenige Mand tilsammen [Hb: og Indbyggerne] til Raadstuen, der at høre Øfrighedens Villie og Befalning og hafde hver Rendere sine gader, som hand skulle gaae og blæse paa H. Også K omskriver denne sekvensen, men innholdet er stort sett det samme.

mehning] + oc Willie A B.

Om Raastuen

Hammers] Deres A B.

Kloster Kierchegaard] Closteret og Kierchegaards Muren H.

Kierchegaard] + nest op till A B.

stercheligen] store og sterche H, - B

for Ildtz --- Vagt] - A.

for Ildtz schyld] som brugtis udj Ildebrand, Warmen med at udsluche H.

Om Hammers Vaaben

Vdgraffuit] + i den haarde steen K.

Vdhugen] Vdgraven eller huggen F.

Bogstaffuer] Runde Bogstaver F G 2,7, Rune bogstaffuer A B G_{1,3,5} K.

saare lystigt] stor lyst E, gandsche saare lystigt A B.

Roede omkring] reede om(kring) G, rode forbie H, rejste forbie Hammer enten til Lands eller vands K.

Och de Pelkgrimme] saa at Pilegrimene B.

med sig] + paa hiem Reyssen A B.

Vrtter] Vrtefrød eller træ A B, Urter, Frøe eller treer F G, Blomsterfrøer eller og Træer og andre udenlandske vexter K, som videre tilføyer: saa var det især derved at Hammers Byes hauger bleve forsynede Med alle disse herlige Ting.

Kierist kommen] meget kierkommen G.

Engeltorn] Engelhorn A, Fagelssen C, Engelnoeren D.

H-manuskriptene omskriver og utbroderer teksten for å framheve ytterligere Hamars herligheter. Til dels blir innholdet da noe endret. Teksten i Ha: «Naar nogen Rode forbie Hammer, om Sommeren, Da var det saare lystigt at see til dend. Til med gaf de mange vellugtendis urter, som stode udj Haufverne, saadan en sød lugt fra sig langt ud paa Wandet, at det var største lyst og behaug. Ja de Pillegrime som ginge til og fra Rom og fra mange fremmede stæder, Droge Landet omkring for at besee, At de noget af de Vellugtendes Urter og Andre

Rariteter maatte bekomme, at føre med sig til deris lande saa at Hammer var saa lystig en Ort, som aldrig Nochsom kand fortellis eller beskrives.»

Om Podemestere

E har ikke med dette kapitlet eller kapitlet om mostperserne. K har teksten i de to kapitlene innarbeid i kapitlet *Om Kiøbmendene*.

Podemestere] + og Urtegaards-Mand H K.

Borgernne] Borgerskabet H.

fortientte derris med] toge ssig forre at fortienne deris føde medt A, toge vare paa uden alleeneste det samme, at fortiene deres føde og underholdning med B, toge vare en opvarte deris Hauger, og dermed Nerte sig og sine F G[-G3] K, foretog, hafde og deris visse løn og ophold af Borgerne for deris arbeide H, havde Podemesterne sin Daglig udkomme da saavel Bisperne som Borgerne havde hver sine der intet andet havde at bestille end tage vare paa Haverne og ved dette Arbeyde nærede sig og siine G 3.

Vi ser her at avskriverne i ulike grad er opptatt av at podemesterne hadde dette som eneste arbeid og inntektskjelde. Det skulle illustrere hvor velstående en by Hamar var.

Om MostPerssere

A og B utvider teksten i dette kapitlet i forhold til U, uten at noe egentlig nytt blir meddelt: «Udj Ligemaade haffde Bispen ocssaa Mostpersere som beridde aarligen for hannem sin Most, oc Pære oc Kirseber dranch, Disligiste haffde ocssaa Hammers borgere sine Mostpersere som beredde for dennem deris Most oe Kirseberdranch, oc deris bryggere, som bryggit for dennem gandsche aarit igiennem, oc var der noch i de dage offuerflødig, paa alt hvis deell som gaat vaar, baade Sommer oc Vinter, uaar noch at selge altid, for huem som haffde Lyst till at kiøbe.»

Selge] + af alle slagss drichende vare F G K.

Kiøbe]+ og Drikke K.

Selge – Kiøbe] saa dem fattedis indtet hverchen Vinter eller Sommer, som

endten indbyggerne eller fremmede Reisende folch hafde fornøden at kiøbe H.

Om Kiøbmendene

Besyndelige] adtskillige F G K.

Opsloe] + som i den Tid var en Lastestad for Hammer K.

Staldsberig] Stadtzbiereg A C Hb.

saauelsom --- Salt] kiøbmænd som førte Salt --- H. K gir en mer omfattende tolking av denne sekvensen: havde hver sine Indkiøbere eller Underhandlere i Opsloe, der skulle underrette dem om prisene paa de Vahrer som Hammers Indvaanere havde fornøden.

opførre] fornemme i byen F G.

Fløyell – Brugligt waar] Fløyel Silche, med hvis fornøden var af adskillige slags varer, baade til Klæder og føde H.

3 s.] 3s. Danske B, 4re skilling Danske H.

maae Gud Vide] ved Gud og ingen anden nu som Igien lever F G[-G7], vides ej G7, veed mand ikke, ventelig maae den have været bedre end vore nu havende skillinger K, Mynten har dend tiid været hvider H [Hb: hvide].

Hammers Kiøbsted] Man kan finde iblandt Bispernes Bøger at Hammers Bye K.

Hammers --- de dage] - B.

alkrmegtigste] - A B FG H K.

der Vaar - er Rørtt] - F G.

som før er Rørtt] - A B, + etc. D.

fruchthauger] + med ald den frucht som Landtzens Leylighed kunde taalle, oc for frost haffue frembgang, der var homble haffuer kaalhaffuer Eblehaffuer Kirseberhaffuer, oc anden god frucht, som Nyttig vaar A, tilsvarende tekst med noen små avvik i B.

enhalff]enG[-Gi]K.

Kierssedranch] Kirsebærviin H, + af huert slagss F G K.

Landsbyen] landtzbøyden A C, landet H.

Sende paa Landsbyen] - F G K.

Wenner] + til Forræring F G K.

och der Vanchede --- bøygden] - F G H K.

sit Baren] sine børn A B H, søn eller Daatter G1.

it aarss Koest] kaast it heelt Aar till sit barn at holde A B. H K retter prisen drastisk til: 8 skilling om ugen.

men de tøjte --- formegit] mens da tøjte dem paa bøyden, at giffue vell meget A B, Dog siuntis de, det var dyrt H.

der Wanchede icke] der handledis ikke meget H.

Reede] Smaa A B, - F G1.

Itemb der War] ellers til en huers Efterrettighed var F G K.

paa alle gader] - A F G H.

hoses huerss Mands portt] udj en huer Mandtz gaardtzport A, hos enhver gaards Port B.

portt] huss F, - G K.

Mallitt] skrevet F G K.

huide] store H.

et tegen] - F G.

huad som heldst hand war for en Embidtzmand] huad Embede hand kunde F G [-G1] K, hvad hand kunde G1, hvad handverchs eller Embedzmand -- H.

Om Hammers Byes Rett

udj Artickle Wiss] udj Articuler H.

beschreffuen] forfattet oc beskrefuen H.

schicheligen] ordentlig G[-G1]K, vel Hb, - oc vell A Ha, + oc Rett B.

Fattig] + høy eller Laug, fremmit eller icke A B, - og blefve alle i Retten Lige Anseet enten hand var [fattig eller Rig, - Hb] høy eller lauv H, + af Høy eller ringe Stand K.

Om Byens Fengsel

Til kapitteloverskriften føyer A B: till alle dem som dett fortiente.

Daarekiste --- Mørchestuffuen] mørk stue og en stor Daarekiste K.

it Andet --- kallede] - FG.

Mørchestuffuen] Huden eller Mørchestuffuen A B, en Mørch Stue F G.

giorde sig Wnøttig] giorde uret G_{1,5}.

Huikhen som – Wnøttig] naar nogen formastede sig H, giorde nogen en anden imod K.

gierninger] + eller i anden Maade forsaae sig FG, + eller paa andre maader K.

stadstienner] Byesuenene F G [-G₂] Ha K, Byens Sverme G 2, Byess tiennere Hb.

fulde] førde F G K, toge hannem fast, og fulte H.

Hen] hæden udj Rolighed AB.

fengssel --- fortientt] fengsel huor dj maatte forblifve lige som dj hafde giort Ilde til, og da en huer siden efter sin Fortieneste blef afstrafet F G [med små avvik], til fornefnste Stæder, hvor de sin tilbørlige straf skulde udstaae H, Byens fængsel hvorudi han maatte blive til Dom var falden og om hand i tilfælde hans [sic] befantes skyldig havde faaet sin tilbørlige straf efter Fortieneste K.

Stadsens Horn] alle Stadsens hjørner B, alle Stadsens taarn F. Dette er tydelige mislesinger.

Kaaber spande] + till vaade ild at Vdslucke A B. B tilføyer videre: om hvilcke til forn er anmeldet og enfoldeligen talet etc.

Siste del av dette kapitlet, fra «Itemb», høver dårlig til overskriften og til innholdet ellers. Sekvensen mangler i G[-G₁] H K.

I G₁ er bare utgravingen på de 80 spann med. I H er denne teksten, noe omtydd, tatt med i kapitlet Om stadsens Breffuedragere, uten særlig tilknytning til den foregående tekst: hvor udj var udgravvet, Stadens Sværd horn, Klode, Hillebaard, Spiud samt de 80 Kaaber spander H. Dette vaaben var med Stadens Sværd, Horn, Klode, Hellebord, en Langskiaæftet Øxe, et Spyd samt de 80 kobberspande udi K. G₃ har med en annen hand K's tekst tilføyd i dette kapitlet.

Om Stadsens Breffuedragere

paa derris Kleder] paa sig A B.

giordt Aff --- Andere] støbtt aff kaabber, eller Messing, det schulle de bæere aabenbarlig, vden paa deris klæder syett, paa det mand kunde see huad hand var for en karll AB. G7 mangler kapitlet.

Om Hammers Bye –

Deler av den lange overskriften fører F G H K inn i teksten.

Huor stor Den haffde Werritt] Storhed F G, Storlighed H, Størrelse K.
met sinne Eydeller] - A.

met sinne --- herlighed] Byens Bygning med gader og streder, sampt Fiskevand, og anden Herlighed F G, Byen med sine Bygninger, Hauger, Gader og Fiskevand og andre herligheder K.

Bischopsgaards Staldgaard] Biskops stiftelse, og dens Staaldgaard B.

Fra --- Indtil Furberiget] var fra Bispens gaard til Stalgaarden og lige til Furubierget H.

med Alle --- eller Smaa] - F G K.

med Alle --- Eydeller] - H. I stedet står: bygt gaard hos gaard.

Eydeller] liggendefæers gaarder B, eygendeeler gaarder A.

strechede --- Flagstad] strecker sig langt [stræckte sig langs B] ende Neder fra Alloers [Alles B] eygendeeler oc ende, Neder till Flachstad A B.

Broe --- Flagstad] - B pga. øyehopp fra det ene «Flagstad» til det andre.

Eydeller] + stort oc smaatt A B.

baade gaarder --- Vndertagende] - F G K.

och Siden alt Indtil] og der fraa til F G K.

Aspehollem, och Byens fischegaarde] Aspeholmen, Byens Fiskegaard F G, Aspeholmen, hvor Byen havde sin Fiskegaard K.

och Byens --- Møtte imod] - H.

de alle sammen] alle disse Indvaanere [Ha:Indvaaninger] H.

paa dennd tid] paa en viss tiid møede, og F G K.

baade til Geistlig och Werdslig Øffrighed] baade geistlige og Verslige Mænd
Ha, som altså oppfatter dette som apposisjon til Indvaaninger. Hb har det som
apposisjon til ret.

Rett] rettighed B, som slutter kapitlet her.

Itemb Kunde mand --- Beuissis] - K.

forfahre] høre G1,3,5, see G2 .

Moradtzer] maaser A, Marck G.

gaarmyre] torfMyrer F G, myrer H, + oc skmbt V-føre A.

fischeuand] + og fiskedamme H.

finge der megen fisch som Vaar schiøn] finner der nogenn skiønn Fisk C,
finge deraf overfløedig fisk F G, havde deris fiske udj gaaende H.

som Norchsommelig --- Beuisis] som endnu lader sig tee [G3 see], at have
saa verit F G, som med Sandhed kand beviises at der var aldrig Mangel paa
nogen ting H.

der som --- Hammers gaard] K gir det hypotetiske vilkåret sin egen
formulering: Dersom ikke Rigets Fiender saa ilde havde forstyrret og afbrændt
Staden med gaarde og Huuser saa havde vel endnu paa denne tiid i det mindste
været fleere Levninger, som kunde vidnet endnu bædre om Byens Storhed.

Opbrentt och Forstørritt Hammers gaard] bortført og Ruineret, hvis som
fandtis paa Hammers gaard H.

och Forstørritt] - F G.

Hammers gaard] + med alle andre Huusse og Bygninger F, + -- Gaarder
Huuser og Bygninger G1,5,7, + Gaarde og Huuse G2 K, + --- Gaarder G3 .

Dessuten: + da havde der vel været fleere Biugninger til siune endnu i denne dag
F G.

Bisp hermands och] - F G K.

hermands] Carls H.

Bøger] Documenter F G. + og Documenter K.

Thoe Hunderede gaarder] - G K.

Borgere] Boesidendis Borgere i Hammer F G K.

dog Embidtmend Medstepartten] der var mest Embæds Mænder, som siden
hengde lengst ved F G, dog meestendeekn Haandværksfolk som her opholdte sig

K. [For *dog* har G2 *og*, som gir en helt misvisende opplysning].
mere End fire gange] 4re ia 6 gange F G[4G2], 6 gange G2 K.
Bisperne] Bisspernis Skrifter F G1, bøger H K.
Berustede] Geruste A, gerustede C, velberustede F G K.
Karlle] Soldatter til Reede F G K, + Til Landtz A.
nogen feyde paakomb] Noget fiendlig Riiget kunde paakomme H.

Her Effterfølger Huor mange Biskoper ---

Den lange overskriften er forkortet: Hvor mange Bisper der har boet
Hammer G 7, Hammers første Begyndelse H.

besiddendis] boesiddende F G1,2 , boende G 3, haver boesiddet G5.

I K finner vi innholdet i dette kapitlet igjen i kapitlet *Om Hammers Alder*. A
tilføyer etter overskriften, med et noe haltende latin: Adrianus Angelus templi
fundatur Roma venit postra[!] profectus Greatus e[st] papa.

Adriam --- Kloster] Adrianus Anglus, En Cardinal af Rom, var dend første,
som funderte og lod bygge Domkierchen med Ste Olufs Closter H, Hammers
Domkirke og Kloster blev først her funderet A C 1155 af en Cardinal fra Rom ved
Navn Adrian Angelus som var udsendt af Pave Eugenio K.

Kloster]4- Hammers Korskircke, scholen i Commune och Bishopsgaarden
A.

som hand nu -Til Guds Ærre] Innholdet i denne sekvensen blir gjengitt med
varierende ordlyd av noen av avskriverne, ja, enkelte misforstår eller omtolker
teksten: huikhet hand loed bestille hoes Kongerne, og Rigens Raad, Efter Pauens
Befalling, huilchet blef hannem Beuilget af alle stænder her i Norge, og Menige
Almue i Oplandene, huilche lovede paa Gudss og Pauens Veigne, de skulde være
behjelpelige, at Aking skulde blive til Gudss ære efter hans begiering
efterkommet F G, Hand lod nu herudi Norge beskikke hvad giøres skulle til Guds
ære, Efter Pavens Befalning og med Kongernes samtykke, og da disse med
Rigens Raad Adelen og meenige Mænd paa Oplandene havde lovet med Haand
og Mund efter Pavens villie og til Guds ære, at dette Arbeid skulle blive fuldbyrdet
K.

haffde Bestelitt] sin forretning --- hafde tilendebragt H.

Kongernne och Worriss Raad] Kongen, oc hans Raad, at komme denne Bygning paa gang A.

Raad Saauelsom] Rigens Raad, och gode mend aff A.

(Kongernne ---) haffde loffuit] lofvede hand samtlige Adel og Meenige Mand og Almue Ha, som altså ikke har funnet det riktige subjektet. Hb har det rette forholdet.

bleff Saa Paffue] bleff hand tagen till Paffue igien A, blef der Cronet til Pave H.

Kommen til sin Pafflig Regiering] --- Regimente A, blefven paue F G, kommen til det Pavelige sæde H.

da sende hand --- formedelst sinne Cardinaller] A ser her ut til å ha sprunget fram og tilbake i foreleggets tekst. Dels er deler sprunget over, dels er deler skrevet dobbelt. Storms utgave gjengir A's tekst som den rette [?]: Da sende hand strax till Norgis Rige, oc mange andre land, oc lod bessøge Kongerne formedelst sin Cardinal Mange gange all den stund der hand leffde, baade till Norgis Rige, oc mange andre Land formedelst sine Cardinakr. H trenger denne teksten sammen: da sente hand Cardinaler ud, som Reiste baade til Norge og andre lande Kongerne at besøge. G-avskriftene gjengir teksten litt forvirrende, (se s. 39).

Til Norgis Rigge] til Hammer F.

formedelst sinne Cardinaller] - F.

Dernest Loed forfare --- paa dett Aller flitteligste] paa det at Religionen, med Kircher og Kloster, at kunde blifve fulddrevet, og komme udj goed skich, til Guds æres Forfremmelse F G, og Erfare paa det flitigste, om Kiercher, Closter og Religions brug og skich, blef holden til gudz ære udj sin tilbørlig brug H, og flitteligen forfare om Gudstienesten og Religions Handelen samt om Kirkerne og Klosteret i Hammer K.

paa dett Aller flitteligste, en syntagme som er knytt til forfare, blir i F og G knytt til sende - Steenhuggere.

Stenhuggere] + Bygmestere af alle slags H, + og andre arbeidere K.

Embidsmend] Handvercksfolch H K.

Igiennem Tysland] som fantis udj Tyskland H, - A.

paa dett Att --- forsømmis] paa det alting skulde blifve fuldkommen med Gudss Huuss, at der ved kunde forfremmes Guds Ære F G, paa det alting kunde hafve sin fremgang, baade med Kiercher og Closter, at bygge til Guds Ære H, for at befordre Bygningerne sammestæds til Gudstienestens vedligeholdelse K.

Nu effterfølger Hammers Bischopper

K's omtale av biskopene blir presentert nedenfor.

Kapitteloverskriften veksler: Hammers Biskopper som haffuer været besiddendis der, huer effter anden, ved Nauffn A, Hammer Biskopper B, Catolische Bischopper H. F G mangler overskrift, Om Hammers Bisper K.

Grønlland] + A° 1203 som Grønland Krønike formelder H.

och schriffuelsse - H

Tord] Frode(r) G.

Gilbertt] Gulbrand H, Pilbert G2, Gildberg G5, Silbet G7

Torfind] Find A.

Hand --- 1292] - Hb

1292] 1282 A C K, 1281 Ha, - G [- G1].

Jorunder] F G1 har her en mislesing som får følge for bisperekken.

Foreleggets Anno 1292, den 11. Jorunder er blitt til: 1292 den 11 Januari. Neste bisp i F G1 blir dermed nr. 12 Torsten. H hopper også over Jorund, men setter i hans sted inn nr. 14 Gutolf.

Jorunder] Giørunder K. + Om ham veed man intet med sikkerhed K.

Anno 1200] Samme feil og i A B C E. D har det enda mer umulige årstall 200.

Ingualder] Ingrod Hb.

de meste] de beste F.

Rødsteder] rødtstøttere A, Roddestæder B E, Rødstøbere C, gaarder F G.

Også bisp Ingvald springer F over pga. mistyding av forelegget. Det skaper ny skippling av bisperekken. «Den 13. Ingualder» blir oppfattet som «den 13. Iuni» og knytt til Torsteins dødsår 1298. Noen bisp Ingvald forekommer heller ikke i G, som følger F med det unntaket at G sløyfer datoen «den 13. Iuni», som er kjernen

i misforståelsen. Opplysningene som gjelder Ingvald, blir i F G gitt med referanse til året 1300.

giffuen] + af Høyst bemelte Konge F G.

bleffue de Øde] blef det som en Øde Ørchen F. + oc døde A.

Ingen] Ichun saare faa F.

som dennem kunde Besidde] som Igien levede, der kunde dyrche og forarbeyde Jorden, langt mindre holde Bygningerne ved lige F.

Och begynttis] og samme Smitsomme Siuge begyntis F.

alle helgenss tid] + som varede udj 8^{te} Uger F.

Botulff] Gattulf F G, Gottulf B, Galluf G2, Gadulf G7, Gutolf H. Denne bispen har F G som nr. 12.

1320] 1220 A.

Haffuold] Hoffuollo A, Harvold B, Hoffuel D, Haavold G,, Hadvald G 5, Han(d)vold H, - G2,3,7

Magnuss] Anslangus G1,2,7, Ansborgus G3, Aslagin G5. A.

1426]1406 B, - G[-G1] H.

Anbent] Embret G1, Ambolt Ha, Anbolt Hb.

waar fød] + aff beste Bundefolck A B.

Rommedal] Romdall A, Romsdal B, 4 F G.

och døde] - A.

udj Hammer] paa Hammers Gaard F G.

Der] + i Dombkirchen F G.

straffede- dennem] straffedt haardeligen alle Missgierninger, hand gaff slet intet till aff alle dem som sig forbrødt, udi alle de Sager A, straffede - alle Missgierninger, hand kunde give efter imod alle dennem B, som altså gir en motsatt mening.

hannem tilkom] hand hafde Magt til at strafe F G1.

Hand waar --- dømme om] - G[-G1].

dømme om] søge, efter Kristen Ret A B.

meget goeds] noget godtz A B.

Bischopsstoel] + oc Commune A B.

til forbedring] i sin tiid F G.

til Haabe] + alle steder A B.

Hans] Hammers AB.

1439] 1478 A, 1450 B, 1425 C, 1440 F, 1445 G1. - G2,3,5,7, H. A og F gir en omtale av Gunnar, som egentlig gjelder bisp Karl.

1440] 1477 B, 1428 C, 1450 G.

Hand Hede Her Siger] U's forelegg har nok hatt 'hans fader hed' eller liknende. Slik mislesing har ført til misforståelser i avskriftene i F og G, mens de andre har det rette forholdet.

Regimentte] Rente A B G K, Rente og Regimente F.

Kappelan] Capitein / Capitain F.

lig] - B F G.

Aggersshuss Slott] Her slutter F 2. Referansene er siden til F1. + begraffuen i Domkierchen F G.

1507] 1512 A.

Trud Wlffstand] Truitt - A, Truuls - C, Ulvild Tand H.

Euangeliske Bisper—

Beuilling] + oc sambtøeke A B.

schickeligen] + oc Richtigen A B.

Weignne] + Gud till ære A B.

Om Hans Rev gir F og G tilsvarende opplysning, men med annen ordlyd: og Efter kongl. Mayts befahling beschiched at forestaa Relligionen og dend fortplante, at alleting kunde komme i god schich og gaa ordentlig till. H gjengir vesentlig det samme innholdet.

Hylditt i Opsloe] + Anno 1548 A, + 1558 B, + 1557 C.

Niels Jensen] Jens Nielssen A B C H K. Samme feil som U har D EF G.

Bendtzen] Baarsen F, Boesøn G1,7, Boersen G 3, Bojesen G 5.

Bøessen] Borsen F, Baardsen H, Bojesen G 5.

Naagle Jertegen --

Som Bispen --- da Waar det] Bispen stod op oc saa dett, da var det - A, Bispen stoed op og da var det -- B.

saae Vd] + i sit Vinduve F G.

udj domkierchen och Korrit] i Chorit udj Domkiercken A C, i Choret B, i Domkierchenn H, udj Kierchen og anden stedtz deromkring F G [-G7], udi Kierchen, i Klosteret og Domkierchen G7. Udi Choret --- udi Kirken og anden stædes der omkring K.

Closterrit och] - A B.

Kaarss Kierchen] Domkierchen G 3.

aff dennem Selff] - A B G K.

dend Natt]Om Natten klochen 3H, - G [-G1] K

Spøgerj] Allarm og Spøgerie H.

Krigsher] Krigsmagter H, 2de Herrer i Krigen G3,5,7, K.

Slaaeis sammen] + paa borregaarden, AB.

Wechterne --- forferdis] Vacterne der offuer forferdis, oc en part aff folckene stode op oc viste iche huad paa ferde var, oc folckene bleffue gandsche megit vnderlige der ved A B, vegterne sampt alt folchet i staden bleve meget forferdede F G K, folchet og vægterne blefve derofver meget bange og forskrechede H.

Sammeledes] Dernest A B; Der H, Nogle dage derefter F G K.

Loed sig til siune] beteede sig A B.

Øenss land] 'Oenssøelandt A B.

Gillund] Giellelund A, Gildlund D E, Gielund F, Giellum G3,7 .

støen] støde A, støtte B, stoe C, søen D E, strømmen F.

Staalbue] Stor Bue at ligne A.

Utdrag av kommentarer i K¹

K gir i mange fotnoter en skildring av tilstanden i Hamar omkring 1800 og forteller om de rester og minner som ennå på den tid var synlige. Stundom

referer han fra Bugges manuskript og bringer på det viset inntrykk fra byen som går tilbake til tiden ikke lenge etter at krøniken var skrevet.

Kommentarene er ofte opplysninger som avskriveren har funnet i tilgjengelige skriftlige kjelder, særlig i Peder Claussøns utgave av kongesagaene og hans Norges-beskrivelse, i Huitfeldts og Holbergs historieverk.

De geografiske og topografiske forhold som berøres i Hamarkrøniken, blir kommentert, og vi får vite en del mer om dem, hvordan forholdene var blitt på hans tid, om bekker som var forsvunnet, om områder som var blitt myrlendt eller skogkledde. Skriveren bak K viser et intimt kjennskap til Hamar by og omegn og kan fortelle mer om Hakebekk og Kolkinn, om Furuberget og Geiteryggen, om Holset og Aspeholmen. Han vet at rennene og grøftene som krøniken så stolt beretter om, er borte, men at byens fiskestein ennå er å se.

Av særskilt interesse er det K kan fortelle om de gamle bygningene, at man fant hvelvede kjellere under St. Olavs kloster ved en rein tilfeldighet, at den gamle brønn på Hamar gård ennå kunne sees, at murene rundt gården til dels var bevart, at man kunne se rødmaling under hvelvingene i domkirkeruinene. Han kan også fortelle om en gammel kiste full av vakre klær som ble funnet i kjelleren på Hamar gård.

K gir også til beste noen sagn som blir fortalt på Hamar, for eksempel om kirkeklokkene som svenskene røvet og førte bort, men som de mistet i Mjøsa, enten på grunn av svak is eller på grunn av skipsforlis. Eller om alt det sølv og gull som borgerne av Hamar senket ned i tjernet på Furuberget av frykt for at det ellers ville falle i hendene på de svenske inntrengerne.

Om St. Olavs kloster

Dette Kloster blev bygget omtrænt A.C. 1155 og blev kaldet St. Olufs Kloster efter Oluf den hellige som døde anno Christi 1030, da han af Paven blev canoniseret eller indsadt blandt Helgenes Tal. Ham til ære blev dette Kloster opkaldt hvorom kan sees Rami Norges Historie. Da mand for faae Aar siden skulle omlægge gulvet i dette Kloster som nu er stald, da skal der være erfaret at der under vare hvælvede kieldere, thi en Jernstør, hvormed mand opbrød gulvet faldt igiennem et lidet Hul ned i Kieldereren og aarsagede et hult Klang eller Echo.

Om Hamars domkirke

Mand seer endnu i denne Tid Spoer af nogen slags rød Mahling under Hvælvningerne af den Muur af Domkirken som endnu staar tilbage.

Den største klokke som var i Hammer Domkirke skal ligge i Miøsen ved Tyve Holmen. [I en note med 2. hand]: Den klokke i Miøsen skal de Svendske have taget fra Hammer og der forlist med enten Baad eller paa svag lis. Merkelig er det at ved den Øe Haasteen i Jedderen i Christiansands stigt forliste ligeledes 5 klokker som var udtaget af Stavanger Domkirke tilligemed skibet som havde dem inde der altsammen sank i søen A^oC. 1558.

Bispens Altersten var 1 paa Alteret liggende Steen omtrendt et par Haandsbreed som tiente til at indvie Brødet og forvandle det derved til Christi legeme. Thi da denne overtroiske og afgudelige lærdom om Transubstantiationen var antaget og fastsatt i det 4de Lateranske Consilio og siden, dog uvisst naar indført i Dannemark saa udfordres til saadan nye Skabelse et nyt legeme udaf Brødet ej alleene et retmessig viet alter, men og paa midten af Alteret en besynderlig viet hellig Steen. –

Saadan Altersteen findes endnu i Harams Kirke I Søndmør. Det er af marmor og ligger løs paa Alteret. – Professor Strøm skriver at det er ikke rart at finde i Kirkerne Nordenfjelds Steentavler med eller uden Rammer liggende paa Alteret. Ogsaa i lislund som der kaldes Paxspiald: tabulla pacis. Om disse Altersteene, vi. Klevenfeldts Kjøbenhavnske Selskabs Skrifter 6. Tom. og Strøms Sundmørs Beskrivelse 2, Tom pag. 25.

Om Hamars gårds bygning

Der skal i disse Kieldere paa Hammers gaard i Sal. Frue Justitie Raadinde Grønbeks tid været fundet 1 stor Jernbeslaget Kiste med skarlagens røde Klæder i med Viide store Ermer efter gammeldags Viis. - Kisten blev solgt paa Auction efter hende, men Klæderne var saa mølædt og forhulede at de faldt fra hinanden. Det synes ikke usandsynligt i denne Relation da røde og viide skarlagens klæder var meget da i Brug.

Denne Brynd er endnu at see med den gamle Muur omkring, dog er den nu

ikke meget Dyb, da den i Tidens længde formodentlig er bleven opfyldt med Steen og Gruus.

Af Hammers Gaards Muur er endnu et Støkke at see til 5 a 6 Alens højde foruden den Deel deraf, som nu er indbegreben i den der nu staaende prægtige Hæstestald Bygning.

Om Hamar kjøpstad

Hage Bækken har endnu paa denne Tid sit samme navn og er en gandske kiendelig skjønt ikke stor Bæk, formodentlig maae den før have været meget større da den havde tilløb af de ovenfor liggende Fiskevand, som nu ere igiengroede og forvandlede til Torfmyrer. --- Hoelsætt er en liden Gaard, som endnu er til under dette navn.

Af denne Aspeholme er nu ikke meget tilbage, kun en liden Deel deraf er endnu at see under det navn Espem ligger noget Østen for Tyveholmen ved Indløbet i Agersvigen.

Denne steen er endnu at see i vore dage. Den er gandske flad henved 6 alne i Længde og 3 alne i Bredde. Den blev i Hammers velmagtsdage kaldet Fiskesteenene.

Ellers er det mærkelig at her i vore Tider ikke falder nogen mærkelig Fiskefangst saa at de ved vandet boende ikke kan sælge noget af betydenhed enten samme er af mangel paa gode Fiskeredskaber (Hvilket man dog ikke skulle troe, da alting ellers i vore tider har vundet). Eller Fiskeriets Riighed nu er forsvunden fremfor i Gamle Tider, kan ikke med vished bestemmes, dog er endnu det bedste Fiskerie i Heele Miøsen oppe i Agersvigen Hvor Disen Elven løber ud.

Om Grønnegate

Hvor den herom talte Østerløkke veed nu ingen meere at kunde sige.

Ikke heller veed nogen levende hvor den [= Grønnebakken] har været.

Om Korskirken

Denne kirke har staaet henved 500 alne fra Domkirken og i nordøst, nu seer man kun en liden Deel af Muren paa det nordøstre Hjørne hvilket tilbagestaaende Støkke er 4 re alne i Højde og næsten det samme i Tykkelse. Man finder ikke at der har været nogen begravelsessted ved den. Selve Kirken har staaet paa en Biergpyndt.

Om Biskopsstrede

Dette Bierg bærer endnu paa denne Tid sit samme navn, er stærk bevoxen med Furer og Grantræer. Temmelig højt ligger i nord fra Hammer Gaard, næsten 1/4 miil. Paa dette Bierg er et lidet kjærn, eller stillestaaende fersk Søe, Hvorudi efter et gammelt Sagn mange af Hammers Borgere skulle have nedsænket sit Guld og Sølv af frygt for at blive det berøvet ved Fiendens Haand, da Svensken sammesteds faldt ind. Om samme derifra siden er optaget viides ikke.

Af disse Vandledning er nu intet Spoer at see, men Kolkind er nu kun en sumpig morads, var uden Tvivl i Hammers velmagtstid en færsk Søe, der har ligget inde i Staden saa vidt endnu af beliggenheden kan skiønnes. Det Jorde som forommældte Sump nu ligger kaldes endnu i Dag Kolkinds Jordet.

Dette Bierg bærer endnu i vore Dage sit Gamle navn og er gandske bekiendt under dette navn. Spoer til Boeliger derved findes nu ikke mange, dog nogle Tomter og Steene som viser at Stædet har været beboet en gang i Tiden. Og er Giederyggen den yderste Spids af faste Landet ved Hammer udi Miøsen, men skal i gamle dage stragt sig ud i Miøs til det saa kaldede Traneskiær.

Om St. Jørgens kirke

Der hvor denne Trækirke har staaet kaldes endnu i denne Tid Aften Sangs Bakken og er nogenledes kiendeligt Spoer paa den væstre Side af Hage Bækken. Om der ved har været Kirkegaard vides ikke. Dog er samme at formode, da lejlighed findes her fremfor ved Korskirken, der stod paa det Haarde Bierg. [Med 2. hand]:

Jørgens Kirke har ventelig været den ældste Kirke efterdi det var trækirke hvilke var den ældste bygningsmaade at opføre Kirkerne af tømmer, indtil i det 12 Seculo begyndtes at bygge steenkircher (da Waldemar lste var Konge i Danmark) saasom trækirchernes Forfaldelse og idelige Reparation udfordrede stor bekostning. At Domkirchen maae have været yngre, ja maaske bygget meget senere end hine steenhuggere der oplærte de Norske i sin kunst kom efter pavens anordning, at bygge i Hammer og flere Steder skulle mand snart troe at nogle vil paastaa at Bispen som levede 1162 nemlig Gilbert bygget Bisperesidensen og Domkirken. Forresten finder mand, at bønderne i de senere tider, sær i Schone meget rebelkrede mod den geistlige stand og besværede sig over, at den fremskynden med de kostbare stenhugne kirker faldt dem altfor besværlig, skjøndt de i begyndelsen ved Hammers byes bygninger og landets stenkirker i Norge deres anlæggelse viste sig meget villig i at udføre pavens gesandts Forlangende, især Fokket paa Oplandet.

Om rådstuen

Hammers Torv var i gamle Dage der hvor nu Huuse-bygningerne paa den nuværende Gaard staaer Hvorunder og var indbegreben den nuværende Urte- og Frugthave med meere.

Om Hamars våpen

Udi Wangs kirke muur paa den søndre Side i den Part som blev tilbygget sidst, afvigte Seculo ligger en stor Steen med udhugne gamle Rune Bogstaver og anden gammeldags Udgravning, maaskee at dette er den omskrevne Steen. Steenen er 3 alne og en qvart lang, 3 qvart bred men smalere til en ende. [med 2. hand]: Ellers bleve til de første steenkirkers bygning i Danmark og Norge sær i det første Rige mange Stene med Rune Inscription afbrækede af gravsteder og offerhøje og anvendt til kirkebygninger. --- Saaledes staaer for Exempel paa Aasun kirche anbragt denne Runeskrift: Christie Mariæ sun hialpi dem en kirkiu thinu guthi Absilon Archibiscup og Asborn Muli.

Denne Buskevæxt Engeltorn er siden bleven vedligeholdt paa Hedemarken.

Fotnoter til kapitlet Om Hammers Alder i K

Hedemarken til hvilket Navn Bugge giver en selsom Etymologie, kaldtes i gamle tid Hejdmork og er næst Helgeland i Trunhiem nok den ældste og af de første bebygde Provincer i Norge. En Skribent Tormius formoder at Hedemarken skal være de Chediners mark efterdi Plinius melder at vester i Scandinavien boer et Folk kaldet de Chediner. Der var en Konge paa Hedemarken hed Ejsten hvis Datter Afild fik Svade Jette norden for Dovre hvis søn hed Rolf i Berge der borttog Thors Datter, Kongen af Gotland. Hendes Broder Nor drog hen til Hedemarken og fandt hende hos Rolf, med hvem han blev forligt paa den maade at han fik Rolfs Søster Hoddu Svade, Jettes Datter.

[Denne noten er i K1 plassert under Intimasjonen, men i K3 under Hammers Alder].

I for ommældte Provsten Bugges manuscript dat. 6te Septbr 1601 findes hans Hypothese ang. Oprindelsen til Navnet Hedemarken, hvilket han siger har sin Derivation af Hede eller Varme saa som de første Folk som nedsadte sig saae at Landet var beqvemt at dyrke, efterdie Sneen om Efteraaret ikke blev liggende saa hastig her som paa andre Stæder og Bøygder rundt omkring, ligeledes bemærkte de at Sneen her om Foraaret først gik bort, deraf meener hand da at alt det Land paa den Østre side af Miøsen har bekommet Navn af Hedemarchen, d.e. varm mark som tidlig om vaaren og sildigt om Høsten var beqvem til Jordarbeide, Hvilket navn det har beholdt lige indtil denne Dag, ligesom han og aldeles forkaster deres meening som vil derivere eller hidleede navnet af Hede, da her ingen Sandmose eller Heede findes nogenstedis heromkring, som kunde andledige dette Navn.

Fotnote med 2. hand:

At Hammer længe før Erkebispesædets oprettelse og pavelige legates afsendelse til Norge som siden lod sende stenhuggere til Hammer har været en kjøbstæd er højst sandsynligt da der strax efter (neppe 2 aar) efter legatens afsendelse blev beskikket Erkebisp i Trunhjem med fuldmagt over Hammer kjøbs. bisp (som det heder i pave Anastasis 2^{den} Bulle) og beskikket 1^{ste} bisp i Hammer, da det icke er troeligt at Byen i de 2 aar kunde komme i stand havde den icke tilforn været bygt. løvrigt var legatens komme til Norge og Anordninger en virkning af Clericiets

Forlangende til Paven 1154 at de maatte befries fra at staae under den Lundiske Erkebisp AC 1151. Legaten kom 1152.

Om Hamar gårds seinere skjebne forteller en annen fotnote: Aar 1716 kiøbte Hr. Justitie Raad Grønbæch og hans Frue Jentoft Hammer og tilhørende godser af de Tomloiske arvinger. Familien Tomle og Baronesse Lillienkron i Hamborg.

Adskilligt Hammer angaaende

Endelig blev udi denne skønne Bye udi Syv Aars Krigen mellem Sverig og Norge af de Svenske udplyndret, afbrændt og gandske ødelagt Anno 1567. paa den Tid blev den i Historien bekiendte Svale-Krig ført, som var af saadan Oprindelse: Der var ved Svenskenes Indfald udi Hammer en Hører ved Skolen sammestæds, ved Navn Svale. Denne samlede sine Skole-Drænge og andre fleere, og med dem overfaldt og aflaget de Svenske, som drukke og gjorde sig glade af det Bytte som de havde røvet i Hammer, og som dette lykkedes for ham og dem nogle ganger, blev han udvalgt til anfører imod Fienden og i nogle slag vandt Seier over de Svendske, som ved Høysenne paa Eger og ved Sør Hoel paa Ringerige, hvor mange af de Svenske blev slagne og sammestædes begravne i en Dahl, som endnu bær Navn af Svenskedahln.

Denne Krig blev deraf kaldet Svale-Krigen. Hammer var ellers fordum bleven meget ødelagt udi den store Mande Død som blev kaldet den sorte Død og indfaldt 1350. udi denne Pæst blev Hammers Herlighed meget formindsket. Da var 3/4 Deelee af Folket sammestædes bortdøde. Efter gamle Folkets fortæling herom, saa begyndte denne Pæst først paa de spæde Børn, siden paa de unge Drænge og Piger, og derpaa kom den til de middelaldrende Personer og endte tilsidst hos de Gamle. Pæsten begyndte her i Norge ved Mariæ Nativitatis den 8^{de} September og endtes alle Helgenes Dag samme Aar. I afvigte Aarhundrede skal der være Blot Bønder boende paa Hammer Gaard, og andre fornemme folk undertiden som forpagtede Gaarden og underliggende Godser. Disse gav hvem som ville lov at bryde Steen af Rudera og føre bort hver til sin nytte som og da blev Kirken og andre Mure uden skaansel afbrudte saa at det var en Lykke at endnu noget kan sees af denne gamle Byes Levninger.

Den hugne Steen hvoraf Kirkerne og andre Bygninger i Hammer var opførte

har for det meeste bestaaet af Kalksteen. En deel og af den saakaldte uægte Marmor. Den Sandsteen udi Naru Bierget paa Ringsager hvoraf nu Slibesteene hugges formodes i den Tid ikke at have været bekiendt. Murene ere overalt sammensadte af gamle konstigen beredte faste Kalk, hvilken Kunst nu er forloren da ingen i vore Tider veed at give Kalken saadan stærk bindende Kraft, som de gamle har vidst da deres Kalk var haard som selv Steenen, og ofte vanskelig at slaae i sønder. I Gruuset paa Hammer findes endnu meget store Tegelsteene samt Tegelsteene i adskillige rare Former og Figurer. –

Paa den saa kaldede Tyve Holme øster ved Stranden skal have været Stadens Retterstæd, derudpaa er en stor Steenhob i hvilken er en muuret Grav af huggen Steen opmuret med den faste Kalk, i den skal for rum tiid siden været funden en Guld Nøgle og andre rare Sager som gamle folk endnu veed at fortælle om.

For omtrændt 20 Aar siden blev af en Dige Graver fra Dalerne i Sverig, som var kjet der til Arbejde fundet imellem 2^{de} smaae Qværnesteene omtrændt 200 stk Guldmyndter et Lidet Støkke i Øster fra Gaarden. Steenene hvorudi de laae er endnu til hos en Huusmand under Gaarden.

Den der endnu værende Huusmand har 5 a 6 smaae Sølvpenge som han har fundet i Have Jorden under Arbeidet. Paa Eendeel af dem er Præget endnu kiendeligt som viser Deres Alder. Den samme Mand har og en liden Hæst af et Slags rød Metall som han ligeledes i Jorden har fundet, men ingen her oppe forstaaer sig paa hvad slags Metall det er.-

Man kunde see af Bispenes Bøger at der hvor nu findes Torvmyhrer, har før den sorte Død været herlige Fiskevand. Disse kaldes nu Hvidmyhre, og er ganske igiengroede med Mose og Lyng.

Fra gammel Tid sees at Folk ofte skal baade have hørt og seet Spøgeri i og omkring ved Hammer. I vore Dage findes dette Snak kun faae, som troer derpaa, og rimeligviis finder Spøgelserne ikke længere Regning ved at umage sig for de faae Enkelte iblandt Almuen der kunde have noget af overtroen tilbage.

Utdrag av K¹ bispekrønike

Om bispene har K mye mer å fortelle enn de andre manuskriptene. Det er ellers her at avskriverne har kunnet stå mest fritt overfor sine forelegg, siden

bispekrøniken ikke egentlig hører til beretningen om den gamle stad. Derfor føres bispelisten gjerne opp til avskrivernes egen tid.

Skriveren av K har skaffet seg opplysninger om bispene fra Huitfeldt og Holberg og fra annet hold, og han meddeler videre det han har funnet mest interessant. Det er gjerne pussigheter ved prelatene. Slik får vi høre om biskop Karl Jenssøns strid med kongemakten, hans innesperring på Akershus slott, hans dramatiske fluktforsøk, der han ble jaget av kronprins Christian selv, fanget og gjeninnsatt i fengslet til en enda strengere straff.

Om bisp Mogens heter det i en lakonisk kommentar til det brev bispen hadde skrevet til Christian den 2., der han sverger Christian og den katolske kirke troskap: «Efter dette brev at dømme synes det at have været meget mørkt i den gode bisps hode».

Bisp Hans Rev får denne karakteristikken: «Han forestod stiftet som et dødt hode til aar 1544 da han blev aldeles død».

Det han har å fortelle om Hans Munck er at han var befengt med sovesyke så han ofte falt i søvn med mat i munnen og ord på tungen.

Om Bertel Deichmann finner han mest interessant den harde strid han hadde med myntmesteren på Kongsberg, som han beskyldte for underslag og som tok hevn ved å henge bispens portrett opp på sitt privet under et gjestebud der bispen selv var til stede.

Men han kan og fortelle om bisper som Fredrik Nannestad, som var så begjærlig etter lærdom at han reint glemte å spise for lesningens skyld. Han var da også 'av en meget svak legemets bygning.'

Handskriftene har for det meste en oppregning av bispene uten kommentarer. Bare noen få blir presentert noe nærmere. I K får vi som nevnt en fylldigere omtale av flere av bispene. Opplysningene er dels gitt i selve krøniketeksten, dels i fotnoter, og de kan ha varierende verdi og interesse. Men de fortjener å bli gjengitt. Omtalen av enkelte av bispene er likevel utelatt i det følgende.

1. Arnolder, han var den aller første Biskop udi Hammer. Han var kommen fra Grønland hvor han havde været Biskop udi Garde, men blev af Pave Adriano kaldet til Hammer, hvor han blev viet af Cardinal Nicolao Berchespario som da var pavens Legat til Norge 1162. Dette Bispedømme behagede ham saare bædre

end det udi Grønland.

5. Iver Sialge, kvede omtrændt a.c. 1206. I Haagen Haagensens Barndom var oprørisk imod Kong Sverre Sigurdsen. Han var Bisp i 5 norske kongers regierings tiid. [Tilføyelser med 2, hand]: og opvakte han med de andre Bisper saadant Oprør i Landet mellem Baglerne og Birkebenerne (Sverres Folk) at i den Tid var ingen sikker paa sit liv eller for plyndring. Skjalg betyder Frygt. --- Denne Iver Skjalge var A^o 1218 paa forlangende til stæde med erkebisp Gutorm og fleere af Norges Bisper samt landets ypperlige mænd, for at undersøge og overbevise om Kong Hagen Hagensens Kongelige herkomst og Ret til Norges Rige ved hans moders Ingas Jernbyrd, som derved skulle bevise at Kong Hagen Sverresen var hans fader. Samme bisp Iver havde megen hengivenhed og kiærlighed for Kong Sverres slægt og Birkebenerne. Da Kongens Moder Inga hemmelig kom til oplandene i Kg. Ingi Baardsens Tid A^o 1206 om Vinteren før Juleaften til kiøbstaden Hammer som nu maatte beskyttes ved Birkebenernes lehnshøfdinger Friderik Slaffe og Gevalt Goth som laae der med en Krigsmagt saasom Baglerne havde næsten indtaget Oplandet. Da bød Bisp Iver baade Moderen og barnet den unge Hagen tilligemed deres Følge til sig for at have samme i sit Huus under sin varetægt mod Baglerne saasomt han var underrettet om deres lønlige komme. Bisp Iver underskrev et Forlig imellem kong Ingi Baardsen paa Øjreting tilligemed Niclaus i Oslo og erkebisp og andre ypperlige mænd og Hagen Jarl A.C. 1212. Samme Forliigs Indhold var den at den længst levende skulde tage Riget efter den anden og deres børn efter dem paa begge sider. Samme Iver var A.C 1194 til stæde i Bergen paa en herredag og samme tid overværende ved Kong Sverres Kroning af Bisp Nils i Oslo. Efter Kroningen bleve de formanede af Kongen til at skiøtte deres Embede med Fliid og icke blande sig i Kongens Regiering hvilken Formaning, som fornærmede deres stolthed og yttrede Kongens sendelag at sætte deres herskesyge, uroelighed og lyst til at blande sig i statssager, grændser, opvakte Bispernes Had imod Kongen, thi flyktede Iver tilligemed de andre Norges Bisper af Riget forat gjøre Sverre forhad af Paven og Norges Almue, og begave sig til Kjøbenhavn for det første og beklagede sig for Bisp Absalon for Landflygtige for Christi og Retfærdig Sags skyld. Enhver af disse Bisper blev af Biskop Absalon i hans Testamente skienkede 50 lod Sølv og Erkebisp 100 lod skjøndt de icke vare nogle Almissemænd da de kunde blevet hiemme ved sit Embede, passet deres Kald og icke blandet sig i Stats-sager. (der

hvor Iver meldes i Absalons Testamente kaldes han Hammers Kiøbings Bisp). Dette Sølv skulle efter Testamentets Formold udredes af den Tjiende penge som erkedegnen havde faaet og det Sølv som han havde indkasseret af de ældste, og som hr. Alexander havde.

A° 1203 kom Bisp Iver tilligemed Erkebisen og de andre Norges Bisper tilbage til Norrge efterat de med Baglerne Kg. Ingis Folk og Hagen Sverres. Fiender havde opholdt sig i Danmark og stundum i Sverrig og foruroliget Norge, da de forligte sig med Hagen. Iver drog til Hammer og de øvrige til deres behørige Bisperstole og Erkebisen tog alt landet i Forligelse igjen.

6. Halvardur eller Halvor levede A.C. 1231. Handlaante Kong Hagen Hagensen sit skib beliggende i Miøs til hjælp med Ribbungerne 1225 saasom der med dem da skulle holde træfning. [Fotnote]: Bisp Halvardur var 1234 med de andre Bisper i Norge til et møde i Trunhiem at forlige Kong Hagen Hagensen med grev Skuli.

7. Poufl eller Povel, han var med i Haagen Haagensens Kroning i Bergen 1248 og døde 1253, i hans tid var Hammer i sin bedste Flor, i denne Biskops stæd blev en ved navn Hagen Prædikant forhen i Hammer udaf Erkebisen Sorle viet til Bisp i Hammers Stift. Vide Snorre Sturlesens Krønike pag. 747. Dog findes denne Hagen ikke indført blandt Bispernes Tal i Hammers Krønike. Denne Biskop Poul havde Tvistighed og Proces med Kong Haagen Haagensen om Øen den Hellige i Miøsen som stod henved aar 1234, men omsider blev denne saaledes at Kongen beholdt Øen og gav andre Godser igjen til Bisperstædet i Hammer. Maaskee at denne Tvistighed har foraarsaget at Bisen til Sagens uddrag har været removeret fra sit Embede og forommældte Hagen i den Tid betient hans Embede indtil han omsider ved sagens ende fik det igjen. Dog dette er kun en blot Gisning. [Tilføyelse]: Bisp Sorle som viede Hagen Prædikant til Hammer og Richard til Bisp i Suderøerne, denne Sorle havde forhen været Canik i Hammer men blev Erkebisp i Tronhjem, samme aar som Povel døde, i Hammer og drog til Paven og blev viet og efter hjemkomsten viede ommeldte Bisper. [Fotnoter]: Bisp Povel af Hammer var A° 1248 d. 29^{de} Julii tilstæde ved Kong Hagens Kroning i Bergen, da han med de andre Bisper spiste ved Kongens Taffel og sadde ved den venstre side af Cardinal Wilhelm der kronede Kongen. Povel stridde med Hagen om øen den Hellige i Miøs paa Grund af Kong Ingi

havde givet den til Bispestolen. Kong Hagen mente derimod at Ingi havde icke Ret at bortgive den. Bispen skrev brev til Erkebisen og grev Skule i Tronhjem derom og efter deres Raad drog Bisp Povel til Paven at andrage Sagen. Kongen sendte Bud A^o 1237 til Bisp Povel af Hammer at han ville møde ham i Tronhjem, hvor sagen blev forligt, dog holdt Kongen mange møder derom først og svarede Bispen altid nødvendig naar grev Skule var til stæde. Povel døde om vaaren 1253 i Hammer, og da Hagen Prædikant i Hammer blev ordineret efter dennes død, er det slutteligt at Hagen maae være blevet udeglemt af Bispekrøniken.

8. Peder døde A.C. 1261, han var udsendt til Hispanien med Kong Hagen Hagensens datter Christina, som fik Hertug Philippum af Castilien til ægte. [Tilføjelser og fotnoter]: Hand drog landvejs tilbage igiennem Frankrig og kom noget senere tilbage end de andre gesandter, men begavet med megen skienk og berettede hvor højtidelig Prindsessen blev modtaget i Spanien. Bispen fik mange gaver af Kongen og drog til Hammer om høsten 1259. Bisp Peder døde 1261 om vinteren og Erkebisen skrev til Canikerne i Hammer at de skulle udkaare en anden i hans sted og de udnævnte en Canik navnlig Lodin som icke var yndet af Kong Hagen, og der han kom til Tronhjem vijste han ved ankomsten en Fortrydelse mod Erkebisen, fordi han mod Kongens Villie ville have befordret Lodin til Bisp i Hammer. Der Kongen kom i Byen gik Bispen med Clereciet i Procession imod ham og kyste ham. Lodin gik ved siden af Erkebisen og kyste Kongen med synderlig Underdanighed. Strax derefter lod Kongen holde et stefne med Erkebisen om Bispens udkaarelse i Hammer. Erkebisen ville endelig have beskicket Lodin til Bisp i Hammer, men Kongen satte sig derimod. Der opreistes en stor Trette mellem dem. Erkebisen blev derved meget opbragt, men paa det sidste afstod hr. Loden det kald og ville icke gjøre Kongen imod, og Gilbert Prædikant, som tilforn havde været Erkedegn paa Hetland blev bisp igjen i Hammer efter Kongens begiering, og efterdi den sag var forskudt til Paven, da skrev Erkebisen og Kongen Gilbert til Paven om udkaarelse, og blev Gilbert 4 re Non. Martii 1264 viet udi Tronhjem tilligemed bisp Brando til Hole paa Island, nærværende Bisp Peder af Bergen og Torvild af Stavanger. [Ny tilføjelse]: Bisp Peder i Hammer [var. i K3 : NB man læser om en Bisp Peder i Hammer som] blev tilligemed de andre Bisper af Erkebisen Aslak i Tronhjem satt til rette A^o 1435 med en haard skrivelse, ja truede med Bøder endog med Afsættelse, dersom de icke kunde opgive gyldige aarsager for deres udeblivelse fra dette national

møde, brevet er udstædt fra Bergens biskoppelige Raadhuus A° ut supra. Johannis henrettelse Dag og underskrevet af Bispen tilligemed nogle Caniker af Trunhjem, Bergen og Oslo. [Fotnote med korreksjon av ovenstående]: Den oven omskrevne Bisp Peder Povelsen der levede mellem aarene 1424 og 35 er efter Peder Clausens Undals Norges beskrivelse den 19de i Tallet skjøndt han er udeladt af Bispe Crøniken for Hammer. Derimod gjør Undal Haldver og Hovold eller Haldurd til en Person som Hammers Crønike gjør til 2 Bisper levende til forskjellige Tiider, den første 1323, den 2 den 1361 –.

9. Gilbert eller Gilbret. Han havde været tilforn Haagen Haagensens Prædikant og Erkedegn paa Helthland, men blev af Kongen befordret til Hammers Bispestoel hvor han blev viet Anno Christi 1263. [Fotnote med 2. hand]: Bisp Gilbert var A° 1262 sendt tilligemed Bisp Henric af Orknoe i følge med tvende Ministre Anders Nicolaussen og Anders Plict at megle fred mellem Hagen Hagens, og Kongen af Skotland og de funde den skotske Kongen i den Kjøbstad Nore. Medens Gilbert var i Rom sendte Capitlet en Canik til Rom med forlangende at Ingen fremmed Bisp der icke kjendte landets tale og Sæder maatte paatrænges dem. Efter et aar kom han tilbage med velforrettet sag da man valgte Gilbert fød paa Hetland. Hand bygde Domkiercken og BispeResidensen.

10. Torfind, han blev Fredløs i Kong Erichs Tid anno 1282 og døde i Brabant i Holland aar 1284. [Fotnote]: Denne Konge kaldes i Norske konge Historie Erich Præstehader, formodentlig fordie at han holdte den hovmodige Geistlighed Tommelfingeren paa Øyet, var vist nok ellers for riget nyttig Konge. [Fotnote med 2. hand]: Torfind var af de Bisper i Norge som Kg. Eric Magnussen Præstehader fordrev saa de nødes til at drage til Rom og sollicitere Paven om beskyttelse, hvoriblandt var da og Torfind af Hammer, der var som det heder nød at gaae af Landet for Kirckefreden. Han var af Cistercienser Orden og døde i Nederlandene i Dusland i et Munkecloster 6^{te} Januari 1244 skjøndt Buchlinus anfører hans dødsfald til 1284. - Vid. Annal Benedictius 2 pag. 43, dermed ogsaa i en ihænde havende Chrønike om Hammer hvad tiiden angaar overensstemmer. Derimod afviger denne Buchlino derudi at ifølge de samme er norsk Ridder af Hedemarkens Provinds, nemlig Hagen Ragnell skulle have trængt ind i Bispens huus paa en voldsommelig maade og mishandlet ham overmaade, ja, saaledes

saaret ham at han døde deraf. Da Haagen rejste til Rom og erholdt Aflad af Pave Nicolas 4^{de} maae da sammenhængen formodentlig være denne at Bispen lang tiid efter og i landflygtighed dog af de tilføjede Saar endelig maae være død. Sluttelig og at Kong Eric har opmuntret Ridderen til denne voldsomhed imod Bispen. (Vid. Pontoppid. Annales 1 .T p.65) –.

13. Ingvolder var til i Kong Haagen Haagensens Tid A.C. 1311, var en saare Gierig mand paa Jordegods, i hans Tid blev de meeste opprødde stæder baade paa Næss og fleere stæder given under Hammers Capituli Bispestoel. Nu kom Bispestolen i Hammer i sin største Velmagt, og forblev derved indtil Reformationen. I den store Mandedød blev Hammer meget blottet for Folk, denne begyndte i aaret 1350 i Nativitatis Mariæ og stod paa til alle Helgens Dag samme aar her udi Norge. [Fotnote]: I Næss Præstegield 1 Miil i Nordvæst [var. i K3 : nordost] fra Hammer under den bekjendte store Aas Røhesaasen kaldet ligger nu Gaarden kaldet Biskoplien deraf at den var Bispens i Hammer Sættermark eller sætter boel. [Tilføjelse med 2. hand]: Ingvold eller Inggeld var tilligemed Bisp Helge af Osloe A° 1309 samt andre Herrer i Kg Hagen Magnussens tid til stede i vor Frue Kirche for som vidner at bivaane kongens datters Frøjken Ingeborgs Jaord med hertug Magnus i Danmark, da hun ved Ringvielse blev trolovet til ham. Da Frøjkenen lagde sin Haand i Bisp Peders af Viborg som forestillede hertugens Person. Denne Bisps tilligemed de andre Herrer indsigle blev derpaa satt paa at skriftlig Document, der blev forfattet 1 6de Maji samme aar til Troelovelsens Bekræftelse. Ingvold var og tilligemed de andre Norges Bisper sendt som Freds Mediateur i mellem Kong Hagen Magnusen i Norge og Kong Erich i Danmark og underskrev Forliiget i Julii 1308.

15. Haldvor han var til 1323. [Note med 2. hand]: I en af de Catholske Bispers, I biskop Haldvors tid sluttelig fordrede Pave Clemens den 6^{te} den 10^{de} Deel af alle geistlighedens Indkomme i Norge, thi blev et møde holden i Bergen A.C. 1345 hvor Erkebisp Povel i Trunhjem besvæerte sig over denne for Deres gjerrighed saa tryckende udgift og blev enig om efter overlægg med Canikerne der mødte paa Bispens Vegne at Tronhjems stift 6 Pund Oslo 6 Stavanger 4 dog af Hammers Bispestol skulle B. Halvord icke udrede meere end 3. Documentet er undertegnet af alle 4 stifters Caniker. Overanført aar 8^{te} dage efter Mariæ Fødselsdag.

17. Magnus, han levede anno 1370. [Tilføyer med 2. hand]: Magnus har aar 1370 underskrevet i Bahus Kong Hagen Magnussens skriftlige begier til den svenske Regjering om hans Faders løsladelse af Calmars slot. -

I et brev findes efter Biskop Magnus i Hammer, hvorved han sælger fra sig og den hellige Kirke 2^{de} Mærker boel i Øvre Bøe i Hitterdahls præstegjeld.

Af Bispen i Hammer, sluttelig Bisp Magnus tilligemed andre Bisper blev A^o 1386 i Kg. Olaf Hagens, tiid af Norge holdt et Møde til Tønsberg i Norge da Kongen lod udstæde et (?) hvoraf Geistligheden skulle nyde deres Andeel.

18. Andbent eller Anbiøn. Levede 1430 [Fotnote med 2. hand]: I et Pergament brev beroende ved Ullensagers Kald og Præstegaard findes denne beretning at A^o Die Valentini Martyris var den verdige Fader i Gud Ambiørn i Hammer tilligemed sin Canicer nær værende med Provsten sire Nils Jacobs, i Provstestuen i Nannestad Sogn paa Romerige for at bestemme Præstens Rettigheder med Tiende, Introduction, betaling for Messer, alterg. udfærd. Nærværende laugrettet til Botolphi ting.

[Mellom bisp nr. 18 og 19 har K føyet til]: Peter Povels. anføres baade i Clausens Norges Beskrivelse og i gamle Pergamentsbreve som den 19^{de} Biskop, skjøndt han i Bispecrøniken er udeglemt. Hand levede 1425-35.

20. Gunner. Han levede anno 1459 til 1480. [Fotnote med 2. hand]: Bisp Gunner af Hammer med de andre Bisper, Prælater og Rigsraadet I Norge besvarte sig A^o 1353 for Pave Nicolaus den 5^{te} at Henricus Kalthejsen fra Cobkntz i Tyskland var dem paatrængt som Erkebisp da han hverken kendte landets sprog eller sæder. De forlangte en canic Olaum i hans sted og blive Kalthejsen qvit, til med fordi han var forhadet af Kongen. Bispen døde uden Rigs nemlig i Cobkntz sit fødeland.

21. Carl Seigersen. [Omtalt som i U. Fotnote med l.hand]: Hvorfor Bispen fik denne Herlighed [=Toten] veed mand ej med vished og Holberg mælder slet intet derom. Men efter et gammelt Sagn skal han af Kongen være forleenet med Toten fordi han engang sammesteds stillede en farlig Opstand blandt Bønderne hvilket ikke synes at være uantageligt.

[I teksten om Karl Sigvardsson har K flettet inn en lang historie som gjelder den seinere bisp Karl Jenssøn. I en tilføyelse til omtalen av denne siste bispen gjør K's 2.hand utførlig greie for sammenblandingen. Se nf.]

22. Carl Jensen, en Riddermands Mand. Døde A.C. 1502. Han var Sognepræst paa Toten og ble derfra kaldet til Bispestolen i Hammer. Døde i Opsloe Bispegaard og blev begravet i Hammer. Staaer afskildret i Totens Kirke med Symbolum.

[Fotnoter med 2. hand]: Naar der meldes at Bisp Carl Jensen i Hammer var en Riddermands mand da er det at agte at det var forskjell paa en Ridder og en Riddermands Mand, thi den sidstes navn betydede kuns en herremand eller aldermand, som icke var optaget i Ridderstand eller bar Ridderbaand som Ridderne havde eller simpel adel karakteriseret adel

Denne Bisp som ellers kaldes Carl Jæmt synes paa Bienavnet at være en Descendent af Ketil Jampte Amund Jarls søn i Sparboen i Thr.hjems sti. som fra Kong Østen Ildraades Tyrannie drog til Sverrig over Fjeldet Kjølen og bygde Jæmpteland.

Bisp Carl Jæmpt er i Totens Kirke afridset med et langt Scepter eller Bispestav som gaar ned over hans axle og ned til Jorden. Det ligner det Scepter som den første Pavens Bisp Ansgarius førte som blev sendt her til Dannemark. [Det viktige ordet *her* står ikke i K1, men i K3].

[Som nevnt ovenfor blander K de to bispene Karl sammen, men korrigerer siden feiltaket, i K1 som tilføjelse med 2. hand til teksten om Carl Jensen, i K3 som ordinær fotnote til denne bispen]: Det som tillægges Carl Sigvardsen Bisp i Hammer er Fejl. Det var denne Carl Jenssen eller Carl Jæmpt som blev beskyldt for forræderi og fangen af Christian den Anden som ickun var 7 aar da Carl Sigvardsen døde 1488. Thi Chr. 2^{den} er fød 1481 2 julii. Historien henhører derfor til denne Carl Jæmpt.

I det oprør som den norske adel gjorde under deres Anfører Herlof Hyttedefad mod Kong Johannes, blev Bispen sat i Fængsel paa Aggershuus slot, og det gik saaledes til: Kong Johannes sendte sin søn CronPrindtz Christian som siden er bekiendt som Konge under navn Christian den 2^{den} op til Norge med en stoer Skibsflaade og meget Folk at han skulle tæmme denne oprørske Folk. Da Prindtzen kom til Norge slog og udsprædde han snart Oprørerne og tog deres Anfører til Fange, som under det piinlige forhør udlagde mange anselige Mænd om hvilke mand minst kunde formode saadant. Disse bleve ogsaa paa Grund heraf arresterede, endskiøndt hans beskyldninger blandt mængden blev holdt for

at være uden Grund. Herluf Hyttefad selv blev Rættet og lagt paa Steile udenfor Slottet, og efter ham lod Prindsen henrætte en stor Mængde af den norske Adel hvorved han gjorde saa stort et Hull i den at den siden for det meeste er reent udgaaet. Bisp Carl blev nu angiven for utroeskab mod Kongen, omendskiønt Kongen vist ikke havde nogen troere Mand i Norge, paa hvem han sikkrere kunde forlade sig end paa ham. Kongen havde og givet Prindtsen et brev med til Bispen som lød at Bispen skulle være Prindsens Raadgivere, men Prindtsen leverede ikke Bispen Brevet, holdt dog ellers gode miner med ham. Imidlertiid forsømte ikke Bispens Uvenner at sværte ham ved alle Lejligheder, hvilket ogsaa Prindtsen syntes at finde behag i. Endelig lod han Bispen fængsle - enskiøndt alle troer at han var uskyldig, og sad han saaledes længe i forvaring paa Slottet. Een gang forsøgte han paa at flygte efter at han om Natten havde skaaret sine Lagen i Stykker eller lange Strimler, og dermed hissede sig ned af et Vindue paa Slottet. Men til Uheld brast strimlerne og han faldt ned og brød sit eene Been. I denne Elendige tilstand slæbte han sig dog hen til Skoven og søgte Skiul i et Huult Træ. Men ved Dagens Anbrud savnede man Fangen, Prindsen selv med alt sit følge sadte efter ham og med Hielp af en Støverhund blev han opdaget og trækt frem igjen. Prindsen blev nu meere forstyrret [var. i K3 :bestyrket] i sin Mistanke mod ham, lod ham føre tilbage til Slottet efter at han haardeligen havde tiltalt ham og fik ham da et haardere fængsel. Kort herefter faldt han i en stor Sygdom, formodentlig af sorig over sin ufortiente ulykke, hvoraf han døde. Da han derpaa blev begravet efter at han var opført til Hammer, og der indsat i Bispens begravelse. Han findes afskildret i Totens Hovedkirke med sit Symbol. Reges erunt nutrici tui. Døde 1488.

[Fotnote i K1 med 2. hand satt etter teksten om Karl Sigvardsson, I K3 i kommentar til Karl Jenssøn etter at sammenblandingen er forklart]. A° 1512 meddelte Pavens Legat eller Nuncius apostolicus som han kaldes Chr. 2^{den} som da værende Cr. Prinds pavelig aflad for all skyld i Bisp Carls død som var anseet som en Forræder af sit Fædreland fordi han var mistænkt for Conspiracy med den oprørske Herlof Hyttefad og de svenske. Derfor han som sagt blev fangen og ved undvigelsen af arresten bræckede sit Been, som siden aarsagede hans død. Den voldsomhed ville i Følge Kirkefredens love kostet Chr. 2^{den} Kirkens Baand, dersom mand icke havde med Penge og gode ord bielagt sagen ved det Romerske

Hof og forsonet Paven.

Denne Prindsens voldsomme Adfærd opvakte dog baade uvillie og Miscredit for ham i den norske Almues Hjerter efterdi Bispen var baade en anseet klog og god herre af de beste Cath. Bisper i Almindelighed holdes uskyldig for delagtighed i den ham af Prindsen tiltænkte Conspiration.

[Fotnote til oplysningen om innhogget i adelen, med 1. hand]: Siden den Tiid er den norske adel udgaaet, siger den berømte Hvidtfeldt. I Ringsager har i gamle dage mange adelige Familier hvis navn og slægt nu er reent uddødde. f. Ex. den Hanemanske Familie og fleere. Paa Næss er endnu Descendentere af en gammel adelig Familie, ni. Skaktaflernes.

24. Mons Larsen den sidste Bisp i Hammer. A.C. 1535. Han blev i begyndelsen af Reformationen fangen tilligemed de andre Catholske Bisper af Hr. Truid Ulfstand efter at han baade med Haand og Mund modsagde Luthers lærdom i Kong Christian den 3^{die} Tiid, da han blev nedsendt til Dannemark, siden ved man ikke meere om ham, hvad hans Skiæbne blev.

Nu blev Hammer og Opsloe Stifter foreenede 1537.

[Fotnote med 1. hand]: Da den bortrømte Kong Christian den 2^{den} gjorde Forsøg paa at indtage Norge igien meente han i hast at faae Almuen og især Bisperne paa sin Side da han lovede at beskytte den Romerske catholske Religion. Til den ende udsendte han sin Secretaire Hendrich parous til Bispen i Hammer den 16^{de} julii 1531. Da Bispen strax var paa Kongens Side og lovede tillige hielp paa Erkebiskop Olufs i Thronthiems hans vegne i et Brev til Kongen. Slutningen af Brevet lyder saaledes: Eders kongelige Majestæt skal altid finde mig en velvillig og trofast Tiener og Eders Naades ydmyge capellan til Gud alsommægtigste og St. Olufs Konning hvilken jeg Eders Naades Høymægtighed og Kongelige Majestæt nu med Liv og Siæl til Evig Tid befaler.

Dateret Hammer den 2^{de} Julii 1531.

Mons Larsen, Bisp til Hammer Stigt Efter dette Brev at dømme synes det at have været meget mørkt i den gode Bisps hoved.

[Fotnote med 2.hand]: A^o 1524 havde Bisp Mogens Larsen en Proces betræffende tienden paa Halland og vandt Sagen for det Norske Rigs Raad som tilkjendte ham den ham forholdte 4^{de} Part af Tienden. Sammesteds A^o 1536 var

Morten Lauritzen kommen til Trunhjem i Følge med Bisp Jens Ræv i Osloe og disse gesandter fra Danmark: Morten Krabbe, Vincentz Lunge, Claus Bille, Eric Ugerup, Eric Hach i den Hensigt at bringe Almuen Nordenfjelds paa bedre tanker og til at følge den søndenfjeldske Almues Exempel i at vælge Chr. 3. til Konge, men Almuen som var ophidset af Erkebisp Ole sønderreve Tractaterne og ynkelig myrdede Lunge. Denne Mons Larsen var dog uvillig i at kjende Kong Frederik den 1^{ste} (Chr. 3 die Formand) for retmæssig Konge da han holdt meest paa den da landflygtige Chr. 2^{dens} Partie, der han indfandt sig i Norge med en Flaade i Haab at bemestre sig Norge. Aarsagen til Mortens hengivenhed for denne Exterminerede Konge var at han smigrede de Catholske, men da Chr. 2. blev fangen for Aggershuus maatte Mons Larsen nolens volens slaae sig til Fr. 1. og bøde tilstrækkelig tilligemed Jens Ref i Oslo og Erkebisp i Tronhjem Ole fordi de vare Chr. 2^{den} assisterlig [var. K3: hengivne og behielpelige] i at gjøre opstand mod Fr. 1. Thi Olaus maatte betale 15.000 lod sølv, Jens Rev 6.000 lod og Morten i Hammer 2.500 lod sølv. Siden da han var bleven ydmyget lod han sig bruge som gesandt til Trunhjem til beste for Chr. 3 (som var Luteran bevaagen) dog gud veed med hvad hjerte han forrettet ærinde.

[Note med 2. hand til opplysning om bispens uvisse skjebne]: Dog har mand ved nøyen undersøgelse fundet at han døde paa Anderskov Slot i Danmark A^o 1542 den 3^{die} October efterat han 5 aar tilforn nemlig 1537 var (dog sildigere end de andre Bisper nemlig 1 aar efter) om St Hans aften af Ridder Claus Daae fanget og som Stadsfange nedfort til Kjøbenhavn. Han havde først været Canic i Oslo og 1527 blev derfra befordret til Hammers Bispestoel. I de borgerlige Krige var han ubestendig som de fleste Catholske Prælater, dog holdt han mere paa Chr. 2^{den} end Fr. 1. Partie med hvilket sidste han dog blev forliget. Imidlertid holdt han dog meget med Erkebisp Ole efter Fr. 1. døde i de følgende uroligheder under Chr. 3.

[Tillegg til notens omtale av saken om tienden, med samme hand] : NB. Naar der meldes at Bisp Mons Larsen i Hammer A^o 1524 blev for Rigs Raadet i Norge tilkjendt den omtvistede 1 / 4 Deel af Tienden paa Hadeland, da maae jeg erindre til nøyere opplysning om Bispens Rettighed til sin Paastand at samme var grundet paa Kirkeloven (ellers Christen Retten udgivet af Kong Magno Lagebøter) thi efter samme Lovs 16. Capitel var den fjerde Deel af Tjenden Bisperne tilstaaet, da det i samme befales at Biskopperne skulle nyde en fjerdedeel Tjende som skulle

erlægges Torsdag i fjerde Sommers Uge og modtages i Huset af den som Bispen beskickedede til oppebørselmand. Den 2^{den} fjerdedeel til de fattige som skulle uddeeles blandt samme om Høsten. Præsterne skulle nyde den 3^{die} fjerdedeel, den fjerde Fjerdedeel skulle lægges til Kirkerne, begge paa samme tiid som Tienden til Bispen erlagdes. Den som kunde og icke ville erlægge Tienden til Bispen inden 12 maaneder (aar og dag) skulle bøde 3 1 . Sølv og icke inden 2 gange 12 maaneder eller 2 aar da bøde 6 1. men løb 3 aar forbie og ej Tienden blev betalt skulle den tiende skyldendes gods, fast og løst confisceres. Den 1/2 deel vare Kongens Teseum hjemfalden, den 1/2 deel Bispens Cassa.

[Også i omtalen av de evangeliske biskopene er K mye mer utførlig og detaljert enn noen av de andre handskriftene.]: Efter at Hammer og Opsloe Stifter vare blevne foreenede og Bispesædet forflyttet til Opsloe har siden Reformationen været følgende Biskopper nemlig: [Fotnoe til dette med 1. hand]: Anno 1537 blev Hammers Bispestoel lagt under Opsloe. I fra den Tid til staden Hammer afbrændte A.C. 1537 (sic) var 30 aar. Holberg siger at de svenske kom over de saakaldede Mulleskover ind paa Hedemarken som han havde fundet berettet i en gammel Krigs-Protokol. See herom hans Dannemarks Riges Historie 2d^{en} Tome Pag 459. Det lader sig let begribe at da Bispestolen var forflyttet fra Hammer til Opsloe at Byen siden alt meere aftog i Velstand da Borgerne fra Hammer flyttede ud til det beqvæmmeligere andlagde og formedelst Søefart og Handel Blomstrende Opsloe og følgelig fik vel de svenske krigsmænd ej stort til Bytte da de afbrændte Hammer, der visnok uden dem af sig selv var undergaaet.

[Fotnote med 2. hand]: A^o 1569 blev Hammers afskaffede Domcapitels Commun Rente (Cannikegodses Indkomme) anvendt til igjen at opbygge Oslo Domkirke og Skole som af de svenske var ruineret. Trinitatis Domkirke og Cannikebolig var allerede A^o 1567 af de svenske ruineret. Da svenskene A^o 1567 afbrente Trinit. eller Domkirken i Hammer og alle Canikernes Boeliger, ophørte ogsaa faae aar efter Domcapitelet og dets Prebender blev til andre forleenet, men skjøndt deres gods ophørte tilligemed Capitelet, saa finder mand dog at A^o 1574, altsaa 6 a 7 Aar efter branden havde endnu Hammers Caniker Ret at vælge Bisper, thi Jens Nielsen Bisp i Opsloe blev af Canikerne i Hammer og Opsloe valgt til sin endnu levende Formands, Frans Bergs successor, og 1611 vare endnu

Caniker til Hammer, nemlig forbemeldte Biskop Jens Nielsens søn Christopher Jenss. som var Canik i Hammer og Sogne Præst paa Toten. Ligeledes var Provst Jens Bugge i Ringsager samme tid canik i Hammer, men Hammers capitels Comuns Rente eller Canikegods blev allerede 1569 anvendt til at reparere den afbrendte Osloe Domkirke og Skole for. - Canikseembedet blev ogsaa ved et heelt Seculum efter Reformationen, nemlig til 1634, da deres Embede bestod i at dømme i ægteskabssager og synge sine latinske Horas (eller Bønner fra 4 til slet 6 om morgenen) Paa Luthers Raad (dog med Pavelig overtroes afskaffelse) paa det gamle Præster icke skulle mangle ophold, eller andre som havde anvendt tiden til Studering, Employ, eller Forældre lyst til at holde deres børn til Studeringer.

1 . Hans Ræv han var næst efter Magister Geble, som blev ved Embedet, da han var en af de Romerske Bisper som antog Lutherie Lærdom. Han betalte 3000 rd i Bøder fordi han holdt med Kong Christian 2^{den} der vilde Indtage Norge og indføre den Papistiske Troe. Han forestod Stiftet som et Dødt Hoved til aar 1544 da han blev aldeles død.

[Tilføyelse med 2,hand] : Hand havde en broder Jonas Ref, Canik i Tr.hjem, og der var en Digter Hofgard Ref i slaget paa Stiklestad hos St. Ole.

2. Anders Monsen [= Matsen], han skrev og ligeledes Biskop til Hammer og Opsloe ligesom hans Formand og Biskop af Guds naade.

3. Frands Berg, han var til Aar 1591. [Tilføyelse med 2. hand]: kom op til Oslo i Følge med Frederik den 2^{den} til skibs.

6. Niels Siningius, han fordrev 6 Jesuiter fra Præste Embedet i stiftet. Døde 1617.

11 . Hans Munch, var befængt med Sovesyge, saa han ofte faldt i Søvn med mad i Munden og ord paa tungen. Han døde 1712 meget Riig.

12. Bertel eller Bartolomæus Deichmand, han gav Kongen det gode Raad at sælge Kirkerne overalt i Norge til Almuerne og allene forbeholde sig Jus vocandi. Han ragede i Trætte med Myndte Mæsteren paa Kongsberg, hr. Cancellie Raad Mejer som han beskyldte for underslæb med Mynten. Det fortælles at Myntemæsteren saa lidet estimerede Bispen at han engang da Bispen var hos ham i et stort Giestebud lod Bispens skilderie ophænge paa sit Privet Hannem til en offentlig forhaanelse. Imidlertid blev udfaldet paa disse 2^{de} mægtige Mænds

Uvenskab dette: at Mejer blev dømt til at stryges med Kagen og Brændemerke, men da Kong Friderich 4 døde blev Bispen uformodentlig afsat.

14. Niels Dorph var Præst paa Wang i Hedemarchens Provstie og Provst samme, men da han Prædikede for Kong Christian den 6^{te} paa hans Rejse til Thronhiem 1733 behagede hand Kongen saa meget at han kaldede ham til Præst i Kiøbenhavn og derefter fik han Bispestolen i Christiania, var særedels flittig Mand.

15. Fridrich Nannestad var først Biskop i Throndhiem, kom derfra til Christiania. Han var en meget Lærd Mand og særdeles hengiven til Læsning, saa at han mange gange derover forglemte at Spise, var af en meget svag legemets bygning og ejede et stort Bibliotheqve.

16. Christen Smidth den nu værende, var først Personelle Capellan derpaa China Præst, siden Sognepræst i Lolland, derpaa Hofpræst og endelig Biskop i Christiania, hvilket Embede han med Ære og berømmelse til denne dag har forestaaet 1797.

Ekskurs om språket i handskriftene

Som nevnt tidligere er det neppe forfatterens språkform vi finner i de forskjellige handskriftene av Hamarkrøniken, men avskrivernes. Det er likevel tydelig at disse avskriverne i større eller mindre grad har fått farget språket sitt av det manuskriptet som de har hatt liggende framfor seg under avskrivningen. Særsilt gjelder dette ord og ordlegging, enda om de også der stundom foretar personlige omkrivninger. Men også i bøyningsformer og ortografi skinner eldre lag tydelig igjennom. Ikke sjelden opptrer de samme varianter på samme sted i teksten i flere manuskripter. Har det stått *kierche* ett sted i forelegget og *kirche* et annet, vil ikke sjelden avskriverne ha det samme. Tilsvarende for eksempel ved fordelingen av plural *-e* og *-er* i substantiv: *fløye, fløyer, huse, huser*.

Alle avskriverne ser ut til å rette seg etter den danske skriveskikken i samtiden uten å ta omsyn til om formene svarte til norsk talemål eller ikke. De rettstavingsendringene de foretar, er alltid noenlunde i takt med skriftkonvensjonen i Danmark.

Ortografien i vårt manuskript, U, skiller seg ikke vesentlig ut fra den vi kan

finne i samtidens danske handskrifter. Den er barokk i så måte at den skyr det enkle, likeframme og elsker det utbroderte. Den er kanskje mer enn vanlig overlesset med overflødige bokstaver, selv om det nok er mange eksempler i tidens danske manuskripter på enda mer utbrodert ortografi.

Det vrirler av inkonsekvenser, som i noen tilfeller kan skyldes varierende uttaleformer.

a : aa veksler først og fremst i verbformene *var* : *vaar*, og i plural *vare* : *vaare*.

aa : o. Forholdet var ikke regulert slik det siden ble. å-lyden blir gjengitt snart *aa*, snart *o* også i det samme ordet : *kaahber* : *kobber*, *klaaster* : *kloster*, *kaars* : *kors*, *taarn* : *torn*. Med *aa* blir skrevet *gaatt* ('godt'), *haab* ('hop'), *kaastelige*, men *kost*, *waanig*, men *induohner*. Med *o* blir skrevet *wilkor*.

e : i. Med *e* har handskriftet *atschellig*, *kierche*, *kierseber*, *pellegrimme*, *selche*, *stelle*, adj.

y : ø. Med *ø* blir bl. a. skrevet *løst* vsa. *lystig*, *wnøttig* vsa. *nyttelig*, *forstørrit*, *tøgte*.

u : o veksler i *humblle* og *homblle*.

y : u veksler i *berystede* og *berustede*

e : æ. Som i lange tider seinere veksler disse vokalgrafemene ganske vilkårlig. Mest påfallende i vårt handskrift er de mange tilfeller med *e*, der de fleste andre har *æ* : *begiere*, *kierseber*, *kierist*, *kleder*, *lerde*, *werre* ('være').

y : iu. Som i tidens dansk blir det skrevet *iu* i ord som *liuden*, *Hust*, *siun(n)e*, *siunge*, *spiud*, *tiuffge*. Dansk skriftradisjon var seig i dette stykket. Man fortsatte å skrive *iu* (*ju*) i hundreår etter at talemålet hadde *y*, og norske skrivere fulgte med.

Gamle norske diftonger forekommer ikke i U. Nyutviklete diftonger i dansk talemål gir seg utslag i skriftformene for eldre sekvenser): *ag* → *aug*, *auff* *eg* → *ei(g)*, *ey(g)*, og → *oug*, *yg*, *øg* → *øy(g)*.

ag : *daug,-e*, men oftest *dag,-e*, *hauge*, *-r* gjennomført med ett unntak *hauffuer*, *laugmand*, *slaugs* vsa. *slags*.

e(i)g : *belleilligen*, *beseigllitt*, *eignne*, *veignne*, *deyllige*, *eydeller*, *feyde*, *leylighed*, *seyerwerck*, *weyen*. Dessuten får vi overgang *eð* → *ey* i *weyer*,

veyritt.

yg, øg : bøygden, fløye, -r, høye, tøyg.

og : byefougden, Mougenßenn, men Mogensis, sougen, men sognneprest.

Diftongisk uttale kan og sambandet afl gi, gjengitt i former som *gauffllen*.

Vokallengde blir gjerne markert enten ved dobbeltskriving eller ved *e* : *gaae,*

laaes, fleere, steen, piell, spier, hoes, loed, døer. Men lengdemarkeringen er

langt fra konsekvent gjennomført, ikke en gang i de enkelte ordene : *byes : bys,*

deell : dell, huus : hus, schoelle : scholle, steen : sten. Stundom blir vokallengde

markert ved *h* : *forfahre, Vhrhanne, Vahre,* men heller ikke der fins noen

konsekvens.

Støttevokal bruker denne skriveren i langt større monn enn noen av de andre avskriverne, men vi støter ofte på samme tendens i samtidens danske

handskrifter. Mot seinere norm finner vi e-innskott i konsonant-sambandene ör,

gl, gn, lm, ml, pl, bl, rm, rg, rn, tr: *andere, bedere, federne, hunderede, weyer,*

tegel-, jertegen, sougen, Aspehollem vsa. *-hollmen, gammelle, ebelle, berig,*

oremb, taaren, baren, Hit hører trolig og de avstikkende preteritumsformene

hengede, tilhørrede, strechede vsa. former som *hørde, stregte.*

Trykklett vokal, schwa, er alltid *e* unntatt framfor *s* og *t*, der *i* blir skrevet slik det var vanlig i eldre språk. Endingen *-is* er gjennomført mens *-it* veksler med *-et* ; *tagit, klosterit, nogit : beprydet, schickett, vandet.*

Ved konsonantismen finner vi og 1600-tallets særtrekk og inkonsekvenser. Mest iøynefallende er det ved gjengivingen av *f*-, *v*- og *k*-lydene.

f i framlyd blir aldri fordoblet slik det ofte blir gjort i andre av tidens handskrifter. Men i utlyd og innlyd er *f* alltid fordoblet enten den står i kontakt med vokal eller konsonant : *offuer, haffde, neffne, torffuit, effter, bleff, selff, schifft.*

I enkelte ord der mellomvokalisk *f* eller *g* har falt bort i talemålet, kan skrivemåten variere mellom gammelt og nytt : *allmuffue, stuffue : stue.*

I framlyd blir *v*-lyd skrevet *v* eller *w* i noenlunde jamn veksling, *v*, *w* kan og representere *u* i framlyd : *under, wrttehauge,* men aldri i innlyd. Etter *h*, *s* og *t* står *u* for moderne *v* : *huor, suenne, tuende,* sikkert i samsvar med gammel uttale som var halvokalisk. *u* kan også bli skrevet i framlyd i annet ledd av komposita : for *uit, saauelsom, orgeuwerck,* men og *orgewerchitt.*

k-lyden har mange forskjellige representanter. I absolutt framlyd blir skrevet *k* utenom i fremmedord som *cantor, cannich, communitet*. Sambandet *sk* både i framlyd og innlyd blir oftest gjengitt *sch*, men *sk* forekommer og : *schoelle* : *schoelle, schiønne* : *skiønne, bischop* : *biskop, scheede* : *skiede, schriffue, schulle, bescheen, gandsche, fische* m.fl.

Etter *l, n, r* veksler *ch* med *ck* med det siste som det vanligste : *huilcke, Selcke, folck*, men og *folchenne*. Etter *n* er *ch* det vanlige : *dranch, tenche, Lenche, vanchede*. Også etter *r* dominerer *ch* : *kierche, -werch, huerchen*. Men og *kiercke, -werck* m.fl.

Sambandet *kt*, moderne dansk *gt*, blir gjengitt *cht* eller *gt* : *frucht* : *frugt lucht* : *lugt*. Likevel alltid *bygt, tegt*.

Et særtrekk ved mange eldre handskrifter er den innskutte *b* eller *p* etter *m*. Vårt manuskript har mange eksempler : *-domb, fremb, huemb, itemb, komb, oremb, homblle, tompter, sampt* m.fl. Noe gjennomført prinsipp er det likevel ikke.

Noe av det mest karakteristiske ved denne skriverens rettskrivning er alle de doble konsonantene som ikke markerer lengde. Her er et lite utplukk : *løbber, besøgge, bøgger, herliggen, pigger, rigge, Olluff, sall, scholle, fløyell, kimme, timmeklocke, til siunne, hanne, steenne, byenn, sidenn, Stannge, eignne, dennd, mannd, presternne, derris, murrede, større, ærre, blesse, Møssen, Magnuss, Totten, stattelig*.

Svært ofte finner vi dobbeltskrivningen i trykklett staving : *byenn, schreffuitt, werritt*. Omvendt kan vi støte på enkel konsonant der vi venter dobbel : *Stenhugere, vdhugen, bygge, brygere, nytig*.

De to andre 1600-talls avskriftene A og D har også språkform som svarer til samtidens danske. Men ingen av dem har en så utbrodert ortografi som U. Dobbeltskrivning av konsonanter er mye sjeldnere. A har noen få skrivemåter som *karll, stoell, att, dett, Truitt*. D har eksempler som *Closteritt*.

Særdraget med innskottsvokal møter vi også bare sporadisk i A og D. Men når D skriver *hørede, hengede, strechede* vsa. *hørde, hengde* er det trolig U's former som går igjen.

Ellers finner vi den samme vakling mellom vokalpar som i U. A har for eksempel *naar* og *nor, faare* og *fore, naagle* og *nogle*, mens *kaabber* og *kaars*

og verbformen *vaar* er gjennomført. Omvendt skrives alltid *t(h)orn*.

Gjengivningen av -ag, -og følger samme prinsipp som i U, men det kan variere i detaljer. 'Hage' kan gjengis *haugue* D, *hauffue*, *haffue* A. 'Gavl' blir gjengitt *gauffuelen* D, *gaufflen* A. Også forholdet *iu* for *y* er som i U.

f-, v-lydene og k-lydene følger i hovedsak samme prinsipp som det som ble antydnet overfor under U. Begge fordobler f i posisjoner som *offuer*, *haffde*, *effter*, *sielff*, *bleff*. sk blir konsekvent gjengitt *sch* i D, mens A også her har flere dømme på *sk* : *schade*, *skole*. A har også større vakling i gjengivingen av k-lyden i andre posisjoner, der D har mere konsekvent *ch* : *kiercke* : *kierche*, *huilcke* : *huilche*, *klocker* : *klocher*.

A og D har som U mange dømme på *b-* eller *p-*innskott etter *m*, f.eks. : *Dombkierche*, *Romb* D, *slembt*, *komb*, *samblit* A.

I avskriftene fra 1700-tallet møter vi en blanding av eldre og yngre drag ved rettskrivningen. B, som har hatt samme forelegg som A, har mangt som minner om A's språkform, men og mangt som viser nye prinsipper. For eksempel blir v-lyden nå gjerne gjengitt med *v* og k-lyden med rein *k* : *behov*, *av*, *haver*, *hver*; *skole*, *kirke*, *ikke*. Men foreleggets former forekommer og : *af*, *hauger*, *kircke*, *icke*, *schole*.

Også C har mange reminisenser av 1600-talkts rettskrivning. Det vrimler med inkonsekvenser på alle punkt : *huus* : *hus*, *taarn* : *torn*, *mannd* : *mand*, *at* : *att*, *thid* : *tid*, *hwilken* : *hwilcken*, *kiercke* : *kirke*, *schollen* : *skollen*. Denne skriveren har en forkjærlighet for *ø* der *y* og *ø* ellers veksler: *bøgt*, *brøgge*, *Giederøggen*, *løstig*.

Skriveren av E følger sitt forelegg U temmelig nøye, og flere av de spesielle særtrekk ved U er ført over på E, for eksempel dobbeltskriving av konsonant: *bøgger*, *rigge*, *Olluff*, *schollen*, *portt*, *entten*, likevel ikke på langt nær i samme omfang. Også en del av de særmerkte innskottsvokaler er tatt med: *taaren*, *børen*, *Torbiøren*. Men en viss 'modernisering' har også denne skriveren foretatt, for eksempel blir *f* ofte skrevet for foreleggets *ff*: *blef*, *ofuer*.

De språkformene vi møter i de andre 1700-talls håndskriftene = F-, G-, H-gruppene, skiller seg heller ikke vesentlig ut fra dem som var vanlige i danske og dansk-norske skrifter i samtiden. En del minner om 1600-tallets former finner vi også i de fleste av disse håndskriftene. Det kan skyldes de eldre foreleggene, men

også skriftradisjonen generelt. Naturlig nok er dette mest framtrædende i avskriftene fra første del av hundreåret. Der er det flest inkonsekvenser i ortografi og morfologi, der finner vi de mest utbroderte skriftformene med størst bruk av overflødige bokstaver. F1 gir den beste illustrasjon på denne mellomstillingen mellom 1600- og 1700-tallets språktilstand. Her møter vi et rikt utvalgt av varierende former. Men også F 2 har mye vakling.

I forhold til 1600-tallsskriftene har vokalfordelingen stort sett stabilisert seg i retning av det moderne forholdet.

aa : o Ennå kan gjengivingen av å-lyd vakle mellom *aa* og *o* i ett og samme ord : *kaart* i F1, *kort* ellers, *kaars* i F, *kors* i G. I H oftest *kaars*, men i H1,5, og *kors*, *kaastelig* F2, H1, *kostelig* ellers, *kaanstig* i F2, *konstig* F1. Alle skriver nå *aa* i *kaabber* og *taarn*, med ett unntak for H6 som og har *torn*.

e : i Det er i ordene 'kirke' og 'kirsebær' vi ennå kan finne vakling, men formene med *i* dominerer nå. Med *e* blir skrevet *kiercker* o.l. i G1,7, mens former med *e* og *i* veksler i F1 og H1,5. De andre gjennomfører *i*. 'kirsebær' blir skrevet med *e* i F1 og G1

e : æ Vekslingen mellom disse to vokalgrafemene ser ut til å være svært vilkårlig. Noen skrivere foretrekker *e*, andre *æ* uten noe prinsipp. Vakling i samme ord er ikke uvanlig.

y : ø Det tok lang tid før dansk skriftnorm kom fram til den endelige fordelingen av disse grafemene. I allfall på hele 1700-tallet kunne *y* og *ø* veksle i samme ord. Det er derfor bare som ventet når våre håndskrifter veksler her. Men *ø* blir skrevet svært sjelden. Som unntak finner vi *unøttig* i F vsa. *nyttig*, *brøgers* i G1, *døgtig* i G3, *nøttige*, *løstige* i H4 vsa. *nytte*, *lystige*, *brønd* i H6. 'Østerløkken' blir skrevet med *y* i H-klassen, med *ø* ellers.

y : iv Tradisjonen med å skrive *iu* for *y* hang som nevnt ovf. lenge ved, trass i at uttalen i dansk for lengst var blitt *y*. Det er derfor ikke påfallende at også 1700-tallets skrivere har mange døme på *iu* i ord som *siune*, *siunge*, *Hud*, *liud*, -
t, *spiud*. Slik skrivemåte er gjennomført i F, H1,5,7. I G5,7, H4 er formene med *iu* helst unntak, mens de andre kan ha mer jamn veksling, gjerne i samme ordet:
syne : *siune* G1,3, H1 *synge* : *siunge* G7, *syntes* : *sluntes* H3, *lyyst* : *lius* H7. Også 'bygning' og 'bygt' kan gjengis med *iu* : *Biugning* F, H2. Disse har også belegg med *y*, *biugt* H2,5,7, hos alle vsa. former med *y*. Dessuten skriver H5

kirkebiuggere.

u : o veksler i et fåtall ord : *hum(b)le* er det vanligste, men *hom(b)le* blir skrevet i H2,5,7. G3 har begge former, *bol(l)verch* i H2,3,4, *bulverch* ellers.

De gamle sekvensene ag, eg, og, øg, yg, dels også af, of er i dansk talemål diftongert og gjengivningen av dem avspeiler dette, også i våre norske håndskrifter.

ag er representert ved *aug* praktisk talt som eneform i *laugmand*. Men F1 har *lafmanden* og G3 *lavmanden* vsa. *laugmand*. 'hage' blir konsekvent skrevet *haug* i G1,5,7, H2,8. Denne formen veksler med *ha(f)ve* i F, G2,3, H3,4,5; I F dominerer former med *au*, i H3 den med *av*. Andre former er *hauve*, *haufve*, *hafve*, *have* i H1, *hauve*, *have* i H6. I andre ord møter vi diftong mer sporadisk : *lauw* = 'lav', *behaug* H1, *laug* = 'lav' H1,8, *slaug* H2.

og gjengitt *oug* i *byefougden* F2, vsa. *-fogden*, *Skouglandet* H1,7, *Skoulandet* H4.

af, of er representert ved diftong i *gaulen* F, *behou* F1, *behouf* vsa. *behof*.

eg blir dels gjengitt *ei(g)*, *ej(g)*, *ey(g)*, dels *eg*, f.eks. *opreigne*, *forseiglet*, *teign* F1, *besejlet*, *lejlighed* H2, *deylige* F2, *tegn*, *egne* H2. *ei*, *ej* og *ey* kan variere i samme skrift.

øi, *øj* og *øy* veksler på tilsvarende vis med en klar dominans for *øy*, f.eks. *fløyer*, *høy* F1, *høit,fløjer* H5.

Dobbeltskriving av konsonant etter lang vokal og i konsonantsamband er nå stort sett borte. De restene som fins, kan vi helst tilskrive de eldre foreleggene, men og samtidens skriftradisjon. Gotisk skrifts grafem for dobbel s = β har en viss frekvens i F1,2 : *odelβbønder*, *laaβ*, *hoeβ* m.fl. Også H2 har mange eksempler. Ellers opptrer denne fordoblingen bare sporadisk.

Fordobling av andre konsonanter finner vi i større eller mindre monn i alle håndskriftene, men ingen har tilnærmelsesvis så mye av dette trekket som U. I F1 støter vi på mange eksempler på dobbeltskriving, mest av l: *Olluf kaall*, *orgell*, *sali*, *stoll*, *gammell*; *dett*, *søldatter*, F2 : *allen* = 'alen', *befalling*, *sali*, *Røggerhuus*, *steggerhuus*, *bøgger* = 'bøker', *abbel* = 'apal', *soldatter*, *hanne*. Også i andre håndskrifter blir særlig l dobbeltskrevet i spesielle ord : *skolle* G1,2,7, *talle*, *julledag* G2, *Olluf*, *befalle*, *jull*, *sali* H4. Litt påfallende er skrivemåten *bøgger*, som så vidt ofte blir brukt. Den er gjennomført i H3,8.

Forholdet f:v:u. u-vokalen blir nå konsekvent gjengitt *u*, i motsetning til i hundreåret før da *v* og *w* kunne representere u-lyden.

v i framlyd er hos enkelte skrivere som i F1, gjengitt dels med *v*, dels med *w*. Men *w* er i ferd med å forsvinne fra handskriftene. I dekket framlyd etter h, s, t veksler *v* med *u* i F1,2 og H2: *hvis* : *huer*. De andre bruker den moderne skrivemåten fullt ut.

v i andre posisjoner blir representert på ulike vis. Varierende skrivemåter dels i samme ord har F1,2, G1, H1,2,4 : *bleven*, *skrefued*, *Beschrifvels*, *pauens*, *blef*, *blev*, *hafde*, *havde* alt i F1. F2 har samme rike variasjon og har i tillegg varianter som *behofv*, *gafvn*. Variantene er færre i andre handskrifter. I H2 er det *fv* og *fu* som veksler, i H4 er det *v* og *fv*. I G2,3,5,7 og H3,5-8 er den enkle skrivemåten med *v* stort sett gjennomført : *breve*, *blev*, *halv*.

k-lyden har og mange varierende representasjoner. I framlyd framfor vokal står *c* i ord med latinsk opphav; *cannich*, *cantor*, *commune*, *capitel*. 'Kloster' blir oftest skrevet med *k*, men *closter* forekommer og, f.eks. i G3.

sk i ulike posisjoner har bare i få av handskriftene beholdt den eldre skrivemåten *sch*. F1 veksler noenlunde jamt mellom *sk* og *sch*: *skiønne* : *schionne*, *biskop* : *bischop*, *skolen* : *scholen*. I F2 er papistiske eneste unntak med *sch*.

Skrivemåter med *c* holder seg lengre mellom- og ettervokalisk. *ch* er gjennomført i F1,2, H1: *kloche*, *gich*, *ck* er eneform i G1,3, H4: *klocke*, *gick*. I G2 og H6 er prinsippet det moderne, *kk* og *k* : *klokke*, *gik*. De fleste H-avskriftene veksler mellom *k(k)*, *ch* og *ek* : *lychen*, *klocker*, *lukket*, *gik*, *bech*, alt i H5.

Tilsvarende veksling forekommer i sambandene lk og rk, men der er det vanligere å ha *c* med : *kircke*, *folck*.

Konsonantinnskott er fremdeles vanlig etter *m*, og de fleste skriverne setter inn en *b* eller en *p* og vi får former som *humble*, *sampt*, *tompter*. F1,2, H1,2 har flest eksempler, mens G2,5,7, H4,6,8 helt mangler dem.

Norske språkmerker i handskriftene

Det er ikke mye i rettskrivningen hos våre avskrivere som røper at de har norsk språkbakgrunn. Det aller meste samsvarer like godt med dansk uttale som

med norsk, eller helst bedre. Noen få former ville ut fra seinere skriftmålsutvikling kunne regnes som norske språkmerker. Eksempler er : *siø*, *furetræ* og *fraa*. Men de var brukelige i eldre dansk og er ennå brukt dialektalt i Danmark. Likevel er det mest trolig at de representerer norsk talemål og kan regnes som 'glipp' fra skriverens side. Av trekk ved 'lydverket' i det eldste handskriftet, U, som kan være norskheter, er det slike som disse vi kan peke på. A har en del flere merker etter norsk uttale. Her finner vi også flere norske talemålsinnslag i vokabular og bøyning enn i noen av de andre avskriftene.

a:aa Praktisk talt alle handskriftene har *hart* «blæste hart». Det er likevel neppe norsk uttale med a mot dansk å som ligger bak, men dansk skriftradisjon i samtiden, a i 'handverksfolk', som de fleste avskriftene har, skyldes helst at ordet var lånt fra tysk. Formen *fraa* blir skrevet en gang som unntak i U. F2 har *fraa* som eneform. I dette siste handskriftet er det ikke tvil om at det er talemålet som slår igjennom.

a:e *se(e)t*, pts til 'sette' kan vi best forklare som norskhet i dette tidsrommet: «haffde set fred» A, «Uhrhanne -- seet udj toppen paa et furretræ» F2. Tilsvarende i F1 og G1.

e:i A skriver en gang *groffsmid*, men og *-smed*. Kan skyldes norsk talemål.

u:y 'furu' blir i alle handskriftene skrevet med *u* i rotstavingen, ikke med *y*. Eldre dansk kjenner også skriftformer som *fur(e)*, og former med *u* kan ennå brukes dialektalt, (se Kalkar : fur). Likevel er det mest sannsynlig at det er heimlige former det er snakk om. Det er iallfall hevet over tvil når formen er *furutræ(e)*, som den er det i disse 7 handskriftene C, E, H1,4,5,6,7. De andre har *fur(r)etræ(e)*, også A, som i Storms utgave feilaktig har formen *furu-* (Storm 1895/1968:129). Lettere å forklare er det at stedsnavnet 'Furuberget' beholder den formen som gjengir den lokale uttalen. *Furub(i)erget* har A B C D E G3,5,7, H1,4,5,6,7. G5 har *Furu-* i stedsnavnet, men fordansker til «træ af Fyrre» for appellativet.

berg : *bierg* veksler. Norsk form uten brytning er brukt både i appellativet og i stedsnavnet i A D F G1, *berg* i stedsnavnet, *bierg* i appellativet finner vi i E G3,5,7. De andre handskriftene har *bierg* i alle tilfeller. Men U skriver *berig*.

siø : *sø*. Disse to formene veksler ofte hos samme skriver. Det er tydelig at *siø* i denne tiden har vært kjent som særnorsk, og derfor har de søkt å unngå den,

uten å være oppmerksom nok hele tiden, særlig hvis forelegget også hadde *siø*. Veksling er det i U A B C D E, som er de håndskriftene som har flere belegg på ordet. U skriver 5 ganger *siø*, 1 gang *sø*, B har ett belegg på *siø*, 3 på *sø*, mens de andre har jamn veksling. G1,3 har *siø*- den ene gangen ordet er belagt: *siøbod*. De andre har *sø(e)*-.

Svart : *sort*. Norsk form er brukt én gang i B, *svart* om sjøormens man. Gamle diftonger forekommer bare i sjeldne unntaksfall. De fleste håndskriftene mangler dem totalt. 'Eidsvoll' får beholde sin diftong hos 5 skrivere *Eidzwold* C, *Eidsvold* H4,5,6,8 . Ellers er det bare appellativet 'øy' som blir skrevet med diftong i noen håndskrifter, A H4,6,7, i kapitlet om jærtegnene, «fra Gielle støde oc Ind paa øyen» A. I H-avskriftene er det tale om «Øyens (Øjens) land», der sammenhengen med 'øy' kanskje ikke har stått klart for skriversne.

Konsonantismen er med svært få unntak gjennomført dansk. Norske harde konsonanter p,t,k forekommer ikke. Det nærmeste vi kommer er formen med *tt* i *Giettebjerg* og *Gietteryggen* i E, der de andre har *Gied(d)e*-.

g postvokalt er skrevet i *vogehals* vsa. ^{voffhals} i A. 'torg' blir oftest gjengitt med *rf(f)* på dansk vis, men A D og G, har også skrivemåter med *rg* : *thorg*, *-it* og *torffuet* A, *torget* : *torffuet* D, *torget* : *torf* *torfet* G1 . I F1,2 støter vi på former som røper palatalisert uttale/torje/etter østnorsk? prinsipp. : *toriet* F1, *torgiet* F2 vsa. *torf*, *torvet*.

Dette er alt som skriftformene kan røpe om skriversnes norske språkbakgrunn.

I formverket sniker det seg gjerne inn flere norske målmerker, men vi kan ikke utelukke at det skyldes en viss vakling også i dansk skrift.

Substantivbøyningen. Et vanskelig punkt for nordmenn som skriver dansk har alltid vært fordelingen av flertalls-allomorfene i substantiv. I hankjønns/felleskjønnsord kommer ustøheten til syne ved at nordmenn gjerne skriver *-er* for dansk *-e*, og i intetkjønnsord ved at de skriver *-er* eller endingsløst plural i ord der dansk norm har *-e*. Slike flertallsformer på *-er* i de aktuelle ordene karakteriserer ODS oftest som norskhet, og beleggene begynner gjerne med Holberg. Likevel må det nevnes at slike flertallsformer kunne forekomme i eldre dansk og at de dels blir brukt i danske dialekter. Skautrup sier om bøyningen av substantivet for tidsrommet 1500-1600: «Hovedlinien er dog klar nok og viser

over alt (e)r-formernes fremgang, jævnlig også ud over den nu kendte grænse (fx graver --, lover--, smeder). (Skautrup 11:194.) Om det følgende hundreåret sier han at slike former ennå finnes etter 1700, men at de aldri ble norm. (Skautrup II: 349f).

I alt er det notert 22 substantiv av felleskjønn og 8 av intetkjønn av disse kategoriene, som går igjen i alle avskriftene og som derfor kan jamføres. I de 20 handskriftene som er undersøkt, finner vi ustøhet i fordelingen av allomorfene, men antall 'feil' mot den danske normen varierer naturlig nok fra skriver til skriver. Flest tilfeller har F1,2 med henholdsvis 14 og 13 felleskjønnsord som får -er mot normen, mens A G3 og H3 har 10 hver. I U er tallet 8. Variasjonen er mellom 5 og 14 substantiv pr. handskrift som får -er. G5, den yngste av avskriftene, er da holdt utenfor disse oppgavene. Den er skrevet av en støskriftspråksbruker som Gregers Fougner Lundh. Han vakler bare i ett ord og skriver *fløyer* og *fløye*, sikkert påvirket av forelegget.

De fleste skriverne har døme på substantiv som de gir begge allomorfene. I 7 avskrifter får for eksempel 'båt' og 'gård plural på -er og -e. -er står sterkere i noen ord enn i andre uten at det er lett å finne noen entydig forklaring på det. *gaarder* og *graver* skriver alle 20, noen av dem altså ved siden av *gaarde*. *Baader*, *deler* og *fløyer* er former som bare 2 skrivere unngår. Tallet på forekomster daler ved de andre substantivene: *porter* 11, *stoler* 8, *drenger* 7, *hærer*, *ormer* 5, *dører* 4, *hester*, *penger* 3, *dager*, *fjeler*, *ganger*, *svenner* 1.

Gjennomført med dansk pluralending er *fiske*, *karle*, *pile*, *pilegrime*, *stene*. I enkelte handskrifter som A dessuten *armbørste*, *fiskedamme*, *nøgle*, *-smede*. Også et norsk ord som 'myr' kan få pluralformen *myre*, U C D.

I nøytrumsordene er det vakling mellom de tre allomorfene: *null*, *-e* og *-er*. Et ord som 'hus' får av 9 skrivere 2 ulike pluralformer: *huse* og *huser*, H2 gir det alle tre allomorfene: *hus*, *-e*, *-er*.

Endingsløst plural står sterkt bare i ordet 'vann', som blir brukt av 17 skrivere, alltid i kompositum *fiskevand*, hos 4 av dem vsa. *-vande*. Det er ikke i alle tilfelle klart om det dreier seg om flertall, selv om konteksten kan tyde på det. Null-ending i 'land' har 3 skrivere og i 'hus', 'spann' og 'tårn' 2 skrivere. Det er *-e* som er det vanlige her.

Flertallsformen *-er* kjennes fra visse norske målføre, men den kunne og

forekomme i eldre dansk skrift og i danske dialekter. Et entydig norskhetsmerke er den derfor ikke. Men det ligger nær å tro at den skyldes påvirkning fra talemålet til skriverne siden den så pass ofte forekommer: *Huser* 11, *spander* 3, *herberger*, *sogner*, *verker* 2 og *laaser* 1. Et hyppig forekommende ord som 'brev' har alltid ending *-e*.

Noen særskilte pluralformer ellers bør nevnes. Gammelt og nytt viser seg i varianter som *træ(e)* i de eldste avskriftene, f.eks. A, der og pluralformen *knæe* forekommer, og U, mot *træer* i de yngre avskriftene som F2, G1, H2.

Flertall av 'kammer' eller 'kammers' har flere allomorfer. Notert er *kammer*, *Kammers*, *kamre*, *kammere*, *kammerser*, flere av dem gjerne brukt av samme skriver: F1 har: *kammers*, *kammerser*, *kammere*. A og H2 veksler mellom de to første.

Også flertall av 'mann' har i mange handskrifter 2 allomorfer: *mænd* og *mænder*, i bra samsvar med folkemålene. Eksempler finner vi i U F- og H-handskriftene.

Verbaler. Alle skriverne har som prinsipp distinksjon mellom entall og flertall av verb. Men ingen klarer å gjennomføre det. Det er flere eller færre brott mot normen hos dem alle, vel fordi denne normen ikke lenger svarte til talemålsformene.

Det mest interessante sett fra norsk synspunkt er behandlingen av preteritum. De svake verbene som i eldre språk vekslet mellom *-de* og *-te*, alt etter de lydige omgivelser, beholdt ennå i samtidens dansk ofte denne distinksjonen : *hørde* men *kjøbte*. Former som *hørde*, *førde*, *sende*, *hengde*, som er vanlige i våre handskrifter, glir derfor normalt inn i dansk skriveskikk.

Større oppmerksomhet fortjener verb av den såkalte kasta-klassen, som i dansk har allomorf *-ede*. Norske skrivere har gjennom hele dansketiden hatt en tendens til å blande inn former med allomorf *-et*, en form som det aldri har lyktes å gi en tilfredsstillende forklaring på. Nå kjenner danske dialekter og denne allomorfen, og i eldre dansk skriftmål kunne den dukke opp her og der. Likevel er den så karakteristisk for norske skrivere at vi har lov til å regne med en særlig norsk tradisjon. I våre handskrifter er nok preteritum på *-ede* det normale, ja, enerådene i de fleste, *-et* er unntak, tilfeldige innslag av denne tradisjonen. At flere avskrifter har denne allomorfen i samme verb, tyder på at den er slavisk

skrevet av etter foreleggene. U har *funderit* som eneste unntak, og nettopp *funderet* forekommer og i 4 andre handskrifter, C D H_{2,3}. Også *brygget* dukker opp i flere handskrifter. C H_{2,3,4}. Andre preteriter av denne typen er *persit* H₂, *vanchet* C, *strecht* B F_{1,2}, G₁. Dette sistnevnte verbet får ellers forskjellige preteritumsformer: *streckte*, *stragte*, *strechede*. A er det eneste handskriftet som har et sterkere innslag av denne allomorfen, brukt i 6 ulike verb: *antvordet*, *brygget*, *loffuit*, *samblit*, *tackit* og *vanched*.

De nyutviklede norske (og svenske) preteritumsformer på *-dde*, typen 'rodde', finner vi bare hos 2 skrivere, nettopp i dette verbet. Kompromissformer som *rode* F₁ og *bode* G_{1,2} kan også danske skrivere i tiden bruke. En annen kompromissform er *roedde* i H₁. Ellers følger disse verbene som regel dansk norm.

Noen merknader om syntaktiske særdrag

Et norsk trekk som dobbelt bestemmelse blir konsekvent unngått. Bare én eneste gang i handskriftet B er denne 'synden' registrert: «Dette samme forbemelte Biskopsstrædet». At bestemt form her falt sammen med ubestemt form i talen, ligger nok bak skriftformen.

Ustøhet i den danske normen viser seg og i fordelingen av 'sin' og 'deres' brukt refleksivt i 3. person flertall. Dansk har her *deres*, men kan dialektalt ha *sin*, -e. Alle skriverne vakler noe på det punktet. Men oftest skriver de den korrekte formen. H₂ har for eksempel bare ett unntak med *sin*. Også de andre H-avskriftene følger normen bra. Blant de 18-20 relevante beleggene støter vi på 5-7 tilfeller med bruk av *sin* i de fleste handskriftene, for det meste i den samme konteksten. Skriverne har vært bundet av sine forelegg også på det punktet. A har flest eksempler med sine 7 belegg. U har også her en støere dansk form, men har likevel 3 belegg. Eksempelene er slike som: «de hafde - all sin herlighed», «(de) sende til sine venner», «bisperne hafde sine mostpersere og borgerne sine».

En liten interessant rest av gammel genitiv-syntaks møter vi i U i syntagmen «høes huers Mands portt eller dør». U er aleine om denne doble markeringen.

Ordtilfanget

Det ordtilfanget som er felles for alle håndskriftene, har som nevnt ovenfor svært få særnorske elementer. (Se s 18). I de sekvenser der avskriftene har avvikende formuleringer, finner vi heller ikke mange særnorske ord. I A støter vi på et par heimlige ord i de tilføyelsene som der er gjort. I kapitlet om Klosterstredet heter det «de haffde huer sin brygge, søeboed med *nøster* til at sette baader vdi». Ordet 'nøst' brukes ikke i dansk. Tilføyelsen er her forresten tautologisk. C har her «med Baadenøster». I kapitlet om jærtegnene skriver A *giel* for 'sokn'. 'Gjeld' i denne betydningen er norsk, selv om det en hende gang kunne forekomme i reformasjonsdansen. Når B i samme kapitlet taler om en «gild vovehals», lyder det heimlig. Men 'gild' var ikke ukjent i dansk heller.

I A og B er *baade* brukt flere ganger i syntagmer som «paa baade sider», for eksempel i kapitlet om Klosterstredet, og som «de haffde baade tilsammen --», «de ginge baade tilsammen» i kapitlet om bisp Mogens' fangenskap. Ordet i denne betydningen er nå foreldet i dansk, men ble ennå brukt i reformasjonstiden og kjennes fra moderne jysk. (For disse ordene, se Kalkar og ODS).

Av variantapparatet kan vi se hvordan enkelte avskrivere har kuttet ut ord og uttrykk som de trolig ikke har skjønt eller som var gått av bruk, og hvordan de i andre tilfeller har mistolket ord som var blitt foreldet. Stundom har de oversatt dem til sin samtids språkbruk. Slik er det problematiske substantivet 'beskjeden' enten blitt sløyfet eller prøvd oversatt. F skriver *drift* og *eiendel*. Det norske ordet 'skruv' sløyfes helt i H, mens K misleser det til *skur*. Også ordet *gaarmyre* i U er trolig borte fra disse områdene nå siden F og G oversetter det med torvmyrer, mens andre rett og slett taler om *myrer*, som H6.

'Embedsfolk' i den gamle betydningen er erstattet med det mer entydige 'handverksfolk' i G H K og 'embede' med 'arbeid' i F.

Formen *forfare* er tydeligvis blitt foreldet, og *erfare* er kommet istedenfor i G og H, likesom *besiddende* er blitt til det mer begripelige *bosiddende* i F og G. Det er bare én skriver som har følt det nødvendig å endre *fetalie* til *madvahre*, nemlig G2, men H presiserer for sikkerhets skyld: «Proviand og fetalie».

Det kommer i enkelte avskrifter inn nye, mer moderne ord. For foreleggenes *karle* har F-, G- og H-avskrifter *soldater*, for *vaaninger* har H *værelser*. Ikke klart oppfattede ord blir, som alt nevnt, stundom tolket galt. Slik blir de eldre

foreleggenes *veraktige* til *vederheftige* i F G og H, og *besynderlige kjøbmænd* til *adtskillige kjøbmænd* i F G H.

Endringer av dette slaget kan kaste en smule lys over historien om ords liv og død.

Handskriftliste

U ca. 1610, Deichmanske biblioteks håndskriftsamling 164 qv.

A ca. 1633, Kgl. bibl. Kbh. Thotts saml. 938 fol.

B ca. 1735, Kgl. bibl. Kbh. Ny saml. 1565 qv.b.

C ca. 1740, UBO 233 fol.

D ca. 1650, Kgl. bibl. Kbh. Gammel saml. 2842 qv.

E ca. 1715, Kgl. bibl. Kbh. Thotts saml. 1720 qv.

F¹ kort etter J700, Deichmanske biblioteks håndskriftsamling 67 fol.

F² ca. 1700, Kgl. bibl. Kbh. Kalls saml. 590.

F³ slutten av 1700-tallet, Kgl. bibl. Kbh. Kalls saml. 1766 B°.

F⁴ UBO 496 fol.

G¹ 1731, Sorø skoles håndskriftsamling 50 qv.

G² ca. 1750, Sorø skoles håndskriftsamling 149 qv

G³ 1765, UBO 461 qv.a.

G⁵ ca. 1825, UBO 348 qv.

G⁷ ca. 1750, UBT 29 qv.b.

H¹ 1733, UBO 461 qv.b.

H² ca. 1750, UBO 349 qv.

H³ Slutten av 1700-tallet, Kgl. bibl. Kbh. Ny saml. 1563 qv.

H⁴ Slutten av 1700-tallet, Kgl. bibl. Kbh. Ny saml. 1565 qv. a.

H⁵ 1750-1800, Kgl. bibl. Kbh. Ny saml. 1564 qv.

H⁶ ca. 1800, UBO 504 qv.

H⁷ 1733, Kgl. bibl. Kbh. Kalls saml. 590.qv.

H⁸ ca. 1750, Kgl. bibl. Kbh. Kalls saml. 590 qv.

K¹ 1797, UBT 29 qv.a.

K² ca. 1800, Hedmarkmuseets håndskriftsamling.

K³ ca. 1800, UBO 3046 8°.

Litteraturliste og forkortede boktitler

Arnesen 1937: Arne Arnesen: Hamarkrøniken med andre Kilder til Kunnskap om det gamle Bispesæte ved Mjøsen. Oslo 1937.

Berg 1802: J. Chr. Berg: En gammel Beskrivelse over Staden Hammer. I Thaarups Magazin, 2. bind Kbh. 1802.

Bull 1923 a: Francis Bull: Hamarkrøniken. I Edda nr. 19, Kra. 1923.

Bull 1923 b: Francis Bull: Norsk Litteraturhistorie, bind 11, Kr. 1923.

Bull 1958: Ny utgave av ovenstående. Oslo 1958.

Daae 1890: Ludvig Daae: Om den gamle Beskrivelse over Hamar. b. Om de Hamarske Krøniker. I Historisk Tidsskrift 3. Række I, Kra. 1890.

Erichsen 1895: A. E. Erichsen: Om den gamle Hamars Beskrivelse. I Historisk Tidsskrift, 3. Række 111, Kra. 1895.

Finne-Grønn 1926: S. H. Finne-Grønn: Oplysninger om familier i Oslo og det gamle Christiania, Slegten Hummer. I Norsk Tidsskrift for genealogi, personalhistorie, biografi og literærhistorie. Bind 111, Oslo 1926.

Hamar Arbeiderblad 1967, nr. 184-235.

Iversen 1921 : Ragnvald Iversen: Bokmål og talemål i Norge 1560-1630. Kra. 1921.

Iversen 1963: Ragnvald Iversen: Absalon Pederssøns Dagbok og Oration om Mester Geble. Oslo/Bergen 1963.

Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog I-IV, Kbh. 1881-1907.

Nielsen 1885 : Yngvar Nielsen : Biskop Jens Nielssøns visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574-1597. Kra. 1885.

ODS: Ordbog over det danske Sprog, grundlagt af Verner Dahlerup 1-26. Kbh. 1919-52.

SAOB: Ordbok over svenska språket utg. av Svenska akademien 1898-

Skautrup 1947: Peter Skautrup: Det danske Sprogs Historie. Bind 11. Kbh 1947

Spangen 1965: Inger Catherine Spangen: Om Hamarkrøniken. I Hedmark slektshistorielags tidsskrift, bind V. Hamar 1965.

Storm 1890 : Gustav Storm, a. Om det gamle Hamar og den gamle Hamars

Beskrivelse, b. Slutningsbemærkninger om de Hamarske krøniker. I Historisk Tidsskrift. 3. Række I, Kra. 1890.

Storm 1895/1968: Gustav Storm: To norske historisk-topografiske skrifter fra 1500-tallet. Universitetsforlaget 1968. Fotografisk opptrykk av Gustav Storm: Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele forfattede i Norge i det 16^{de} Aarhundrede. Chra. 1895.

Østby 1969: Arvid Østby: Om Hamarkrøniken. I Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. Årbok 1957-68. Hamar 1969.

Forkortningsliste

Det er nyttet få forkortninger i teksten. De fleste er slike som er godt innarbeidet. Også de som er med i listen nedenfor, skulle være kurante.

bibl. = bibliotek

Chra. = Christiania

DN = Diplomatarium Norvegicum

fol. = folio

gl. = gammel

hist. = historisk

hs. = håndskrift

Kbh. = København

Kra. = Kristiania

ms. = manuskript

qv. = kvarto

UBO = Universitetsbiblioteket i Oslo

UBT = Universitetsbiblioteket i Trondheim

var. = variant

Hamarkrøniken er lastet ned gratis fra bokselskap.no